

Βιβλιογραφική Ανασκόπηση για τη Δεύτερη Γενιά Μεταναστών

Στην Ελλάδα της νέας μετανάστευσης, όπως και στην υπόλοιπη Νότια Ευρώπη, τα παιδιά της πρώτης γενιάς μεταναστών, εκείνων που ήρθαν στη χώρα τη δεκαετία του '90 τώρα πηγαίνουν σχολείο, ενηλικιώνονται και αναζητούν σιγά σιγά εργασία/ες. Το ζήτημα της δεύτερης γενιάς, όπως συνήθως αναφέρεται, αρχίζει τώρα να απασχολεί την πολιτική πρακτική και τις κοινωνικές επιστήμες της Νότιας Ευρώπης, ακολουθώντας, με τη σχετική καθυστέρηση, χώρες όπως οι Η.Π.Α., η Γαλλία και η Γερμανία, όπου τα μεταναστευτικά ρεύματα έχουν παλιότερη ιστορία. Για να χωροθετήσουμε το πλαίσιο αυτής της διαπραγματεύσεως, θα ορίσουμε “απλοϊκά” τον όρο δεύτερη γενιά μεταναστών ως τα παιδιά των μεταναστών που ήρθαν στην Ελλάδα τη δεκαετία του '90 και τώρα είναι σε σχολικές διαδρομές, ή/και στην εργασία. Βέβαια, έχουμε επίγνωση ότι υπάρχει μια διαφοροποίηση ανάμεσα σε αυτό που ονομάζεται γενιά “1,5”, δηλαδή τα παιδιά που μετανάστευσαν σε πολύ μικρή ηλικία, πήγαν σχολείο και κοινωνικοποιήθηκαν στην Ελλάδα, και στη 2η γενιά, δηλαδή στα παιδιά που γεννήθηκαν εδώ από γονείς μετανάστες. Ο ορισμός αυτός χρησιμοποιείται για λόγους κατανόησης, αλλά και επειδή τα όρια ανάμεσα στη γενιά 1,5 και στη γενιά 2 είναι πολύ πορώδη ακόμα, εξαιτίας του προσφάτου της μεταναστευτικής κίνησης, με αποτέλεσμα μια εννοιολογική θεωρητική διάκριση που βασίζεται σε μοντέλα χωρών με μεγαλύτερη μεταναστευτική ιστορία να μην συνεπάγεται και χρήσιμες εμπειρικές κατηγοριοποιήσεις στη συγκεκριμένη χώρα. Λέμε επίσης “απλοϊκά” γιατί, όπως αναφέρει ο Μαρβάκης και οι συνεργάτες του σε ένα άρθρο στην “Κυριακάτικη Αυγή” (03.03.2006): η έννοια και η κοινωνική κατηγορία “δεύτερη γενιά μεταναστών” - όπως εξάλλου οι περισσότερες κοινωνικές κατηγορίες - βασίζεται εν μέρει (και) σε μια θεωρητική/εννοιολογική αυθαιρεσία. Αυτό συμβαίνει διότι δεν πρόκειται επ' ουδενί για μια ενιαία κατηγορία με ενιαία χαρακτηριστικά, ενιαίους εξαναγκασμούς και ενιαίες προσδοκίες. Το ισχυρότερο ίσως “ενοποιητικό” στοιχείο προέρχεται από την πλευρά της ελληνικής πολιτείας - διοίκησης που επιδιώκει και πραγματώνει την κατασκευή μιας ενιαίας ομάδας που θα μπορούσε ορθότερα να ονομαστεί “πρώτη γενιά νέων χωρίς πολιτικά δικαιώματα”. Αλλά και η γενική “μεταναστών” που συμπληρώνει τη φράση “2η γενιά” είναι προβληματική. Αντλώντας από το ίδιο άρθρο του Μαρβάκη σημειώνουμε ότι “κατά μεγάλο μέρος δεν είναι μετανάστες και μετανάστριες. Το γεγονός ότι στις κοινωνικές αποσκευές τους ενδέχεται να φέρουν παραστάσεις και από μια πολλές φορές φαντασιακή χώρα αποστολής, δεν νομιμοποιεί να τους αποδίδεται η ετικέτα - είτε υπό μορφήν επιλογής είτε στίγματος - του μετανάστη/τριας”. Το μεταναστευτικό παρελθόν και παρόν των γονιών τους αλλά και των ίδιων δεν μας δίνει το θεωρητικό δικαίωμα να αναπαράγουμε την πρόσληψη της μετανάστευσης και της κοινωνίας ως μια σταθερή, αμετάβλητη και κληρονομική κατάσταση.

Το θέμα των παιδιών των μεταναστών έχει συνδεθεί με διάφορα μοντέλα μεταναστευτικής πολιτικής, τα οποία έχουν ήδη εφαρμοστεί σε διάφορες χώρες. Περιοριζόμενοι στην ευρωπαϊκή εμπειρία, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τριών ειδών πολιτικές ένταξης/ενσωμάτωσης ή, ορθότερα, τρεις τρόπους νομιμοποίησης της όποιας σχετικής πολιτικής (Πετράκου & Ξανθάκου, 2003). Πρώτο μοντέλο αναφέρουμε αυτό της πολιτικής αφομοίωσης ή ενσωμάτωσης που ακολουθείται στη Γαλλία, ένα άλλο είναι το πλουραλιστικό πολυπολιτισμικό μοντέλο (Σουηδία, Μ. Βρετανία,

Ολλανδία) και τρίτο είναι αυτό του διαφοροποιημένου αποκλεισμού ή της λειτουργικής αφομοίωσης (που ακολουθείται στις Γερμανία, Ιταλία και την Ελλάδα). Η Ηλέκτρα Πετράκου βέβαια, στο τελευταίο συνέδριο του Κ.Ε.Μ.Ο. (Δεκ. 2006) περιέγραψε το ελληνικό μοντέλο ως “ένταξη δια του αποκλεισμού”.

Λόγω λοιπόν αυτού του ελληνικού καθεστώτος μετανάστευσης (migration regime¹) τα παιδιά αυτά έχουν, μαζί με τους γονείς τους, μόνο προσωρινές άδειες παραμονής, επεκτάσιμες και ανανεώσιμες σε τακτά χρονικά διαστήματα, ασχέτως του αν έχουν γεννηθεί εδώ, και όταν ενηλικιωθούν πρέπει να αποδείξουν το πού έμεναν στην παιδική τους ηλικία και την υπηκοότητά τους, μετατρέπονται αυτόματα σε οικονομικούς μετανάστες, αν και πολλά από αυτά δεν έχουν γνωρίσει άλλο τόπο ζωής από την Ελλάδα. Παράλληλα όμως, μπορούν να εγγραφούν στα σχολεία, να τελειώσουν την εκπαίδευσή τους και να περάσουν στο πανεπιστήμιο, από το οποίο βέβαια, ως τώρα, δεν έχουν τα ίδια επαγγελματικά δικαιώματα με τους γηγενείς. Οι Πετράκου & Ξανθάκου (2003: 16) σημειώνουν ότι ως αποτέλεσμα της “ανεπίσημης εκπαιδευτικής πολιτικής, όταν παρά τις κατασταλτικές πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης τα παιδιά των μεταναστών μπορούν να εγγραφούν ανεπίσημα στα ελληνικά σχολεία, δημιουργούνται συγχύσεις στα ίδια τα υποκείμενα, τα παιδιά”. Οι ‘λαθρομετανάστες της τηλεόρασης’ μοιράζονται το ίδιο θρανίο, την ίδια τάξη με τους γηγενείς. Οι μαθητές μετανάστες αφήνονται μόνοι τους να διαχειριστούν την ταυτότητά τους, να διαπραγματευτούν τα ‘σύνορα’ και τη θέση τους στο σχολείο το οποίο προφανώς τους αποκλείει ως διαφορετικούς και ξένους².

Η πρόσφατη εμπειρία της μετανάστευσης στην Ελλάδα μας οδηγεί να αναζητήσουμε εμπειρικά στοιχεία για τη 2η γενιά σε χώρες με μεγαλύτερη ιστορία. Από τη διαθέσιμη βιβλιογραφία, μπορούμε να διαχωρίσουμε τις αναφορές με βάση την γεωγραφική τους προέλευση, θα εστιάσουμε σε στοιχεία από τις Η.Π.Α. και τις Ευρωπαϊκές χώρες (Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία, Ελβετία, Ιταλία, Ισπανία, Ολλανδία, Πορτογαλία & Σουηδία), αναφέροντας στο τέλος τα διαθέσιμα στοιχεία στην Ελλάδα για τα παιδιά των μεταναστών. Θα ξεκινήσουμε με την αναφορά στις θεωρητικές προσεγγίσεις για την ενσωμάτωση της δεύτερης γενιάς που υπάρχουν στη σύγχρονη κοινωνιολογική βιβλιογραφία.

Μια κυρίαρχη προσέγγιση - με μακροχρόνια εμπειρική έρευνα στις Η.Π.Α. πίσω της - για την περιγραφή και πρόβλεψη των συνθηκών ζωής των μεταναστών δεύτερης γενιάς είναι αυτή που πρότεινε ο Alejandro Portes και οι συνεργάτες του (Portes and Zhou, 1993, 1995, Portes & Rumbaut, 2001; Rumbaut & Portes, 2001) Οι ερευνητές αυτοί επισημαίνουν ότι η κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα για τη σημερινή δεύτερη γενιά θα ενέχει διαφορετικά αποτελέσματα, οι

¹ Ο Μαρθάκης (2004: 94) σημειώνει για τον όρο: “Η έννοια του regime επιτρέπει το συνυπολογισμό μιας πλειάδας από δρώντα υποκείμενα (με σαφώς διαφορετική ισχύ), οι πράξεις/δράσεις των οποίων επηρεάζουν το καθεστώς της διαβίωσης των μεταναστών σε ένα γεωπολιτικό χώρο. Οι πράξεις/δράσεις των υποκειμένων αυτών αλληλοαναφέρονται μεταξύ τους, αλλά χωρίς να (υπο)νοείται με τον τρόπο αυτό ότι τα υποκείμενα και οι πράξεις/δράσεις τους είναι διατεταγμένα σε/με μια κεντρική (“συστημική”) λογική. [...] Με την έννοια του καθεστώτος (regime) γίνεται δυνατή η (σταδιακή ίσως) ανατροπή της σχέσης μεταξύ των δραστηριοτήτων των μεταναστών και των “πρακτόρων/φορέων ελέγχου”.

² Η αδιαφορία του Ελληνικού κράτους για τα δικαιώματα των παιδιών μεταναστών που γεννήθηκαν στη χώρα έχει πυροδοτήσει την έναρξη μιας μεγάλης καμπάνιας συλλογής υπογραφών για την αλλαγή του νομοθετικού πλαισίου με την απόδοση της ελληνικής ιθαγένειας για όλα τα παιδιά μόλις γεννιούνται στην Ελλάδα. Για περισσότερα: www.kounia.org

κοινωνικοοικονομικές ευκαιρίες ζωής των μελών της θα διαφέρουν ευρέως ανάλογα: α. με το ανθρώπινο και κοινωνικό κεφάλαιο που φέρουν οι γονείς, β. με τη διαβίωση σε αστατικό ή προαστιακό χώρο, γ. με το χρώμα του δέρματος, και δ. με την προστατευτική ικανότητα της εθνοτικής ομάδας. Εισηγήσαν την ιδέα της *τμηματοποιημένης ενσωμάτωσης* (segmented assimilation): κάποιες ομάδες δεύτερης και τρίτης γενιάς θα ευημερήσουν, ενώ κάποιες άλλες θα σχηματίσουν μια νέα αστακή κατώτερη τάξη (urban underclass). Οι Waldinger & Feliciano (2004: 377) περιγράφουν την διαδικασία για το πλαίσιο των Η.Π.Α.: “οι απόγονοι των μεταναστών μεσαίας τάξης θα κινηθούν ανοδικά, χρησιμοποιώντας τους πόρους που συνδέονται με την κοινωνική τάξη των γονιών τους και τις ευκαιρίες που δίνονται από το εκπαιδευτικό σύστημα για να εισέλθουν στο αμερικάνικο 'κυρίαρχο ρεύμα' με ρυθμό πολύ γρηγορότερο από τα παιδιά παλιότερων μεταναστών. Αλλά τα παιδιά των μεταναστών με ελάχιστα προσόντα, με διαφορετικά φυσιολογικά χαρακτηριστικά [σημ.: από τους λευκούς αμερικανούς] και εισερχόμενα σε μια κατά κύριο λόγο λευκή κοινωνία που δεν έχει ξεπεράσει τις ρατσιστικές προδιαθέσεις της, αντιμετωπίζουν μια διαφορετική, πιο δύσκολη συνθήκη επιλογών. Ενώ οι μετανάστες γονείς έφτασαν πρόθυμοι να κάνουν τις δουλειές που δεν ήθελαν οι ντόπιοι, τα παιδιά τους θέλουν περισσότερα – δεν είναι σίγουρο ότι οι καριέρες των παιδιών θα φτάσουν τις φιλοδοξίες που ανέπτυξαν στις Η.Π.Α. Η εμπειρία των παιδιών να ωριμάζουν μέσα στην 'κουλτούρα εναντίωσης' (adversarial culture) των ντόπιων μειονοτήτων μπορεί να τους οδηγήσει σε τρόπους συμπεριφοράς που διακινδυνεύουν την σχολική τους επιτυχία. Και χωρίς εκτεταμένη εκπαίδευση, στα παιδιά αυτά θα ανατεθούν οι κατώτερες εργασίες – στις οποίες, αν έχουν απορροφήσει τα πρότυπα κατανάλωσης της αμερικάνικης κοινωνίας και τις αντιθετικές αξίες της κατώτερης τάξης των Η.Π.Α. μπορεί απλά να πούνε 'όχι, ευχαριστώ, δεν θα πάρω’”.

Όπως το απλουστεύει η Warikoo (2005: 804), τα παιδιά της δεύτερης γενιάς έχουν τρία μονοπάτια για την (Αμερικάνικη) κοινωνία. Πρώτα, μπορεί να τα καταφέρουν και να ενσωματωθούν στην λευκή μεσαία τάξη (upward assimilation). Δεύτερον, μπορεί να ενσωματωθούν προς τα κάτω (downward assimilation) στην αστακή, γκετοποιημένη ζωή και κουλτούρα των Αφροαμερικανών (μουσική ράπ, χρυσές αλυσίδες, απέχθεια για το σχολείο, νεανικές συμμορίες). Και τρίτον, μπορεί να ζήσουν σε εθνοτικούς θύλακες, με άτομα της εθνοτικής τους κοινότητας, και να τα καταφέρουν οικονομικά ενώ διατηρούν τους δεσμούς τους με την ιδιαίτερό τους πολιτισμό και την κοινότητα της χώρας προέλευσης. Ο γρίφος της δεύτερης γενιάς εντείνεται από τη συνεχόμενη μεταμόρφωση της αμερικάνικης οικονομίας. Αν και συνεχίζουν να υπάρχουν εργασίες με ελάχιστα προσόντα, το κομμάτιασμα της απασχόλησης έχει μειώσει τις δυνατότητες για ανοδική κινητικότητα μέσω καλοπληρωμένων, χειρωνακτικών εργασιών. Η επέλαση της οικονομίας της κλεψύδρας (hourglass economy) αναγκάζει τα μεταναστόπουλα σε μια σκληρή επιλογή: είτε να πάρουν πανεπιστημιακά πτυχία, και τα άλλα ανώτερα διπλώματα που χρειάζονται για να μετακινηθούν στην επαγγελματική/διαχειριστική ελίτ, είτε να αποδεχτούν τις ίδιες ανούσιες εργασίες που είχε αναλάβει η γενιά των γονιών τους (Waldinger & Feliciano (2004: 377). Και αυτό σημαίνει ότι “για να επιτύχουν οικονομικά, θα πρέπει να ξεπεράσουν σε μια γενιά το εκπαιδευτικό χάσμα που πήρε στους προκατόχους τους, τους απογόνους των Ευρωπαίων μεταναστών, αρξτετές γενιές για να το γεφυρώσουν” (Portes, Fernandez-Kelly & Haller, 2005: 1007). Όπως γράφουν οι

ιδιοι συγγραφείς (σελ. 1000) η κεντρική ερώτηση δεν είναι αν η δεύτερη γενιά θα ενσωματωθεί στην κοινωνία, αλλά σε ποιο κομμάτι της κοινωνίας θα ενσωματωθεί.

Οι Alba and Nee (2003) προτείνουν μια άλλη συμπληρωματική θεωρία, που τονίζει ότι θεσμικές αλλαγές, από τη νομοθεσία των πολιτικών δικαιωμάτων στη μεταναστευτική πολιτική, σε συνδυασμό με ατομικά κίνητρα και πρωτοβουλίες, έχουν αναδομήσει ει βάθρων το πλαίσιο της υποδοχής των μεταναστών, κάνοντάς το πιο ευνοϊκό για την ενσωμάτωση των νεο-εισερχομένων και των παιδιών τους σε σχέση με το παρελθόν. Εντούτοις η διαδικασία της ενσωμάτωσης θα διαφέρει από άτομο σε άτομο και από ομάδα σε ομάδα στη βάση δύο αιτιακών μηχανισμών. Ο πρώτος είναι ένα σύνολο κοινών αιτιών που ενέχουν την εμπρόθετη δράση του ατόμου ή της ομάδας, τα κοινωνικά δίκτυα και τις μορφές κεφαλαίου (ανθρώπινου, κοινωνικού ή οικονομικού) που κατέχει το άτομο ή η ομάδα. Ο άλλος μηχανισμός είναι ένα σύνολο αιτιών που εντοπίζονται στις ευρύτερες κοινωνικές δομές όπως το κράτος και η αγορά εργασίας.

Μια βελτίωση στη θεωρία της ενσωμάτωσης προσθέτει ο Alba (2005), ιδίως για το ευρωπαϊκό πλαίσιο, τονίζοντας την έννοια του ορίου (boundary), αν είναι 'φανερό' ή 'θολό' (bright vs blurry). Ειδικότερα, επισημαίνει ότι οι εθνοτικές ομάδες των μεταναστών μπορούν να ενταχθούν ευκολότερα αν καταφέρουν να θολώσουν τα όρια που τους χωρίζουν από την κοινωνία, αν καταφέρουν, ειδικά η δεύτερη γενιά, να ενσωματώσουν τα πολιτισμικά στοιχεία τους μέσα στην πλειοψηφική κουλτούρα, θολώνοντας τη θέση και τα όρια των ομάδων. Αναφέρει το παράδειγμα της διδασκαλίας των ισπανικών στα σχολεία των Η.Π.Α., που είναι η δεύτερη γλώσσα σε δημοτικότητα που διδάσκεται, ενώ την επιλέγουν και πολλά παιδιά λευκών αμερικανών, για να δείξει πως ένα σύνορο μπορεί να θολώσει. Από την άλλη, στη Γαλλία και τη Γερμανία τα Αραβικά ή τα Τούρκικα δεν διδάσκονται ευρέως στα σχολεία, ούτε για τα μεταναστόπουλα ούτε για τους ντόπιους μαθητές. Όπως επισημαίνει, τέλος, ένα καλό παράδειγμα φανερού συνόρου είναι το σκούρο χρώμα της επιδερμίδας στις Η.Π.Α. και την Ευρώπη, που καθορίζει στις Δυτικές κοινωνίες σε ποιά ομάδα είναι κάποιος ή κάποια. Άλλες προσεγγίσεις συμπληρωματικές ή παραπληρωματικές της θεωρίας της τμηματοποιημένης ενσωμάτωσης τονίζουν ότι σε κάθε περίπτωση τα παιδιά των φτωχών μεταναστών εργατικής τάξης τείνουν να τα καταφέρουν καλύτερα από τους γονείς τους, αν και παραμένουν στην εργατική τάξη (Perlmann and Waldinger 1997; Waldinger and Feliciano 2004). Άλλοι προτείνουν ότι η κουλτούρα εναντίωσης είναι μέρος της νεανικής κουλτούρας της εργατικής τάξης, αλλά οι συνέπειες της συγκρουσιακής συμπεριφοράς είναι διαφορετικές για τους νέους διαφορετικών φυλών (Willis 1977; Perlmann and Waldinger, 1997; Kasinitz et al. 2002; Waldinger and Feliciano 2004). Επίσης, σύμφωνα με τους Alba and Nee (2003) η μεγάλη πλειοψηφία των Αφροαμερικανών δεν εντάσσονται στην αστακή κατώτερη τάξη, και έτσι η θεωρία της κουλτούρας εναντίωσης καταλήγει να ουσιοποιεί τη "μαύρη κουλτούρα", η οποία είναι πολυποίκιλη στην πραγματικότητα. Η Neckerman και η ομάδα της (1999) πρότειναν μια 'μειονοτική κουλτούρα κινήτικότητας' όπου οι μειονότητες της μεσαίας τάξης ταυτίζονται με τις εθνο-φυλετικές τους ομάδες για να επιτύχουν την οικονομική τους άνοδο, αντί η ταύτιση με την εθνο-φυλετική ταυτότητα να οδηγήσει αναγκαστικά στην κινήτικότητα προς τα κάτω. Η

έννοια των στατικών, ενωτικών εθνοτικών ταυτοτήτων έχει ξεπεραστεί, και έχει αντικατασταθεί με υβριδικές, κοσμοπολίτικες ταυτότητες, που είναι σε αυξανόμενο βαθμό η νόρμα για την αστεακή νεολαία στις πόλεις υποδοχής των μεταναστών (Kasinitz et al. 2002; Warikoo 2004).

Η.Π.Α.

Υπάρχουν πάνω από 30 εκατομμύρια κάτοικοι των Η.Π.Α. γεννημένοι στο εξωτερικό και μόνο τη δεκαετία 1990-2000 έφτασαν στη χώρα 11,2 εκατομμύρια μετανάστες (Portes & Rumbaut, 2005: 984). Υπολογίζεται ότι πρώτη και δεύτερη γενιά μαζί μετράνε πάνω από 60 εκατομμύρια, το 24% του συνολικού πληθυσμού (Rumbaut 2004). Οι Farley & Alba (2002) κάνουν μια ερευνητική επισκόπηση του ζητήματος των παιδιών των μεταναστών στις Η.Π.Α., δηλαδή εκείνων που έφτασαν στο δεύτερο μισό του 20ου αιώνα. Είναι κυρίως νέοι και νέες, αποτελούν τα τρία τέταρτα ολόκληρης της 2ης γενιάς και το 8% του συνολικού πληθυσμού. Η μεγαλύτερη εθνοτική ομάδα της νέας δεύτερης γενιάς είναι εκείνη των Μεξικανών, που αριθμεί περίπου 8 εκατομμύρια άτομα, με μέση τιμή ηλικίας τα 12 χρόνια (Rumbaut, 2005). Η ομάδα των μεταναστών από την Ασία είναι ανάμεσα στις πιο γρήγορα αυξανόμενες ομάδες, και το 2000 αποτελούσε το 4% του συνολικού πληθυσμού και 11,9 εκατομμύρια (Zhou & Xiong, 2005: 1119). Περίπου εννιά στα δέκα άτομα από τη δεύτερη γενιά μεταναστών από το Βιετνάμ, την Ινδία, την Κορέα, την Κολομβία και το Ιράν δεν έχουν φτάσει τα 25 (Farley & Alba, 2002, σελ. 683). Οι οικονομικές διαφορές που πρότειναν οι A. Portes & Min Zhou (1995) ως προς την ενσωμάτωση φαίνονται εδώ με τον καλύτερο τρόπο. Στα μεγαλύτερα άτομα, υπάρχουν ενδείξεις για άνοδο στο εργασιακό καθεστώς από την πρώτη γενιά στη δεύτερη: τα μέλη της δεύτερης γενιάς από την Ασία, την Ευρώπη και τη Νότια Αμερική είχαν πολύ ευνοϊκές εργασιακές επιδόσεις. Ενώ τα άτομα με γονείς από το Πόρτο Ρίκο ή το Μεξικό δεν είχαν τόσο σπουδαίες επιδόσεις, ήταν πιο πιθανό να έχουν εργασίες γραφείου από τους γονείς τους. Στην πρώτη γενιά μεταναστών, το 42% των Μεξικάνων δούλευαν ως εργάτες ή αγροεργάτες. Για την ενήλικη δεύτερη γενιά, το ποσοστό αυτό έπεφτε στο 21%. Αλλά ως προς το εργασιακό καθεστώς, τα άτομα καταγόμενα από την Καραϊβική μαζί με τους μαύρους τρίτης -και άνω- γενιάς και τους Αμερικάνους Ινδιάνους είχαν σημαντικά μειονεκτήματα σε σχέση με τους λευκούς άνδρες τρίτης -και άνω- γενιάς. Οι Ευρωπαίοι και Καναδοί άνδρες δεύτερης γενιάς κέρδιζαν όμως αρκετά περισσότερα την εβδομάδα από τους λευκούς άνδρες τρίτης -και άνω- γενιάς. Οι μαύροι και Μεξικανοί άνδρες κέρδιζαν σημαντικά λιγότερα από τους λευκούς άνδρες τρίτης γενιάς στις αστικές αγορές εργασίας.

Σύμφωνα με στατιστικές που παραθέτουν οι Farley & Alba (2002) πολλά άτομα από τη σημερινή δεύτερη γενιά κατάγονται από εθνικές μειονότητες ή είναι από Λατινοαμερικάνικη (Hispanic) καταγωγή. Σύμφωνα με προσεγγίσεις από την Πληθυσμιακή Καταγραφή του Μαρτίου του 2000, υπάρχουν στις Η.Π.Α. 15,5 εκατομμύρια στη δεύτερη γενιά κάτω των 30. Από αυτό το νούμερο, 35% είχαν Λατινοαμερικάνικη καταγωγή, 4% ήταν Αφροαμερικάνοι και 10% ήταν Ασιάτες. Όσο οι εθνικές διακρίσεις προς τους ισπανόφωνους συνεχίζουν να επηρεάζουν τις ευκαιρίες των ανθρώπων, η πλειοψηφία της σημερινής δεύτερης γενιάς θα αντιμετωπίσει μεγαλύτερες προκλήσεις από την Ευρωπαϊκή δεύτερη γενιά στην αρχή του προηγούμενου αιώνα. Ωστόσο, οι ίδιοι συγγραφείς τονίζουν ότι η σημερινή δεύτερη γενιά ξεπερνά τους

γονείς της σε εκπαιδευτικά επιτεύγματα, εργασιακές επιδόσεις και οικονομικό επίπεδο. Σε πολλές συγκρίσεις, ομάδες ατόμων της δεύτερης γενιάς έχουν εκπαιδευτικές επιδόσεις που ξεπερνούν εκείνες των μελών της τρίτης ή και ανώτερης γενιάς λευκών ή αφροαμερικάνων. Σε κάθε περίπτωση, η πρόοδος ανάμεσα στις γενιές ήταν λιγότερη για άτομα που προέρχονταν από το Πόρτο Ρίκο και το Μεξικό παρά από την Ασία, την Ευρώπη και τη Λατινική Αμερική (Farley & Alba, 2002).

Η θεωρία της τμηματοποιημένης ενσωμάτωσης προτείνει ότι η κοινωνικο-οικονομική άνοδος μπορεί να συμβεί όταν η δεύτερη γενιά διατηρεί τις παραδόσεις και τις αξίες της μεταναστευτικής κοινότητας, ισχυροποιώντας το πολιτισμικό και κοινωνικό κεφάλαιό της μέσω των εθνοτικών δεσμών αλληλεγγύης. Σε αντίθεση με το μοντέλο της ενσωμάτωσης σε μια 'λευκή, μεσο-αστική' Αμερική, οι Portes and Zhou (1993) διαπίστωσαν ότι η μεταναστευτική νεολαία δεν χρειάζεται να θυσιάσει τα πολιτισμικά της στοιχεία για να πετύχει οικονομικά: στην κοινότητα των Punjabi Sikh της βόρειας Καλιφόρνιας που μελέτησαν, διαπίστωσαν ότι παρά τη χαμηλή κοινωνική προέλευση πολλών Punjabi μεταναστών, και παρά τον έκδηλο ρατσισμό των ντόπιων, και οικονομική επιτυχία είχαν, και τα παιδιά τους είχαν εκπαιδευτική πρόοδο, ξεπερνώντας τους ντόπιους στο σχολείο και στο πανεπιστήμιο, αλλά έχοντας λίγες επαφές με άλλα παιδιά και άλλους ανθρώπους έξω από την κοινότητά τους.

Και η ψυχοκοινωνική έρευνα για τη ζωή και τα προβλήματα των παιδιών μεταναστών έχει ανθίσει στις χώρες με μεγάλη μεταναστευτική ιστορία. Είναι αναμφισβήτητο εξάλλου ότι η μεταναστευτική κίνηση επιφέρει αλλαγές στους αναμενόμενους ρόλους μέσα στην οικογένεια, που δύναται να την αποσταθεροποιήσουν (Suarez-Orozco & Suarez-Orozco, 2001). Σε έρευνες που έγιναν στις Η.Π.Α. σε έφηβες και έφηβους μεταναστευτικής προέλευσης, φάνηκε καθαρά ότι τα κορίτσια τείνουν να αναλαμβάνουν περισσότερες υπευθυνότητες στο σπίτι από τους αδελφούς τους, καθήκοντα που συνεπάγονται "μεγαλύτερη υπευθυνότητα" και "ακριβείς οδηγίες", όπως το μαγείρεμα, τη μετάφραση, τη διαμεσολάβηση στους γονείς τους για οικονομικά, ιατρικά και νομικά θέματα και τη προστασία των μικρότερων αδελφών τους (Valenzuela, 1999; Suarez-Orozco & Qin-Hilliard, 2004). Από την άλλη όμως διαπιστώθηκε ότι στις οικογένειες μεταναστών ισχυροποιείται η πατριαρχική εξουσία και οι παραδοσιακοί δεσμοί ανάμεσα στα μέλη, οπότε τα κορίτσια υφίστανται αυστηρότερο έλεγχο στις δραστηριότητές τους εκτός του σπιτιού από τα αγόρια, και δεν τους επιτρέπεται να πηγαίνουν σε πάρτι, να κάνουν παρέα με τις φίλες τους μετά το σχολείο, η να συμμετέχουν σε εξω-σχολικές δραστηριότητες (Sung, 1987; Olsen, 1997). Οι περιορισμοί αυτοί εδράζονται στην πεποίθηση ότι τα κορίτσια στις οικογένειες είναι οι "θεματοφύλακες της παράδοσης" (keepers of the culture), οπότε οι γονείς έχουν αυξημένες απαιτήσεις από εκείνες να αποδεχτούν παραδοσιακές αντιλήψεις (Billson, 1995). Όμως εξαιτίας αυτής της πίεσης, τα κορίτσια υπάρχουν αρκετές πιθανότητες να αντισταθούν ή να απορρίψουν τις παραδοσιακές αντιλήψεις και αξίες. Τα κορίτσια στην εφηβεία είναι λιγότερο πιθανό να υιοθετήσουν παραδοσιακές οικογενειακές αξίες (Rosental et al., 1996) και την ιδεολογία για τον ρόλο των φύλων (Dasgupta, 1998). Ενδεικτικά, μια έρευνα έδειξε ότι τα κορίτσια από την Νότια Ασία στον Καναδά απορρίπτουν τον αυστηρό γονεϊκό έλεγχο και εκφράζουν τις "καταπιεσμένες απογοητεύσεις"

τους (“suppressed frustrations”) με το να μην μιλάνε στους γονείς τους, να δημιουργούν αρνητικό κλίμα, να αποξενώνονται από τους γονείς τους και μερικές φορές να επαναστατούν ανοιχτά, δημιουργώντας σοβαρό ψυχολογικό στρες σε μερικά από αυτά (Talbani & Hasanali, 2000).

Υπάρχουν ενδείξεις ότι τα παιδιά από τη δεύτερη και την τρίτη γενιά υποφέρουν από μεγαλύτερα φυσικά και ψυχικά προβλήματα από τους γονείς τους (Suarez-Orozco & Baolian Qin, 2006: 174). Τα κορίτσια φαίνεται να είναι πιο ευάλωτα σε προβλήματα άγχους που σχετίζονται με την προσαρμογή και την οικογένειά τους σε σχέση με τα αγόρια (Portes & Rumbaut, 2001). Οι συγγραφείς διενήργησαν μια μακροχρόνια επαναληπτική ποσοτική έρευνα [Children of Immigrants Longitudinal Study, CILS (2001)] σε 5262 εφήβους και έφηβες δεύτερης γενιάς από την περιοχή της Φλώριδας και της Καλιφόρνιας από το 1992 ως το 2003 και βρήκαν ότι τα κορίτσια είχαν σημαντικά χαμηλότερα επίπεδα ψυχολογικής ευεξίας, όπως αυτή μετράται από την κατάθλιψη και την αυτό-εικόνα σε σχέση με τα αγόρια. Ειδικότερα τα κορίτσια από το Μεξικό έτειναν να αναφέρουν σε έρευνα των Zambrana & Sliva-Palacios (1989) περισσότερο άγχος για ζητήματα όπως της οικογενειακής απώλειας (να αφήνουν την οικογένεια και τους φίλους τους) και της αλλαγής (από τη μια γειτονιά στην άλλη). Για πολλά κορίτσια με μετανάστες γονείς, το γεφύρωμα των διαφορετικών πολιτισμών μπορεί να είναι μια πολύ δύσκολη εμπειρία στην εφηβεία, εξαιτίας των εγγενών πολιτισμικών συγκρούσεων ανάμεσα στην Αμερικάνικη κουλτούρα και την πατρογονική τους κουλτούρα (Sue & Sue, 1973; De Las Fuentes & Vasquez, 1999). Η δόμηση μια θετικής ταυτότητας που ενσωματώνει στοιχεία και από την πατρογονική και από την κουλτούρα της χώρας υποδοχής είναι ένα από τα σπουδαιότερα αναπτυξιακά καθήκοντα που αντιμετωπίζει η νεολαία μεταναστευτικής προέλευσης. Η γρήγορη ενσωμάτωση στην Αμερικάνικη κοινωνία (αλλά και σε κάθε κοινωνία) και η απώλεια της εθνικής ταυτότητας συνδέεται με υψηλά επίπεδα ψυχοκοινωνικών κινδύνων και χαμηλών εκπαιδευτικών επιδόσεων (Suarez-Orozco & Baolian Qin, 2006: 180). Μια διαπολιτισμική (transcultural) ταυτότητα φαίνεται να είναι πιο προσαρμόσιμη στην ανάπτυξη των παιδιών μεταναστών (Suarez-Orozco & Suarez-Orozco, 2001). Η έρευνα της Warikoo (2005) επιβεβαιώνει αυτο το συμπέρασμα. Η Natascha Warikoo βρήκε σε έρευνα εθνογραφικής συμμετοχικής παρατήρησης σε ένα λύκειο με παιδιά κυρίως Ινδο-Καριβικής καταγωγής (δηλ. Ινδικής καταγωγής μετανάστες από το Τρινταντ-Τομπάγκιο, στην Κεντρική Αμερική) ότι τα παιδιά αντλούσαν από πολλαπλές επιρροές για την συγκρότηση της ταυτότητάς τους. Τα κορίτσια ενδιαφέρονταν περισσότερο για την Ινδική κουλτούρα, ειδικά για ρούχα, το βάψιμο, τη μουσική και τις ταινίες του Bollywood³, ενώ τα αγόρια επέλεγαν να απομακρύνονται από το Ινδικό πρότυπο και να αντλούν περισσότερο από την αστακή χιπ χοπ κουλτούρα (urban hiphop culture), δεχόμενα περισσότερη πίεση από το σχολικό περιβάλλον, αν και τα δύο φύλα “ύφαιναν” ταυτότητες που συμπεριλάμβαναν πολυδιάστατες αποχρώσεις και περιγραφές (Δυτικο-Ινδικές, Ινδικές, Hindu, Χριστιανικές, Μουσουλμανικές, από τη Γουϊάνα, από το Τρινταντ, Καθολικές, κλπ.), ανάλογα με το πλαίσιο και το “ποιός ρωτούσε” και άκουγαν διάφορα είδη μουσικής και μουσικά υβρίδια. Με άλλα λόγια, κατασκεύαζαν ρευστές, πολυπολιτισμικές ταυτότητες (Warikoo, 2005: 811-812).

³ Η Ινδική βιομηχανία παραγωγής ταινιών.

Από την άλλη πλευρά, έρευνες έχουν δείξει ότι αγόρια στην εφηβεία είναι πιθανότερο να ενέχονται σε επικίνδυνες συμπεριφορές και σε εγκληματικότητα. Τα αγόρια σε σχετική έρευνα (Ma, 2002) είχαν περισσότερα συμπεριφορικά προβλήματα από τα κορίτσια και ήταν πιθανότερο να συμμετέχουν σε πράξεις εφηβικής βίας (βανδαλισμούς, κλπ). Στον εκπαιδευτικό τομέα, τα κορίτσια μεταναστευτικής προέλευσης φαίνεται να υπερέχουν των συνομηλίκων τους σε όλες τις εθνικές ομάδες (Portes & Rumbaut, 2001), και μάλιστα τα αγόρια είχαν λιγότερη προσήλωση, χαμηλότερους βαθμούς, επίπεδα ενδιαφέροντος και προσπάθεια, όπως και χαμηλότερους επαγγελματικούς και εκπαιδευτικούς στόχους. Στοιχεία από μια άλλη έρευνα αποδεικνύουν επίσης ότι τα κορίτσια παίρνουν υψηλότερους βαθμούς και εκφράζουν μεγαλύτερες προσδοκίες για το μέλλον τους από τα αγόρια (Qin-Hilliard, 2003). Η έρευνα της Lopez (2003) έδειξε ότι οι γυναίκες διατηρούσαν ένα θετικό πλαίσιο προσδοκιών, ενώ οι άντρες εξέφραζαν την ανησυχία τους για τις προοπτικές κοινωνικής ανόδου τους.

Η χρήση της γλώσσας της χώρας υποδοχής είναι πολύ σημαντικό στοιχείο, τόσο για την εκπαιδευτική πορεία της δεύτερης γενιάς, όσο κυρίως για την ενσωμάτωσή της. Στη μακροχρόνια ποσοτική έρευνα των Portes & Rumbaut σε παιδιά της δεύτερης γενιάς, φάνηκε και η πίεση να στραφούν τα παιδιά στα αγγλικά, ως κύρια γλώσσα. Την εποχή του πρώτου κύματος συνεντεύξεων, το 1992, με παιδιά τότε στην όγδοη και ένατη τάξη, τα τρία τέταρτα των παιδιών προτιμούσαν να μιλούν αγγλικά στην καθημερινή ζωή τους, αν και μπορούσαν να εκφραστούν εύγλωττα και στη μητρική τους γλώσσα. Τρία χρόνια αργότερα, στο δεύτερο κύμα, η θέση προτίμησης των αγγλικών είχε βελτιωθεί, εννιά στα δέκα παιδιά την προτιμούσαν για τη συνεννόησή τους, της μητρικής γλώσσας είχε πέσει, ενώ η δυνατότητα έκφρασης στα αγγλικά είχε βελτιωθεί και στη μητρική γλώσσα είχε χειροτερέψει. Πάντως, έχει βρεθεί σε έρευνες γλωσσολόγων και ψυχολόγων (Cummins 1976; Hakuta 1986), ότι διγλωσσία με καλή γνώση και των δύο γλωσσών οδηγεί σε καλύτερη γνωστική επίδοση σε σχέση με τη μονογλωσσία, σε οποιαδήποτε γλώσσα. Το εύρημα αυτό εξηγείται επειδή τα παιδιά έχουν περισσότερα από ένα σύμβολα για τα πράγματα, και έτσι απελευθερώνονται από την 'τυραννία των λέξεων' (Leopold 1949). Επιπλέον, σε σύγχρονες έρευνες με οικογένειες μεταναστών, βρέθηκε ότι όταν οι γονείς συνεχίζουν να μιλούν μόνο μια γλώσσα αλλά τα παιδιά τους στρέφονται στα αγγλικά, δημιουργούνται συνθήκες σύγκρουσης και απώλειας της οικογενειακής εξουσίας (Phinney 1990; Zhou and Bankston 1996). Ο κόσμος της οικογένειας και της κοινότητάς τους γίνεται όλο και πιο αδιάφορος και οι κοινωνικές επιταγές του ανάξιος προσοχής, προοικαλώντας την αποξένωση από τους γονείς τους της πρώτης γενιάς (Portes & Hao, 2002: 892). Αν όμως και οι γονείς έχουν ή αποκτήσουν γλωσσικές δεξιότητες στα αγγλικά, τότε αυτή η έλλειψη επικοινωνίας και η αποξένωση παύει να υφίσταται. Η πίεση να υιοθετήσουν την αγγλική γλώσσα, όπως απαιτείται από ορισμένα προγράμματα σχολικά σπουδών⁴, μπορεί να οδηγήσει τα παιδιά να γίνουν περιορισμένα διγλωσσία, έχοντας περιορισμένη γνώση και των δύο γλωσσών που χρησιμοποιούν. Η διγλωσσία έχει θετική επίδραση στις εκπαιδευτικές επιδιώξεις, τις φιλοδοξίες και την αυτοεκτίμηση. Οι έφηβοι και έφηβες που έχουν καλή γνώση και των δύο γλωσσών – της μητρικής και της χώρας

⁴ Και το Ελληνικό...

υποδοχής – έχουν 8% περισσότερες πιθανότητες να έχουν υψηλές εκπαιδευτικές επιδιώξεις και υψηλή αυτοεκτίμηση ενώ όσοι δεν μιλούν καλά και τις δύο γλώσσες έχουν 9% λιγότερες πιθανότητες (Portes & Hao, 2002: 902). Οι κοπέλες είναι πιθανότερο να είναι πλήρως διγλωσσες, αποτέλεσμα που δείχνει την μεγαλύτερη σύνδεσή τους με τις οικογένειές τους, αλλά να συνδυάζουν υψηλές φιλοδοξίες με σημαντικά χαμηλότερη αυτοεκτίμηση από τα αγόρια, και σύμφωνα με τα στοιχεία από την έρευνα του CILS, υψηλότερους μέσους όρους κατάθλιψης (Portes & Hao, 2002: 907).

Οι υψηλές ή χαμηλές εκπαιδευτικές και εργασιακές προσδοκίες των παιδιών των μεταναστών για το μέλλον τους έχουν προβλεπτική σημασία για το πως αυτό θα εξελιχθεί (Portes and Wilson 1976). Όπως όλοι οι έφηβοι, και τα παιδιά της έρευνας είχαν υψηλές επαγγελματικές και εκπαιδευτικές φιλοδοξίες και ελπίδες, οι οποίες όσο μεγαλώνουν, τόσο συμβιβάζονται με τα αποτελέσματα της ζωής τους. Όπως γράφουν οι Grant and Sleeter (1988: 35) οι έφηβοι μπορεί να βλέπουν αρχικά τον κόσμο ιδεαλιστικά, και έτσι βλέπουν ένα μεγάλο εύρος ευκαιριών για εκείνους, χωρίς περιορισμούς φυλής, τάξης ή φύλου. Καθώς μεγαλώνουν, το εύρος των δυνατοτήτων που μοιάζει ανοιχτό και τους περιμένει σταδιακά στενεύει. Στην έρευνα αυτή (Portes & Rumbaut, CILS 2001) αναζητήθηκαν οι εκπαιδευτικές και επαγγελματικές φιλοδοξίες των μελών του δείγματος, και μετά από δέκα περίπου χρόνια τα ίδια άτομα ακολουθήθηκαν στο τρίτο κύμα της έρευνας για να δούν τι έχουν πετύχει. Οι Feliciano & Rumbault (2005:1094) τονίζουν ότι οι εκπαιδευτικές επιλογές στην έρευνα ήταν αρκετά υψηλές και για τα αγόρια και τα κορίτσια, αν και το 23,4% των αγοριών και το 15,3% δεν περίμενε να αποφοιτήσει από το πανεπιστήμιο. Ωστόσο, τελικά για τα αγόρια η πιο συνηθισμένη έκβαση ήταν να προσδοκούν ότι θα έχουν πτυχίο πανεπιστημίου, αλλά να έχουν αποκτήσει, ή να είναι στην πορεία να αποκτήσουν, πτυχίο κολλεγίου διετούς φοίτησης (το 22% των αγοριών), ή να αναμένουν ότι θα αποκτήσουν ένα μεταπτυχιακό (advanced degree) και να έχουν καταφέρει τουλάχιστον ένα πτυχίο (bachelor's) ή να παρακολουθούν ένα πρόγραμμα τετραετούς φοίτησης. Για τα κορίτσια, μακράν το πιο συνηθισμένο αποτέλεσμα ήταν να αναμένουν ένα μεταπτυχιακό τίτλο και να έχουν καταφέρει ή να είναι σε τετραετές πτυχίο ή να έχουν μόλις αποφοιτήσει (το 30% των γυναικών) (Feliciano & Rumbault, 2005: 1097). Μόνο το 11% των γυναικών και το 8% των ανδρών από όσους ανέμεναν να έχουν μεταπτυχιακή εκπαίδευση είχαν γραφτεί σε αντίστοιχα προγράμματα ή τα είχαν ολοκληρώσει. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι όσοι και όσες είχαν υψηλότερες φιλοδοξίες μάλλον ήταν υπερβολικά αισιόδοξοι, και ότι οι γυναίκες μάλλον ήταν πιο ρεαλίστριες από τους άνδρες (Feliciano & Rumbault, 2005: 1098). Όσον αφορά τις επαγγελματικές φιλοδοξίες, είναι λογικό ότι τα παιδιά που είχαν υψηλότερες εκπαιδευτικές προσδοκίες θα έχουν και υψηλότερες επαγγελματικές φιλοδοξίες, ακόμα κι αν το αναμενόμενο επίπεδο εκπαίδευσης δεν προσεγγίζεται. Φαίνεται λοιπόν ότι οι νεαροί άνδρες που δεν έφτασαν το επίπεδο του πτυχίου πανεπιστημίου ή του μεταπτυχιακού που επιθυμούσαν, είχαν εξίσου μη ρεαλιστικές επαγγελματικές φιλοδοξίες. Είναι ενδιαφέρον ότι στις μεγαλύτερες εθνότητες, υπάρχουν σαφείς διαφορές με βάση το φύλο, όπου οι γυναίκες τα καταφέρνουν καλύτερα από τους άνδρες. Για τους Μεξικανούς, αυτό δεν ισχύει τόσο, αλλά ισχύει για τους Βιετναμέζους και τους Φιλιπινέζους (Feliciano & Rumbault, 2005: 1098-1099). Η ενθάρρυνση από την οικογένεια και η οικογενειακή κατάσταση εδώ παίζει σημαντικό ρόλο: δύο γονείς μετανάστες είναι πιθανότερο να ωθήσουν τα παιδιά τους να ακολουθήσουν πανεπιστημιακή μόρφωση, ιδιαίτερα οι γυναίκες με δύο

γονείς μετανάστες (το 48% των οποίων είναι στο πανεπιστήμιο, σε σχέση με το 38% των ανδρών). Ένας λόγος ίσως είναι ο αυστηρός πατριός έλεγχος και η επίβλεψη για τα κορίτσια (Tafoya-Estrada 2004). Τα προβλήματα συμπεριφοράς που αναφερθήκαμε προηγουμένως, όπως η τιμωρία στο σχολείο είναι προβλεπτικοί παράγοντες για την εκπαιδευτική και επαγγελματική αποτυχία. Μόνο το 17% όσων αγοριών είχαν αποβληθεί στο σχολείο ήταν στο δρόμο για πανεπιστημιακό πτυχίο, σε αντίθεση με το 43% όσων δεν είχαν αποβληθεί ποτέ. Μικρότερη, αλλά σημαντική η διαφορά και για τις γυναίκες: 31% έναντι 47% (Feliciano & Rumbault, 2005: 1100). Όμως για τις γυναίκες, η απόκτηση παιδιών συσχετίζεται αρνητικά με την εκπαιδευτική επιτυχία. Το 29% των γυναικών του CILS είχαν παιδιά, σε αντίθεση με το 18% των ανδρών, ενώ μόνο το 14% όσων είχαν παιδιά (μετά τα 20) και το 10% όσων είχαν παιδιά ως έφηβες είχαν κατορθώσει να πάνε στο πανεπιστήμιο. Οι εκπαιδευτικές και επαγγελματικές προσδοκίες των κοριτσιών όμως δείχνουν ότι ήθελαν να ξεφύγουν από τους παραδοσιακούς ρόλους του φύλου στον επαγγελματικό τομέα, επιθυμώντας παραδοσιακά ανδρικά επαγγέλματα, με υψηλό κοινωνικό στάτους, λόγω χάρη το 31% ήθελαν να γίνουν παθολόγοι, έναντι μόνο του 18% των αγοριών. Ενώ όμως είχαν αυτές τις φιλοδοξίες στο πρώτο κύμα της έρευνας το 1992, το 2001, σε ηλικία 24-25, βλέπουμε πιο ρεαλιστικές απαντήσεις, όπως δασκάλα, νοσοκόμα, προγραμματιστής. Οι επαγγελματικές επιλογές είναι ακόμη έμφυλες: ένα μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών αναμένει ότι θα γίνει δασκάλα ή νοσοκόμα, (14% & 18%) σε σχέση με τους άνδρες (6% & 9%) και ένα μεγαλύτερο ποσοστό ανδρών αναμένει να γίνει προγραμματιστής (25%) αντί για γυναίκες (6%). Πολύ χαμηλότερα ποσοστά ανδρών και γυναικών αναμένουν να φτάσουν τα υψηλότερου στάτους επαγγέλματα όταν φτάσουν τα 30 (Feliciano & Rumbault, 2005: 1103). Οι συγγραφείς διακρίνουν τέσσερις κατηγοριοποιήσεις στα άτομα του δείγματος ως προς τη σχέση εκπαιδευτικών και επαγγελματικών επιδιώξεων και επιτευγμάτων. Η πρώτη, που περιλαμβάνει το 18% θα μπορούσε να ονομαστεί “νικητές με κίνητρα” (‘motivated achievers’) που ακολούθησαν το πιο ίσιο μονοπάτι για να επιτύχουν τις υψηλές εκπαιδευτικές τους επιδιώξεις, και στα 24-25, περίπου τα κατάφεραν. Το 43% των συμμετεχόντων/ουσών θα μπορούσε να κατηγοριοποιηθεί ως “αισιόδοξοι που προσπαθούν” (‘optimistic strivers’) και περιγράφει όσους και όσες ανέμεναν να πετύχουν μεταπτυχιακούς τίτλους, αλλά στην ηλικία των 24-25, προσπαθούν να αποκτήσουν το πρώτο πτυχίο, ή κάποιο κατώτερο πτυχίο, με αισιοδοξία και θετική διάθεση. Η επόμενη κατηγορία, το 20% του συνόλου, θα μπορούσε να ονομαστεί “ευσεβείς πόθοι” (‘wishful thinkers’), και περιγράφει όσους είχαν πολύ υψηλές φιλοδοξίες και δεν κατάφεραν έστω και ελάχιστα να τις προσεγγίσουν. Τέλος, το 17% του συνόλου θα μπορούσε να χαρακτηριστεί “ηττοπαθείς περιπλανώμενοι” και περιγράφει όσους, κυρίως άνδρες, εξέφρασαν υψηλές φιλοδοξίες, αλλά δεν περίμεναν να φτάσουν σε πτυχίο πανεπιστημίου (Feliciano & Rumbault, 2005: 1107-1108). Όσοι και όσες ήταν στην πρώτη κατηγορία και κατάφεραν να προσεγγίσουν τις φιλοδοξίες τους, είχαν πολλά κοινά χαρακτηριστικά: μπορούσαν να κινητοποιήσουν κοινωνικούς και οικονομικούς πόρους, είχαν οικογενειακή υποστήριξη, ξεκάθαρους στόχους, τα κατάφεραν στα μαθήματα στο γυμνάσιο και το λύκειο, και ήταν αποφασισμένοι να επιτύχουν (Feliciano & Rumbault, 2005: 1109).

Συνολικά όμως, τα παιδιά της έρευνας τα κατάφεραν καλά: οι Portes, Fernández-Kelly & Haller (2005) δείχνουν ότι τα μέλη τους δείγματος έχουν μέσο όρο εκπαίδευσης τα δύο χρόνια κολεγίου, και πάνω από τους μισούς συμμετέχοντες

ακόμα παρακολουθούν το σχολείο. Αυτοί που το εγκατέλειψαν είναι λιγότεροι από 5%, μόνο το 16% έχει σταματήσει στο λύκειο, ενώ το 1/3 των συμμετεχόντων έχουν αποφοιτήσει από το κολλέγιο, εκ των οποίων το 8,5% συνεχίζουν ανώτερα. Τα 2/3 του δείγματος έχουν πλήρη απασχόληση και μόνο το 8% είναι άνεργο. Το 26% των ατόμων που ακόμη πηγαίνουν σχολείο δουλεύουν παράλληλα σε πλήρη απασχόληση, ένα σημαντικό ποσοστό, και ένα 5% του δείγματος έχουν γίνει επιχειρηματίες (entrepreneurs). Το μέσο οικογενειακό εισόδημα του δείγματος είναι 58.000 δολάρια, αν και η μέση τιμή του είναι χαμηλότερη, κάτι που δείχνει ότι υπάρχουν υψηλότερες τιμές που τραβάνε προς τα πάνω το μέσο όρο. Ωστόσο, 175 νέοι και νέες από το δείγμα, το 16% του τελευταίου κύματος συνεντεύξεων, έπρεπε να επιβιώσουν με ετήσιο οικογενειακό εισόδημα χαμηλότερο των 20.000 δολαρίων. Τα προσωπικά ετήσια εισοδήματα των νέων είναι χαμηλότερα του μισού των οικογενειακών τους, κάτι που σημαίνει ότι το 1/3 περίπου είχε ετήσιο προσωπικό εισόδημα κάτω των 15.000 δολαρίων, κάτω από το όριο της φτώχειας (Portes, Fernandez-Kelly & Haller, 2005: 1016-1018). Σημαντικός παράγοντας αναδεικνύεται πάλι το φύλο: ενώ οι γυναίκες τα καταφέρνουν καλύτερα στην εκπαίδευση και το εργασιακό στάτους, οι απολαβές τους από την εργασία είναι χαμηλότερες των ανδρών: λαμβάνουν περίπου 6.300 δολάρια λιγότερα ετησίως σε ίδιες επαγγελματιές και οικογενειακές συνθήκες. Μόνο το 5% είχε φυλακιστεί τα προηγούμενα πέντε χρόνια (αλλά το 10% των ανδρών), 10% είχε συλληφθεί και το 20% είχε δηλώσει ότι είχαν συλληφθεί μέλη της οικογένειάς του. Το 20% είχε παντρευτεί ή συζούσε στις αρχές της δευτέρης δεκαετίας της ζωής τους, και το 18% είχε ένα παιδί. Το μεγαλύτερο μέρος της νέας δευτέρης γενιάς δεν εντάσσεται στα κατώτερα στρώματα της αμερικανικής κοινωνίας, αλλά μια σημαντική μειονότητα θα ενταχθεί. Όπως φαίνεται συνολικά, οι δομικοί παράγοντες – το οικογενειακό ανθρώπινο κεφάλαιο, η σύνθεση της οικογένειας, οι τρόποι ενσωμάτωσης – καθορίζουν τις ζωές των παιδιών της έρευνας. Η ενσωμάτωση προς τα κάτω δεν αναδύεται από την έρευνα ως ενσυνείδητη επιλογή, αλλά ως αποτέλεσμα ενός φάσματος περιορισμών, κακής τύχης, και περιορισμένων δυνατοτήτων (Portes, Fernández-Kelly & Haller, 2005: 1031). Οι ευκαιρίες για μια επιτυχημένη καριέρα και μια θέση στην κοινωνία διαφέρουν πάρα πολύ. Οι προκλήσεις και τα τραύματα που αντιμετωπίζουν πολλά παιδιά μεταναστών αντανακλούν τις πραγματικότητες της αμερικανικής κοινωνίας του σήμερα. Το εύρος των δυνατοτήτων ενσωμάτωσης δεν είναι χαοτικό αλλά ακολουθεί, με κάποιες αποκλίσεις, προβλέψιμα κανάλια: οι – πνευματικοί, υλικοί και κοινωνικοί – πόροι δομούνται ο ένας πάνω στον άλλο και οδηγούν σε ακόμη μεγαλύτερα πλεονεκτήματα μέσα και μεταξύ των γενεών· η έλλειψη δεξιοτήτων, η φτώχεια, και ένα εχθρικό πλαίσιο υποδοχής επίσης συσσωρεύονται σε συχνά αξεπέραστες δυσκολίες (Portes, Fernández-Kelly & Haller, 2005: 1032).

Οι Fernández-Kelly & Konczal (2005) εισήγαγαν την έννοια της 'εκφραστικής επιχειρηματικότητας' για να περιγράψουν έναν από τους τρόπους που τα παιδιά των μεταναστών χρησιμοποιούν για να παρακάμψουν τις αβεβαιότητες της αγοράς εργασίας. Ενώ οι μεγαλύτεροι σε ηλικία μετανάστες αναζητούσαν τρόπους να συσσωρεύσουν χρήματα, τα παιδιά τους ζητούν και την χρηματική αυτονομία και την προσωπική ευχαρίστηση. Ενώ οι γονείς εργαζόνταν στα εργοστάσια, τα παντοπωλεία, τα βενζινάδικα για να εξασφαλίσουν το μέλλον των παιδιών τους, αυτά επιθυμούν να ξεφύγουν από τους περιορισμούς της αγοράς εργασίας αξιοποιώντας την εφευρετικότητά τους. Τα

κριτήρια της δεύτερης γενιάς είναι τα κριτήρια της μεσοαστικής Αμερικής: δεν αναζητούν μόνο την επιβίωση, αλλά και τον πλούτο, την αναγνώριση, ακόμη και τη δόξα. Ως εκ τούτου, επιδιώκουν να επιτύχουν σε μη παραδοσιακές επιχειρήσεις, στη hip hop μουσική, το graffiti, τη μόδα και την βιομηχανία της πληροφορικής και του διαδικτύου, σε αυτό που η Υπηρεσία Στατιστικής της Εργασίας στις Η.Π.Α. ονομάζει τομέα των “Τεχνών, της Ψυχαγωγίας και της Διασκέδασης”, και είναι ένας από τους πιο γρήγορα αναπτυσσόμενους τομείς στη χώρα (Fernández-Kelly & Konczal, 2005: 1171). Η πεποίθηση ότι 'αν προσπαθήσουν σκληρά, στο τέλος παρά τις αντιξοότητες θα τα καταφέρουν', τόσο χαρακτηριστική του ατομισμού του Αμερικάνικου ονείρου, είναι ένα καθοριστικό στοιχείο και για τα παιδιά της δεύτερης γενιάς αυτής της έρευνας που ακολουθούν αυτό το δρόμο. Για τα φτωχότερα άτομα αυτού του δείγματος οι αφηγήσεις της ατομικής ευθύνης και της αυτάρκειας έχουν τις πιο ακραίες επιπτώσεις. Η εξατομίκευση έπεται της ιδεολογίας του ατομισμού περιορίζοντας ακόμα περισσότερο τις προοπτικές των φτωχότερων μεταναστών (Fernández-Kelly & Konczal, 2005: 1174), αφού κόβει τους δεσμούς με την κοινότητα, με την οικογένεια. Γι' αυτό, πολλές φορές, θεωρούν ως συμπληρωματικές τις νόμιμες και τις παράνομες δραστηριότητες, προκειμένου να τα καταφέρουν στο επάγγελμα των ονείρων τους.

Ο Rumbaut (2005) δείχνει ότι σημαντικά σημεία καμπής της ζωής που οδηγούν στην ενσωμάτωση προς τα κάτω, σχηματίζοντας μια “πολυεθνική κατώτερη τάξη- ουράνιο τόξο” (multiethnic rainbow underclass, p. 1084) είναι η φυλάκιση και η εγκυμοσύνη σε νεαρή ηλικία. Αναφέρεται στη θεωρία των σημείων καμπής της ζωής (turning points) τα οποία ορίζει ως νέες καταστάσεις που κόβουν το παρελθόν ενός ατόμου από το παρόν, και λειτουργούν ως καταλύτες για μακροπρόθεσμη συμπεριφορική αλλαγή αναδομώντας τις συνηθισμένες δραστηριότητες και τα μονοπάτια της ζωής, κάνοντας δυνατές τις ταυτοτικές αλλαγές και θέτοντας σε κίνηση διαδικασίες 'συσσώρευσης πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων' (Elder 1974; 1998). Ο φάκελος σωφρονιστικού μητρώου δεν οδηγεί μόνο στην ανεργία, το χαμηλό μισθό, την συζυγική και οικογενειακή αστάθεια, και τους σοβαρούς περιορισμούς στα κοινωνικά και πολιτειακά δικαιώματα (π.χ. ψήφου, σε πολλές πολιτείες εφ' όρου ζωής), αλλά επίσης στη στιγματισμένη ταυτότητα και την επαναληπτική καταφυγή στο έγκλημα (Sampson & Laub 1993; Western, Kling & Weiman 2001; Western 2002; Laub & Sampson 2003). Παρομοίως, προηγούμενες έρευνες δείχνουν ότι η απόκτηση παιδιών σε μικρή ηλικία συνδέεται αρνητικά με τις εκπαιδευτικές επιδόσεις και τις επαγγελματικές επιλογές των γυναικών παρά των ανδρών (Marini 1984; Eccles 1994; Gandara 1995). Σε ένα κύκλο συσσωρευόμενων δυσκολιών, οι νέοι άνδρες και γυναίκες με χαμηλά επίπεδα μόρφωσης είναι σημαντικά πιθανότερο να γίνουν κατάδικοι ή γονείς, από ότι οι συνομήλικοί τους με ανώτερα επίπεδα μόρφωσης (Rumbaut, 2005: 1043-1044). Από τα 40,8 εκατομμύρια άνδρες ηλικίας 18-39 που είτε είχαν γεννηθεί στις Η.Π.Α. είτε είχαν μεταναστεύσει ως παιδιά, το 3,3% ήταν σε ομοσπονδιακές ή πολιτειακές φυλακές, δηλαδή 1,3 εκατομμύρια. Όμως όσοι είχαν γεννηθεί στη χώρα είχαν τριπλάσιο ποσοστό (3,5%) φυλάκισης από όσους είχαν μεταναστεύσει ως παιδιά (1,25%). Όλες οι εθνοτικές ομάδες των Ασιατών μεταναστών είχαν χαμηλότερα ποσοστά φυλάκισης από τις λατινογενείς εθνοτικές ομάδες. Οι Μεξικανοί δεύτερης γενιάς γεννημένοι στις Η.Π.Α. είχαν ποσοστό 5,8%, οι Βιετναμέζοι γεννημένοι στις Η.Π.Α. 5,6% και οι Λαοτιανοί και Καμποντιανοί 7,26%. Υψηλό

ποσοστό φυλάκισης έχουν ιδιαίτερα όσοι εγκατέλειψαν το λύκειο: το 9,75% των οποίων ήταν στην φυλακή έχοντας γεννηθεί στις Η.Π.Α. (Rumbaut, 2005). Οι γυναίκες της δεύτερης γενιάς που ήρθαν σε νεαρή ηλικία στις Η.Π.Α. είχαν περισσότερα παιδιά, και νωρίτερα, από όσες είχαν γεννηθεί στις Η.Π.Α. Οι κοπέλες από την Κίνα, την Κορέα, την Ινδία και το Βιετνάμ, και λιγότερο από τις Φιλιππίνες, είχαν κάτω από 1% ποσοστό εγκυμοσύνης σε σχέση με τις ομάδες από την Λατινική Αμερική (Rumbaut, 2005). Τα εθνικά δεδομένα που μελετάει ο Rumbaut δείχνουν συνολικά ότι υπάρχει σημαντική εκπαιδευτική άνοδος από τη γενιά 1,5 στη δεύτερη γενιά και στην ομάδα ασιατικής προέλευσης και στην ομάδα από τη Λατινική Αμερική, μείωση των γεννήσεων σε νεαρή ηλικία στη δεύτερη γενιά σε σχέση με την πρώτη αλλά και αύξηση των φυλακίσεων στους άνδρες της δεύτερης γενιάς, ιδιαίτερα σε όσους είχαν λιγότερη εκπαίδευση.

Η απογραφή του 2000 που παραπέμπουν οι Zhou & Xiong (2005: 1124), δείχνει ότι το 44% των ενηλίκων Ασιατο-Αμερικανών ηλικίας 25-34 είχαν πανεπιστημιακό πτυχίο ή ανώτερο τίτλο, σε σχέση με το 30% των λευκών αμερικανών. Το 73% ζούσε σε παντρεμένες οικογένειες και είχαν μέσο εισόδημα \$61.000, σε αντίθεση με 55.000 δολάρια για τους λευκούς αμερικανούς. Έχουν ωστόσο και υψηλότερο ποσοστό φτώχειας σε σχέση με τους λευκούς αμερικανούς, 13%. Σήμερα, οι μεγαλύτερες ομάδες μεταναστών από την Ασία είναι οι Κινέζοι και οι Φιλιππινέζοι (2,8 και 2,4 εκατομμύρια αντίστοιχα) και ακολουθούν οι Ινδοί, οι Κορεάτες, οι Βιετναμέζοι και οι Γιαπωνέζοι, με πληθυσμό άνω του ενός εκατομμυρίου η κάθε ομάδα. Συνολικά, οι εθνοτικές ομάδες της Ασίας στην απογραφή φτάνουν τις 24. Με την εξαίρεση των Ιαπώνων, οι Ασιατο-Αμερικάνοι των Η.Π.Α. ανήκουν κατά 64% στην πρώτη γενιά μεταναστών, το 27% ανήκει στη δεύτερη γενιά, και το 10% μόνο ανήκει στην τρίτη γενιά. Οι ομάδες των Κινέζων, των Ινδών, και των Φιλιππινέζων συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο αριθμό πολύ μορφωμένων και υψηλά ειδικευμένων εργαζομένων, και οι ομάδες των Βιετναμέζων και άλλων Ασιατών από τη Νοτιοανατολική Ασία έχουν τις λιγότερο μορφωμένους και με λιγότερες δεξιότητες εργαζομένους. Συνολικά, οι Ασιάτες έχουν περισσότερους απόφοιτους πανεπιστημίου στις ηλικίες 24-34 από τους λευκούς αμερικανούς. Οι Zhou & Xiong (2005) χρησιμοποιούν τα στοιχεία της έρευνας CILS για να εξετάσουν την κατάσταση των Ασιατών της δεύτερης γενιάς. Το 90% των Ασιατών του δείγματος ήταν το 1992 κάτω των 15, ένα τρίτο είχε γεννηθεί στις Η.Π.Α. και οι υπόλοιποι είχαν μεταναστεύσει, και το 55% είχε γονείς απόφοιτους πανεπιστημίου, το 54% είχε ιδιόκτητο σπίτι και το 81% θεωρούσε ότι η οικογένειά του ανήκε στη μεσαία τάξη. Στο τελευταίο κύμα της έρευνας, το 2001, όταν ο μέσος όρος ηλικίας ήταν 24 ετών, η δεύτερη γενιά από την Νοτιοανατολική Ασία, δηλ, την Καμπότζη, το Λάος, κλπ., είχαν περισσότερες πιθανότητες να είναι παντρεμένοι και με παιδιά από τους Κινέζους και τους Βιετναμέζους. Οι δύο αυτές ομάδες είχαν περισσότερους απόφοιτους πανεπιστημίου σε εκείνη την ηλικία, μαζί με την ομάδα των Φιλιππινέζων, σε αντίθεση με τις προηγούμενες, όπου μόνο το 7% είχε πτυχίο. Πάντως, η εγκατάλειψη του σχολείου ήταν χαμηλή για όλες τις ομάδες, εκτός από τα παιδιά με καταγωγή από την Καμπότζη.

Η δεύτερη γενιά από την Καμπότζη και το Λάος είχε μεγαλύτερα ποσοστά πλήρους απασχόλησης και χαμηλότερους

μισθούς στην ηλικία των 24 σε σχέση με τις άλλες ομάδες, κάτι που μάλλον οφείλεται στο χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό τους στάτους και στις γλωσσικές αδυναμίες. Στην ομάδα των Κινέζων, αντίθετα, το 70% δήλωσε ότι δεν είχε δουλέψει ποτέ αφού τελείωσε το λύκειο. Ωστόσο η δεύτερη γενιά από την Κίνα, το Βιετνάμ και το Λάος είχε υψηλότερα ποσοστά ανεργίας σε σχέση με τις άλλες ομάδες, κάτι που δείχνει τους περιορισμούς της αγοράς εργασίας. Και η εργασιακή ικανοποίηση αυτών των ομάδων αναφέρθηκε ως χαμηλή, καθώς απασχολούνταν τον καιρό της έρευνας σε αρκετές εργασίες που δεν αντιστοιχούσαν στις δεξιότητες και τις γνώσεις τους. Το εισόδημά τους επίσης, κυμαινόταν ανάλογα με το αν ζούσαν με την οικογένειά τους, το υψηλότερο εισόδημα το είχε η ομάδα των Φιλιππινέζων που ζούσε με την οικογένειά τους και το χαμηλότερο τα άτομα από την Καμπότζη. Συνολικά, η ομάδα των Ασιατών στις Η.Π.Α. έχει πολύ χαμηλότερα ποσοστά φυλακίσεων, κάτι που φαίνεται και στα αποτελέσματα της έρευνας (Zhou & Xiong, 2005). Ως ομάδα, τα παιδιά αναγνώριζαν ως πατρίδα τις Η.Π.Α. και όχι την χώρα καταγωγής τους, γι αυτό και τόνιζαν τον αμερικάνικο εθνικό αυτοπροσδιορισμό τους (Asian-Americans, Chinese Americans, κλπ.) αντί για Κινέζοι, Ασιάτες, κλπ. Εκ τούτου, το 60% αντιλαμβάνονταν ότι αποτελούσε αντικείμενο άδικων διακρίσεων λόγω φυλής ή εθνότητας.

Με βάση τη θεωρία των Portes & Rumbaut (2001) η δεύτερη γενιά με ασιατική ακταγωγή δεν θα γνωρίσει την ενσωμάτωση προς τα κάτω, λόγω του υψηλού εκπαιδευτικού της επιπέδου και του ανθρώπινου κεφαλαίου των γονιών της. Ωστόσο, ο αριθμός των εθνοτήτων σε αυτή την ομάδα δείχνει ότι ισχύουν διαφορετικά σταθμά για τις διάφορες εθνότητες και μερικές, όπως οι Καμποτζιανοί και οι Λαοτιανοί, μπορεί να οδηγηθούν σε εκείνη το αποτέλεσμα, αν χάσουν την κοινοτική τους συνοχή και τους οικογενειακούς δεσμούς υποστήριξης. Στο κινήρι του Αμερικάνικου ονείρου, όποιο κι αν είναι αυτό, πιθανότατα θα πρέπει να εργαστούν δύο φορές σκληρότερα από τους άλλους Αμερικανούς αν επιθυμούν να πετύχουν (Zhou & Xiong, 2005: 1149).

Ευρωπαϊκές Χώρες

Στην Ευρώπη πρέπει να θυμόμαστε ότι το πλαίσιο της μεταναστευτικής κίνησης είναι λίγο διαφορετικό από τις Η.Π.Α. Οι μεταναστευτικές ομάδες συχνά προέρχονται από πρώην αποικίες των χωρών υποδοχής (πχ Μαροκινοί/Αλγερινοί στη Γαλλία), ή από χώρες που είχαν 'σοσιαλιστικά' καθεστώτα, ενώ έχουν χαμηλότερο κοινωνικο-οικονομικό και εκπαιδευτικό επίπεδο και προέρχονται κατά κύριο λόγο από αγροτικές περιοχές. Ο δημόσιος διάλογος για τη δεύτερη γενιά μεταναστών έχει αλλάξει δραματικά τα τελευταία πέντε χρόνια (Thomson & Crul, 2007: 1026). Στην Ολλανδία, ο μεγάλος αριθμός Μαροκινο-Ολλανδών μαθητών που εγκαταλείπουν το σχολείο και οι υψηλοί δείκτες εγκληματικότητας στις τάξεις τους έχουν προκαλέσει συζητήσεις για την αποτυχία της ολλανδικής πολυπολιτισμικής κοινωνίας. Στην Γερμανία, η ανησυχία για τα παιδιά των τούρκων μεταναστών έχει πυροδοτήσει μια συζήτηση για την ύπαρξη μιας ξεχωριστής *Gesellschaft* [κοινοότητας διαβίωσης με στενούς δεσμούς], των 2 εκατομμυρίων Τούρκων που ζουν σε ένα παράλληλο κόσμο αποσυνδεδεμένο από τη γερμανική κοινωνία. Οι ταραχές των προαστείων της Γαλλίας, όπου συμμετείχαν κυρίως παιδιά της Αλγερινής και Μαροκινής δεύτερης γενιάς, έριξε το ρεπουμπλικανικό μοντέλο

ενσωμάτωσης σε βαθιά αμφισβήτηση. Η Μ. Βρετανία σοκαρίστηκε βαθιά όταν ανακάλυψε ότι νέοι γεννημένοι στη χώρα με Πακιστανική καταγωγή συμμετείχαν στις τρομοκρατικές επιθέσεις του καλοκαιριού του 2005. Το Ισλάμ ως θρησκεία θεωρείται ίσως το σοβαρότερο εμπόδιο για την ενσωμάτωση των μεταναστευτικών ομάδων στο δημόσιο διάλογο για τη δεύτερη γενιά στην Ευρώπη, αλλά δεν μπορούμε να ξεχνάμε ότι προσφέρει ένα υποστηρικτικό και συνολικό πλαίσιο αναφοράς - συμπαγείς και λεπτομερειακούς κανόνες συμπεριφοράς για την καθημερινή ζωή, τόσο αναγκαίους για τη ζωή σε μια ξένη, μη-δογματική κοινωνία της Δύσης (Timmereman, Vanderwaeren & Crul, 2003). Επίσης, είναι παράγοντας που αυξάνει την συνοχή των κοινοτήτων, δημιουργεί δίκτυα αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας, στηρίζει την εθνοτική επιχειρηματικότητα και αυξάνει την αντιπροσώπευση των μεταναστών στην κοινωνία των πολιτών, συντελώντας στην ενσωμάτωση προς τα πάνω. Αλλά και οι ομάδες μη-μουσουλμάνων φαίνεται να μοιάζουν πολύ με τις μουσουλμανικές σε πολλούς δείκτες ενσωμάτωσης - για παράδειγμα την εκπαιδευτική επίδοση, τη θέση στην αγορά εργασίας ή τις δια-εθνικές δραστηριότητες (Thomson & Crul, 2007: 1026).

Στο ευρωπαϊκό πλαίσιο δύο θεωρητικές προσεγγίσεις έχουν προταθεί για να εξηγήσουν τα διαφορετικά πρότυπα ενσωμάτωσης ανάμεσα στις χώρες, το μοντέλο της υπηκοότητας (Brubaker 1992; Castles and Miller 2003; Joppke 1999) και το θεσμικό μοντέλο (Crul and Vermeulen 2003a; Crul and Vermeulen 2006). Το πρώτο μοντέλο εξηγεί τις διαφοροποιήσεις με βάση τις διαφορές στα εθνικά μοντέλα ενσωμάτωσης των μεταναστών. Τα εθνικά μοντέλα μεταδίδουν 'εθνικές' ιδέες, πρότυπα και αξίες που διαμορφώνουν την αλληλεπίδραση (και σε ιδεολογικούς και σε νομοθετικούς όρους) σε σχέση με τους μετανάστες και τα παιδιά τους, και έχουν αποτελέσματα και στην κοινωνικο-οικονομική θέση τους. Οι εθνικές διαφοροποιήσεις σε θεσμικά ζητήματα προσφέρουν καλύτερες εξηγήσεις για τις διαφοροποιήσεις της ενσωμάτωσης της δεύτερης γενιάς μέσα στο Ευρωπαϊκό πλαίσιο, παρά τα διαφορετικά εθνικά μοντέλα (Crul & Vermeulen, 2003). Οι διαφορές στα εκπαιδευτικά συστήματα (σε ποιά ηλικία τα παιδιά ξεκινούν το σχολείο, ο αριθμός των ωρών βοήθειας στο δημοτικό, η νωρίτερη ή αργότερη διαδικασία επιλογής κατεύθυνσης - θεωρητικής ή τεχνικής - στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση) είναι ένας κύριος παράγοντας εξήγησης της ευρωπαϊκής διαφοροποίησης. Ειδικότερα, ενώ στη Γαλλία και το Βέλγιο τα παιδιά ξεκινούν το σχολείο στην ηλικία των 2 ½, στη Γερμανία και την Αυστρία ξεκινούν στην ηλικία των 6, με αποτέλεσμα στις πρώτες δύο χώρες να έχουν περίπου τρία επιπλέον χρόνια εκπαίδευσης από τις δεύτερες χώρες, και άρα περισσότερα χρόνια για να μάθουν τη γλώσσα. Επίσης, στις Γερμανόφωνες χώρες, με βάση τα στοιχεία που παραθέτουν οι Crul & Vermeulen (2003: 978) τα παιδιά των μεταναστών έχουν περίπου 661 ώρες ετησίως επαφής με τους δασκάλους τους, γιατί το σχολείο είναι μόνο πρωινό, ενώ στην Ολλανδία, π.χ., έχουν 1019 ώρες. Την εβδομάδα αυτό μεταφράζεται σε δέκα ώρες λιγότερο μάθημα, και περισσότερη εργασία για το σπίτι. Εκτός από την αργότερη έναρξη του σχολείου, η επιλογή της κατεύθυνσης για τους μαθητές στη Γερμανία και την Αυστρία γίνεται στην ηλικία των δέκα, στην Ολλανδία στα 12-13, στο Βέλγιο στα 14 και στη Γαλλία στα 15. Φαίνεται ότι στις γερμανόφωνες χώρες τα παιδιά των μεταναστών έχουν λιγότερες δυνατότητες να βελτιώσουν τις εκπαιδευτικές τους επιδόσεις. Οι διαφορετικοί οδοί μετάβασης από το σχολείο στην αγορά εργασίας είναι πολύ σημαντικοί παράγοντες εξήγησης της ενσωμάτωσης, ειδικά στις χώρες που υπάρχουν σχήματα εργασιακής

μαθητείας, σε εργαστήρια ή μάστορες τεχνίτες (Crul and Vermeulen, 2003b), που είναι η συνηθέστερη οδός για τα παιδιά των μεταναστών στις γερμανόφωνες χώρες μετά την διαλογή, καθώς θεωρείται ότι είναι πιο σίγουρος δρόμος για την αγορά εργασίας.

Οι ίδιοι ερευνητές, σε άλλο άρθρο τους (Crul and Vermeulen, 2003a) θυμίζουν ότι οι εθνοτικές ομάδες των μεταναστών δεν είναι τόσο ομοιογενείς, έχουν σαφείς εσωτερικές διαφορές μεταξύ τους, σε κοινωνικές γραμμές – άλλοι μετανάστευσαν για σπουδές, άλλοι προς αναζήτηση εργασίας, άλλοι ως πρόσφυγες-, σε θρησκευτικές γραμμές – Σύριοι Χριστιανοί ή Μουσουλμάνοι, Κούρδοι, Σιίτες, Σουνίτες –, αλλά και έμφυλες διαφορές, οπότε η άντληση συμπερασμάτων δεν είναι τόσο εύκολη υπόθεση. Στην Ευρωπαϊκή έρευνα για τη δεύτερη γενιά μεταναστών, κυρίαρχη θέση έχουν τα ερευνητικά προγράμματα που συντονίζονται από τον Maurice Crul, και κυρίως υπό την ομπρέλα του προγράμματος TIES (The Integration of the European Second Generation⁵), το οποίο αφορά κυρίως τα ζητήματα εκπαίδευσης και ένταξης των παιδιών μεταναστών που προέρχονται από μουσουλμανικές χώρες – κυρίως την Τουρκία, το Μαρόκο, την Αλγερία – κάτι που θα φανεί και στη βιβλιογραφία που θα παρουσιάσουμε.

Βέλγιο

Η μετανάστευση στο Βέλγιο ξεκίνησε μόλις το 1920. Μετανάστες από την Κεντρική και τη Νότια Ευρώπη ήταν οι πρώτοι που κατέφτασαν στην χώρα, ιδίως από την Πολωνία και την Ιταλία. Η βαριά βιομηχανία της χώρας αποζητούσε αυτό το εργατικό δυναμικό, ιδίως η μεταλλοβιομηχανία και τα ορυχεία της Βαλλονίας. Μετά το 1964, η ανάπτυξη της οικονομικής δραστηριότητας της Φλάνδρας οδήγησε σε νέο κύμα μετανάστευσης, ιδίως Μαροκινών και Τούρκων, που κατευθύνθηκαν στις Φλαμανδικές πόλεις και τις Βρυξέλλες (Timmereman, Vanderwaeren & Crul, 2003). Το ποσοστό των ξένων – χωρίς Βελγική υπηκοότητα - αυξήθηκε από το 4,3% το 1947 στο 8,9% το 1981, για να σταθεροποιηθεί το 2001 περίπου στο 9% του πληθυσμού (Martens and Caestecker, 2001: 99-100), και συνολικά αγγίζει το 12,9% η πρώτη και η δεύτερη γενιά, με και χωρίς Βελγική υπηκοότητα. Το 1998 καταμετρήθηκαν 125.082 άτομα από το Μαρόκο (το 14% του ξένου πληθυσμού) και 70.701 άτομα από την Τουρκία (το 7,9% του ξένου πληθυσμού). Αλλά ο συνολικός αριθμός κατοίκων Μαροκινής και Τουρκικής καταγωγής – με και χωρίς υπηκοότητα – ήταν αντιστοίχως 188.000 και 109.000 (Martens and Caestecker, 2001: 100). Ο μεγάλος πληθυσμός της δεύτερης γενιάς σημαίνει ότι η εκπαιδευτική πορεία των μεταναστών έχει ερευνηθεί περισσότερο. Ειδικότερα, φαίνεται ότι το 5,5% των μαθητών στα σχολεία της Φλάνδρας έχουν ξενική καταγωγή. Ο Hermans (1994: 87) βρήκε ότι τα 2/3 των αγοριών δεύτερης γενιάς από το Μαρόκο, που παρακολούθησαν την προσχολική αγωγή στις αρχές της δεκαετίας του 1908, είχαν ξεκινήσει σε ηλικία 2,5 ετών, ενώ τα υπόλοιπα ξεκίνησαν ένα χρόνο αργότερα. Τώρα όλα τα παιδιά αρχίζουν την προσχολική αγωγή στα 2,5 χρόνια. Τα παιδιά που δεν έχουν παρακολουθήσει την προσχολική αγωγή έχουν γλωσσικά προβλήματα (Hermans, 1994: 87-88). Οι Timmereman, Vanderwaeren & Crul (2003: 1073) σημειώνουν ότι οι μισοί από τους νέους άνδρες της δεύτερης γενιάς επιτυγχάνουν ένα χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, και οι Τούρκοι νέοι φαίνεται να τα

⁵ Για περισσότερες πληροφορίες μπορείτε να δείτε στο: <http://www.tiesproject.eu/>

καταφέρνουν καλύτερα από τους Μαροκινούς, οι οποίοι έχουν υψηλότερα επίπεδα φοίτησης στην ανώτερη εκπαίδευση (37%) στην ηλικιακή κατηγορία 18-30 σε σχέση με τους Τούρκους (16%). Οι Μαροκινοί άνδρες της δεύτερης γενιάς επιλέγουν συχνότερα γενικά αντικείμενα στη δευτεροβάθμια και ανώτερη εκπαίδευση, σε αντίθεση με τους Τούρκους που επιλέγουν συνήθως προγράμματα τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης (Neels and Stoop, 2000: 289) και επίσης σε αραιότες περιπτώσεις περνούν ένα διάστημα της σχολικής τους φοίτησης στη χώρα τους, σε ποσοστό 13%. Τα μόνα διαθέσιμα δεδομένα που αναφέρουν οι Timmereman, Vanderwaeren & Crul, (2003: 1074) για τις γυναίκες δεύτερης γενιάς βασίζονται στην απογραφή του 1991, και δηλώνουν ότι οι κοπέλες με καταγωγή Μαροκινή φτάνουν σε υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης από τις κοπέλες δεύτερης γενιάς από την Τουρκία. Στην ηλικιακή κατηγορία 20-25, υπάρχουν διπλάσιες κοπέλες από το Μαρόκο σε σχέση με την Τουρκία που σπουδάζουν (Lesthaeghe, 1996:211).

Ο Roosens (1995) σε επισκόπηση της ερευνητικής βιβλιογραφίας κατέληξε ότι τα παιδιά που είχαν αναγκαστεί να παρακολουθήσουν ένα σχολείο “συγκέντρωσης” (δηλ. ένα σχολείο με υψηλό αριθμό παιδιών μεταναστών) είχαν περισσότερες πιθανότητες να επαναλάβουν μια τάξη ή να καταλήξουν στην τεχνική εκπαίδευση. Ο Roosens (1995: 17) αναφέρεται στην “εξάντληση του δασκάλου” (teacher burnout), όταν οι δάσκαλοι έχουν ελάχιστες προσδοκίες και από τα παιδιά και από τους γονείς τους. Μετά το δημοτικό, οι μαθητές και οι μαθήτριες ακολουθούν ένα διετές πρόγραμμα προσανατολισμού στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, όπου τα παιδιά των μεταναστών ακολουθούν περισσότερο την επαγγελματική εκπαίδευση που προετοιμάζει απευθείας για την αγορά εργασίας (BSO), ιδιαίτερα τα αντικείμενα: “κεντρική θέρμανση και υγειονομικές προδιαγραφές”, “ηλεκτρολογικές εγκαταστάσεις”, “κομμωτική” και “νοσηλευτική”. Όταν επιλέξουν να ακολουθήσουν την τεχνική εκπαίδευση (TSO), τα παιδιά των Τούρκων και Μαροκινών μεταναστών ακολουθούν συνήθως τους κλάδους της “ηλεκτρομηχανικής”, του “εμπορίου” και κυρίως των “μηχανικών αυτοκινήτων”. Όπως αναφέρουν οι Timmereman, Vanderwaeren & Crul (2003: 1077-1077) επιλέγουν κλάδους που προσφέρουν φτωχές επαγγελματικές επιλογές και κακές συνθήκες εκπαίδευσης. Πολλά κορίτσια Τουρκικής καταγωγής, όπως αναφέραμε, εγκαταλείπουν την δευτεροβάθμια εκπαίδευση χωρίς κανένα πτυχίο. Οι προοπτικές ζωής τους δεν συμβιβάζονται με μια μακρά εκπαιδευτική διαδρομή, καθώς αρραβωνιάζονται πριν τελειώσουν το σχολείο, ή παντρεύονται στα δεκαέξι (Timmerman, 1999: 136-137). Παράγοντες που ενισχύουν την εκπαιδευτική επίδοση των παιδιών μεταναστών είναι, σύμφωνα με τους Hermans (1994) και Timmerman (1999) η αποφυγή ενός σχολείου συγκέντρωσης, η δημιουργία δικών τους δικτύων, κάνοντας γνωριμίες με παιδιά από τη μεσαία τάξη του Βελγίου, αλλά και με άλλα παιδιά από την Ισπανία ή την Ιταλία (Crul, 2000). Η αποφυγή του γάμου και της εγκυμοσύνης νωρίς είναι ένας σημαντικός παράγοντας, όπως είναι φυσικό, για την συνέχιση των σπουδών.

Οι δείκτες ανεργίας στους μετανάστες από το Μαρόκο και την Τουρκία είναι ανώτεροι του μέσου όρου. Στις 30 Ιουνίου 2001, το 20,6% των Τούρκων και το 17,3% των μαροκινών εργατών ήταν γραμμένοι στα γραφεία ανεργίας, σε σχέση με το 9,9% των Βέλγων (στοιχεία από την Εθνική Υπηρεσία Εργασίας: Rijksdienst Voor Arbeidsvoorziening, RVA). Στη δεύτερη γενιά, υπολογίζεται ότι το 40% των ανδρών δεν εργάζονται, περίπου τέσσερις φορές το ποσοστό

για τους Βέλγους. Για τις γυναίκες, το ποσοστό είναι ακόμα υψηλότερο και προσεγγίζει το 60% στις κοπέλες από την Τουρκία και το 50% στις νέες από το Μαρόκο, σύμφωνα με στοιχεία από το 1991 (Lesthaeghe, 1996: 224). Η διάρκεια επίσης της περιόδου ανεργίας είναι 30% μεγαλύτερη για τους νέους μεταναστευτικής προέλευσης σε σχέση με τους νέους Βέλγους (Neels & Stoop, 2000: 305). Μια έρευνα έδειξε ότι οι εργοδότες στη Φλάνδρα βασίζουν τις αποφάσεις προσλήψεων με εθνικά και έμφυλα κριτήρια αντί του βιογραφικού ή των ικανοτήτων (VDAB, 2000a,b), ιδιαίτερα όσον αφορά τις ομάδες από το Μαρόκο, την Τουρκία και την Ισπανία. Η προκατάληψη μειώνεται ανάλογα με το εκπαιδευτικό επίπεδο και το φύλο, οι γυναίκες προτιμώνται των ανδρών, ίσως γιατί δεν έχουν κατηγοριοποιηθεί στερεοτυπικά με την εγκληματική συμπεριφορά, καθώς ως ομάδα είναι λιγότερο ορατές (Timmerman, 2000b).

Τέλος, έρευνα για την ευεξία των μεταναστών δεύτερης γενιάς στο Βέλγιο έδειξε ότι οι γυναίκες της δεύτερης γενιάς είχαν σχετικά καλή ενημέρωση για τους θεσμούς κοινωνικής πολιτικής και πρόνοιας (Timmerman, 1999). Οι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης κυρίως από το Μαρόκο και λιγότερο από την Τουρκία υπερ-αντιπροσωπεύονται στον πληθυσμό των σωφρονιστηρίων ανηλίκων και των φυλακών, κάτι που σημαίνει ότι συνδέονται ευκολότερα με εγκληματική συμπεριφορά σε σχέση με άλλες ομάδες νέων, αλλά υπο-αντιπροσωπεύονται στις υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας (Geets, Vanderwaeren and Timmerman, 2001; Vanderwaeren and Timmerman, 2001).

Γαλλία:

Στη Γαλλία, μια από τις χώρες με μεγάλη μεταναστευτική ιστορία που θα εξετάσουμε σε αυτή την επισκόπηση των μελετών για τη 2η γενιά, οι συστατικές αρχές του μοντέλου της “πολιτικής ένταξης” που αναφέραμενωρίτερα τέθηκαν σε αμφισβήτηση πανευρωπαϊκά με τις ταραχές των 'banlieu' το φθινόπωρο του 2005, αλλά και φέτος, δύο χρόνια αργότερα. Η απόδοση της γαλλικής υπηκοότητας στους μετανάστες και τα παιδιά τους, σε ένα σκεπτικό του “να μην διαφέρουν από τους Γάλλους πολίτες για να ενσωματωθούν” φαίνεται ότι δεν είναι αρκετή για να συγκρατήσει την κοινωνική οργή που προέρχεται από τον κοινωνικό αποκλεισμό, την ανεργία, την επισφάλεια και τη φτώχεια. Το ευρωπαϊκό κοινωνικό απαρτχάιντ που περιγράφει ο Ετιέν Μπαλιμπάρ σε συνέντευξή του (2006) στο εσωτερικό των μητροπόλεων δεν διακρίνει βάσει της υπηκοότητας αλλά με εθνοτικούς και ταξικούς όρους που βασίζονται στην αποικιακή κληρονομιά, όρους που βαλτώνουν την κοινωνική κινητικότητα και συντελούν στον κοινωνικό ρατσισμό, τη βία και την κοινωνική υποβάθμιση ολόκληρων περιοχών και κοινοτήτων (Lapeyronnie, 1987).

Πολλές έρευνες έχουν αποδείξει τις λιγότερο ευνοϊκές διαδρομές ενσωμάτωσης για τη δεύτερη γενιά σε σχέση με τους ντόπιους Γάλλους νέους. Μια κύρια εξήγηση για αυτό είναι οι διακρίσεις απέναντι στους απογόνους των Βορειοαφρικάνων, των Τούρκων και των Αφρικάνων μεταναστών. Τα υψηλά ποσοστά σχολικής διαρροής όταν συνδυάζονται με τα πολύ υψηλά επίπεδα ανεργίας σε αυτές τις ομάδες τονίζουν την υποδεέστερη θέση τους στην κοινωνική ιεραρχία και δείχνουν μια συστημική διάκριση. Οι χαμηλές προοπτικές κοινωνικής κινητικότητας απορρέουν από την πρώιμη σχολική διαρροή με περιορισμένες εργασιακές δεξιότητες και προσόντα ενώ οι προϋποθέσεις εισόδου

στην αγορά εργασίας γίνονται πιο επιλεκτικές. Παρόλα αυτά η δεύτερη γενιά έχει κάποια κοινωνική άνοδο σε σχέση με τους γονείς της (Simon, 2003: 1092-3), συμφωνώντας με τη θεωρία των Portes & Zhou (1995) για την “τμηματοποιημένη ενσωμάτωση”.

Για τη Γαλλία, σύμφωνα με στοιχεία του Simon (2003), ανάμεσα στο 1946 και το 1999 σε περίπου 3,6 εκατομμύρια γεννήσεις ο ένας τουλάχιστον γονέας ήταν από το εξωτερικό, ποσοστό που προσεγγίζει το 10% του συνόλου των γεννήσεων σε εκείνη την περίοδο. Το 1999, 3.260.000 αλλοδαποί ζούσαν στη Γαλλία, εκ των οποίων οι 510.000 είχαν γεννηθεί στη χώρα. Η δεύτερη γενιά σήμερα αποτελεί λοιπόν το 11% του πληθυσμού άνω των 18, και το ποσοστό αυτό θα αυξηθεί όταν τα παιδιά που γεννήθηκαν τη δεκαετία του 1980 ενηλικιωθούν (ιδίως όσα έχουν Τουρκική, Ασιατική και Αφρικανική καταγωγή). Η μεγαλύτερη σε αριθμό είναι η δεύτερη γενιά από Ιταλούς γονείς, και ακολουθεί από κοντά η Αλγερινή (Simon, 2003: 1099). Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η μετανάστευση από την Ιταλία και την Ισπανία έπαψε. Μετά την ανεξαρτητοποίηση της Αλγερίας η μετανάστευση προς τη Γαλλία εντάθηκε, σχηματίζοντας τη μεγαλύτερη μεταναστευτική κοινότητα, που αριθμούσε το 1982 800.000 άτομα. Πιο πρόσφατες μεταναστευτικές ομάδες, που προέκυψαν μετά τη δεκαετία του 1960, όπως η Πορτογαλική, η Μαροκινή, η Τυνησιακή, η Αφρικανική και η Τουρκική αρχίζουν τώρα να παράγουν τις δεύτερες γενιές τους. Άλλες χώρες της Ασίας, όπως το Βιετνάμ, το Λάος, η Καμπότζη, πρώην γαλλικές αποικίες, τώρα εισέρχονται στο φάσμα της δεύτερης γενιάς στη Γαλλία. Βέβαια, περίπου οι μισοί από τους νέους της Ισπανικής, Ιταλικής, Αλγερινής ή Μαροκινής δεύτερης γενιάς προέρχονται από μεικτούς γάμους, από ένα γονέα γεννημένο στο εξωτερικό και ένα στη Γαλλία δηλαδή.

Ο Simon (2003) επισημαίνει ότι έρευνες κοινωνικής κινητικότητας δείχνουν ότι τα παιδιά μεταναστών απολαμβάνουν ένα σημαντικό βαθμό κοινωνικής κινητικότητας σε σχέση με τους γονείς τους, κάτι που δείχνει ότι αν ένα παιδί παρακολουθήσει το σχολείο ακόμη και για μικρά διαστήματα στη χώρα υποδοχής, συνήθως αποκτά υψηλότερες δεξιότητες από τους γονείς του, αν και η μεταναστευτική προέλευση των γονιών του (εργατική τάξη, ελλιπής φοίτηση στο σχολείο, γλωσσικά προβλήματα στα γαλλικά) καθορίζει και τη θέση του στο σχολείο. Οι Vallet & Caille (1996) βρήκαν ότι σχεδόν ένα στα δύο παιδιά από το εξωτερικό έχει επαναλάβει τουλάχιστον μια τάξη στο γαλλικό γυμνάσιο, σε αντίθεση με ένα Γάλλο μαθητή στους τέσσερις. Στους μαθητές τουρκικής καταγωγής, η έξοδος από το σχολικό σύστημα χωρίς την απόκτηση του οποιουδήποτε πτυχίου είναι μια πολύ κοινή εμπειρία (σχεδόν το 46%, σε σχέση με το 24% των Γάλλων) κάτι που επιτείνεται από ανισότητες με βάση το φύλο. Μόνο το 24% των μαθητών τουρκικής καταγωγής παίρνουν το απολυτήριο λυκείου (το bacallureate). Οι νέες κοπέλες αφήνουν το σχολείο νωρίς σε σχέση με τους συνομήλικούς τους που συνεχίζουν παρακολουθώντας συνήθως την τεχνική εκπαίδευση στο σχολείο. Αν και η σχολική φοίτηση είναι πιο συχνή από την γενιά των γονιών τους, η πανεπιστημιακή φοίτηση στη δεύτερη γενιά παραμένει σπάνια. Η δεύτερη γενιά πορτογαλικής καταγωγής συνήθως φοιτά στο σχολικό σύστημα και παρακολουθεί τα τεχνικά και επαγγελματικά μαθήματα. Η πρώιμη σχολική διαρροή σε εκείνη την ομάδα δεν διαφέρει από το γαλλικό μέσο όρο, και αν συγκρίνουμε όμοιες ομάδες, δηλαδή τα παιδιά εργατικής τάξης, τα αποτελέσματα δείχνουν ένα

ελαφρό πλεονέκτημα για τη δεύτερη γενιά Πορτογάλων (Simon, 2003: 1106). Από την άλλη, η δεύτερη γενιά μαροκινών έχει καλά επίπεδα πρόσβασης σε τάξεις γενικού λυκείου, μεγαλύτερα από το μέσο όρο των Γάλλων, και τα ποσοστά πρόσβασης στις τάξεις τεχνικής κατάρτισης είναι χαμηλότερα. Ειδικά τα παιδιά μεικτών γάμων έχουν πολύ υψηλά ποσοστά πρόσβασης στο απολυτήριο λυκείου και στο πανεπιστήμιο ενώ τα ποσοστά των παιδιών με δύο γονείς μετανάστες είναι πιο συναφή με τις άλλες μεταναστευτικές ομάδες. Για τις δύο αυτές ομάδες, τους Πορτογάλους και τους Μαροκινούς, τα αγόρια φαίνεται να δίνουν περισσότερη έμφαση σε βραχυπρόθεσμες σπουδές και να εγκαταλείπουν το σχολείο, ενώ τα κορίτσια να επενδύουν σοβαρότερα στη μόρφωσή τους. Σε αντίθεση, όπως προαναφέραμε, οι γυναίκες της Τουρκικής δεύτερης γενιάς υφίστανται ακόμη σοβαρούς περιορισμούς στην πρόσβαση στην εκπαίδευση.

Μια νέα μορφή διακρίσεων ταλανίζει τη δεύτερη γενιά στη Γαλλία, οι εργασιακές. Συνήθης μορφή, όπως και σε όλη την Ευρώπη είναι η έλλειψη εργασιών που αντιστοιχούν στις αποκτημένες δεξιότητες και τα πτυχία. Οι δημοσκοπήσεις δείχνουν ότι αν οι μετανάστες γονείς είχαν γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης στην εργασία, τα παιδιά τους τώρα αποκλείονται από αυτήν (Virey, 1998). Παράλληλο φαινόμενο είναι η άνοδος του αριθμού της “άτυπης” εργασίας με μορφές όπως της προσωρινής εργασίας αναπλήρωσης, των έμμισθων ή άμισθων εκπαιδευτικών σεμιναρίων, των προγραμμαμάτων stage, των συμβολαίων ορισμένου χρόνου, που προσφέρουν κάποιο εισόδημα στη νεολαία σε επισφαλείς συνθήκες, πάντα με σκοπό τον περιορισμό της σταθερής, μόνιμης απασχόλησης. Από τη δεύτερη γενιά στη Γαλλία, τα παιδιά με βορειοαφρικανική καταγωγή φαίνεται να έχουν τη λιγότερη επιτυχία στην εργασιακή τους πορεία σε σχέση με τις άλλες κοινότητες, ή τη Γαλλική νεολαία. Τα ποσοστά ανεργίας για την τούρκικη δεύτερη γενιά είναι διπλάσια από τον εθνικό μέσο όρο, και ανεβαίνουν κυρίως όσον αφορά τις κοπέλες. Παρά τις καλές σχολικές τους επιδόσεις, η δεύτερη γενιά μαροκινών συναντά σημαντικές δυσκολίες στην είσοδο στην αγορά εργασίας. Αντίθετα, για τους Πορτογάλους, όπως και για τις υπόλοιπες μεταναστευτικές ομάδες από ευρωπαϊκές χώρες, η είσοδος στην αγορά εργασίας φαίνεται λιγότερο επισφαλής, καθώς τα επίπεδα ανεργίας τους είναι πολύ κοντινά στο γαλλικό μέσο όρο. Για τους Τούρκους και Μαροκινούς της γενιάς 1,5 που παρακολούθησαν το σχολείο και κοινωνικοποιήθηκαν μερικώς στη Γαλλία τα επίπεδα ανεργίας είναι πολύ κοντά στα ποσοστά των μεταναστών πρώτης γενιάς. Ειδικά για την ομάδα των Τούρκων, οι οξείες έμφυλες ανισότητες παραμένουν και στο πεδίο της εργασίας, κάτι που δεν ισχύει τόσο για την ομάδα των Μαροκινών (Simon, 2003: 1111). Μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας έχουν από τα μέλη αυτών των δύο ομάδων όσοι και όσες έχουν ανώτερη μόρφωση, ενώ η Πορτογαλική δεύτερη γενιά προσεγγίζει τον εθνικό μέσο όρο στα ποσοστά ανεργίας, ακόμη και τα μέλη της που έχουν ανώτερη μόρφωση. Αλλά ακόμα και όταν έχουν εργασίες, είναι πιθανότερο να θεωρούν ότι είναι κάτω των δεξιοτήτων τους (Silberman, Alba & Fournier, 2007). Η άνω του μέσου όρου ανεργία των Μαροκινών και Τούρκων χειρωνακτών εργατών δείχνει την τμηματοποίηση της αγοράς εργασίας με βάση εθνοτικές ορίζουσες, όπου ένα “κεφάλαιο της αντιπροσώπευσης” (capital of representation) φαίνεται να είναι πιο σημαντικό από τις πραγματικές δεξιότητες ή τα προσόντα (Simon, 2003: 1114-5). Το 40% των παιδιών των μεταναστών με καταγωγή από τη Βόρεια Αφρική και το Μαρόκο θεωρεί ότι έχει υπάρξει θύμα διακρίσεων στην αγορά

εργασίας, περισσότερες από μια φορά, σε αντίθεση με το 8% των ντόπιων Γάλλων. Όπως και στο Βέλγιο, οι κοπέλες μεταναστευτικής προέλευσης θεωρούν λιγότερο ότι υπηρξαν θύματα διακρίσεων (Silberman, Alba & Fournier, 2007: 18). Ενδιαφέρον έχει ότι το όνομα, παρά το χρώμα του δέρματος, αποδίδεται περισσότερο ως το πεδίο των διακρίσεων, από τα ίδια τα άτομα (ο.π.). Οι Silberman, Alba & Fournier (2007) σημειώνουν ότι η θεωρία της τμηματοποιημένης ενσωμάτωσης έχει συνάφεια με τη γαλλική περίπτωση, αλλά ο ρατσισμός με βάση το χρώμα δεν επιβεβαιώνεται από τις ίδιες τις αναφορές των ατόμων, τα οποία, σε κάθε περίπτωση, έχουν αραιές φαινοτυπικές διαφορές για να θεωρούνται ενιαία ομάδα. Αντίθετα, άλλα χαρακτηριστικά, όπως η θρησκεία, το αποικιακό παρελθόν εξοικείωσης με την γαλλική κουλτούρα, το ξενικό όνομα έχουν σημασία για την εξήγηση των διακρίσεων.

Γερμανία

Η δεύτερη γενιά στη Γερμανία αποτελείται από τα παιδιά των “φιλοξενούμενων εργατών” που αναζητήθηκαν στις νοτιοευρωπαϊκές χώρες από τη δεκαετία του '50 και μετά. Δύο από τις μεγαλύτερες ομάδες ήταν οι Έλληνες και οι Τούρκοι. Ενώ θα αναφερθούμε συνοπτικά στα παιδιά των ελλήνων μεταναστών στην ενότητα για την Ελλάδα, εδώ θα δώσουμε έμφαση στα παιδιά των Τούρκων, τη μεγαλύτερη πλέον εθνοτική ομάδα της χώρας. Η μετανάστευση από την Τουρκία στη Γερμανία ξεκίνησε το 1961 και συνεχίστηκε σε όλο τον 20ο αιώνα. Από το 1961 ως το 1973 οι γερμανικές εταιρείες κάλεσαν περίπου 740.000 εργάτες από την Τουρκία, για την κατασκευαστική βιομηχανία και άλλες βαριές εργασίες, κυρίως από τις αγροτικές περιοχές και με ελάχιστη μόρφωση (Worbs, 2003: 1013). Το 1975 καταμετρήθηκε πάνω από ένα εκατομμύριο Τούρκοι υπήκοοι, και το 1995 πάνω από δύο εκατομμύρια, ενώ ο αριθμός των εργαζομένων στην εθνοτική ομάδα κυμαίνεται μεταξύ των 400.000 και των 600.000, που δηλώνει την οικογενειακή συνένωση των εργατών και τον αυξανόμενο αριθμό γεννήσεων. Στο τέλος του 2002, από τα 7,34 εκατομμύρια ξένων που ζούσαν στη Γερμανία, το 1,91 εκατομμύριο (26%) είχε Τουρκική υπηκοότητα, και υπάρχει επίσης ο αριθμός των Γερμανών πολιτών τουρκικής καταγωγής, που προσεγγίζει τις 564.800, σύμφωνα με στοιχεία της Ομοσπονδιακής Στατιστικής Υπηρεσίας, δηλαδή περίπου 2,47 εκατομμύρια κατοίκων της Γερμανίας έχουν τουρκική καταγωγή (Statistisches Bundesamt, 2003). Περίπου τα δύο τρίτα αυτού του πληθυσμού είναι νεότερα των 35 ετών και σε μεγάλη πλειοψηφία κατοικούν στις αστικές βιομηχανικές περιοχές. Η πλειονότητά τους συμμετέχουν σε εθνικά ομοιογενή κοινωνικά δίκτυα και λίγο ταυτίζονται με τη χώρα υποδοχής. Οι εξελίξεις ωστόσο μέσα στη δεύτερη γενιά δείχνουν να κατευθύνονται περισσότερο προς τις επαφές ανάμεσα στις εθνότητες και να δημιουργείται ένα ευρύτερο φάσμα αυτοκατηγοριοποιήσεων και στάσεων (Worbs, 2001).

Η έρευνα πεδίου EFFNATIS διεξήχθη στη Νυρεμβέργη, μια τυπική μεγάλη Γερμανική πόλη, το 1999 ανάμεσα σε νέους Τούρκους και Γιουγκοσλάβους με νέους Γερμανούς ως ομάδα ελέγχου. Οι συμμετέχοντες ήταν 16-25 ετών και είχαν γεννηθεί στη Γερμανία ή είχαν μεταναστεύσει πριν τα επτά τους χρόνια. Ως προς την εκπαίδευση, η ομάδα των Γερμανών ήταν πιθανότερο να κατευθύνεται στην δευτεροβάθμια και μετά στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, ενώ οι ομάδες των μεταναστών έτειναν προς το σύστημα επαγγελματικής εκπαίδευσης ή είχαν ήδη μπει στην αγορά εργασίας (με ή

χωρίς επαγγελματική εκπαίδευση) (Worbs, 2003: 1019-1020). Ποσοστό άνω του 70% για τους Τούρκους και άνω του 50% για τους Γιουγκοσλάβους είχαν τελειώσει μόνο τις βασικές εκπαιδευτικές βαθμίδες. Το 21,5% των κοριτσιών από την Τουρκία έχουν φύγει από το σχολείο με πτυχίο από το Realschule, τύπο γυμνασίου που προετοιμάζει σε ένα ευρύ φάσμα ειδεικίσεων για την επαγγελματική εκπαίδευση, και το 15% τελείωσε το Gymnasium, το εννιάχρονο σχολείο θεωρητικής εκπαίδευσης που οδηγεί στο πανεπιστήμιο, ή σε ανώτερες τεχνικές σχολές. Τα αγόρια της έρευνας από την Τουρκία είχαν ποσοστό 15% και για τις δυο κατευθύνσεις. Οι Γιουγκοσλάβοι νέοι ακολουθούν τα ποσοστά των γερμανών ειδικά στα μεσαία επίπεδα, και οι κοπέλες τα καταφέρνουν καλύτερα από τα αγόρια. Οι νέοι της δεύτερης γενιάς που έχουν γεννηθεί στη Γερμανία τα καταφέρνουν σαφώς καλύτερα από όσους έχουν γεννηθεί στη χώρα προέλευσης (Neske, 2001· αναφέρεται στο Worbs, 2003). Για την ομάδα των Τούρκων, το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο των περισσότερων παιδιών σε συνδυασμό με το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο των γονιών οδηγεί στην αναμενόμενη στασιμότητα, αλλά το 32,5% των παιδιών έχουν αναμενόμενη ανοδική κινητικότητα, λόγω των υψηλών εκπαιδευτικών τους επιδόσεων και ένα 9,1% εμφανίζει αναμενόμενη καθοδική κινητικότητα, καθώς έχει χαμηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο από τους γονείς τους. Τα παιδιά των Γιουγκοσλάβων εμφανίζουν ένα ποσοστό 52,4% αναμενόμενης στασιμότητας, ένα 31,7% ανοδικής κινητικότητας, και 15,9% καθοδικής κινητικότητας. Και ο Haug (2002: 128) σε έρευνα σε δείγμα Γερμανικής, Τουρκικής και Ιταλικής καταγωγής έδειξε ότι η ομάδα των Τούρκων εμφάνισε παρόμοια ποσοστά: 9,6% χωρίς κανένα πτυχίο, 41,2% απολυτήριο από το Hauptschule, 32, 5% από το Realschule, και 16,7% απολυτήριο από το Gymnasium. Η γνώση της γλώσσας δεν παρουσιάζεται ως εμπόδιο για την εκπαιδευτική πορεία των παιδιών της δεύτερης γενιάς, καθώς σε έρευνες αυτο-αξιολόγησης βρέθηκε ότι θεωρούσαν ότι είχαν υψηλό επίπεδο προφορικής επικοινωνίας και κατανόησης (Seifert, 2000; Weiss and Trebbe, 2001). Οπότε, για την κακή εκπαιδευτική πορεία των παιδιών των μεταναστών θεωρείται πια υπεύθυνο το γερμανικό εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο δεν δίνει συστηματικά ευκαιρίες στα παιδιά από κοινωνικά μειονεκτούσες οικογένειες. Πολλές φορές τα παιδιά δεν έχουν τη βοήθεια των γονιών τους για να φέρουν σε πέρας τις εργασίες και το διάβασμα στο σπίτι, με αποτέλεσμα να συσσωρεύουν κενά. Επίσης, η διαλογή των μαθητών ως προς την κατεύθυνση που θα ακολουθήσουν – θεωρητική ή τεχνική - γίνεται πολύ νωρίς, και συχνά τα παιδιά της δεύτερης γενιάς στέλνονται σε σχολεία ειδικών αναγκών, για να λάβουν περισσότερη εκπαιδευτική βοήθεια, σε σχολεία “συγκέντρωσης”, όπως αναφερόταν και στο πλαίσιο του Βελγίου. Επίσης, η έλλειψη φοίτησης στο γερμανικό νηπιαγωγείο επηρεάζει σημαντικά την σχολική επίδοση (Worbs, 2003: 1025).

Στο δείγμα της προηγούμενης έρευνας που αναφέραμε, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων, ειδικά στις δυο ομάδες της δεύτερης γενιάς μεταναστών, φοιτούσαν στην κατεύθυνση της τεχνικής επαγγελματικής εκπαίδευσης, η οποία θεωρείται ότι γενικά οδηγεί σε μια ειδικευμένη θέση εργασίας. Ιδίως οι άνδρες και οι Γιουγκοσλάβοι ως ομάδα ήταν πιθανότερο να βρεθούν στην επαγγελματική εκπαίδευση, ενώ οι Γερμανοί είχαν μεγαλύτερα ποσοστά μαθητών στη θεωρητική κατεύθυνση και φοιτητών. Οι γυναίκες παρακολουθούν το Gymnasium και το πανεπιστήμιο συχνότερα και στις τρεις ομάδες. Η ομάδα των Τούρκων όμως, είχε τα υψηλότερα ποσοστά ανέργων και ατόμων που δεν συμμετείχαν στο

σχολείο, την επαγγελματική εκπαίδευση ή την αγορά εργασίας (Worbs, 2003: 1028). Η έλλειψη θέσεων επαγγελματικής εκπαίδευσης και μαθητείας σε εργαστήρια τα τελευταία χρόνια επηρεάζει ιδίως τα παιδιά των μεταναστών. Όσοι βρίσκουν μια θέση, συνήθως υπερ-αντιπροσωπεύονται σε “παραδοσιακές” θέσεις όπως του μηχανικού αυτοκινήτων, του ηλεκτρολόγου, του ελαιοχρωματιστή, της κομμώτριας και της γραμματείας σε ιατρείο, ενώ λίγοι και λίγες βρίσκουν θέση μαθητείας στο δημόσιο τομέα ή την πληροφορική, όπου κατευθύνονται κυρίως οι Γερμανοί.

Αν και το σύστημα της τεχνικής εκπαίδευσης και μαθητείας θεωρείται ότι προσφέρει μια 'ομαλή' μετάβαση στην αγορά εργασίας, η ανεργία χτυπά ιδίως τους νέους από την Τουρκία, και λιγότερο τους Γιουγκοσλάβους ή τους Γερμανούς, από τις ομάδες του δείγματος. Πάντως, στη Γερμανία η ανεργία των Τούρκων δεύτερης γενιάς είναι δύο ή τρεις φορές χαμηλότερη από τη Γαλλία, το Βέλγιο ή την Ολλανδία (Crul & Vermeulen, 2003: 977-978). Ίσως σε αυτό να παίζει ρόλο η σχετικά ισχυρή συνοχή των κοινοτήτων και η μεγάλη ανάπτυξη της εθνοτικής επιχειρηματικότητας. Πρέπει να τονίσουμε επίσης ότι οι κοπέλες πρέπει συγχρόνως να ξεπεράσουν ορισμένα έμφυλα εμπόδια για τη μετάβασή τους από το σχολείο στην αγορά εργασίας. Η συμμετοχή τους στην επαγγελματική εκπαίδευση και την απασχόληση είναι χαμηλότερα ακόμη και από την πρώτη γενιά, ενώ επιτυγχάνουν υψηλότερα εκπαιδευτικά επίπεδα από τους άνδρες και καταφέρνουν να βρίσκουν δουλειές γραφείου. Ίσως οι έμφυλες διαφορές να εξαφανιστούν ή να γίνουν μειονέκτημα σε βάρος των ανδρών σε λίγα χρόνια (Worbs, 2003: 1034).

Ελβετία

Η Ελβετία είναι μια από τις ευρωπαϊκές χώρες με τα μεγαλύτερα ποσοστά μεταναστών, σε σχέση με τον πληθυσμό της, όπως γράφουν οι Fibbi, Lerch & Wanner (2007: 1123), έχοντας το 2000, 1,5 εκατομμύριο ξένους υπηκόους, ή το 20% του πληθυσμού της. Αν υπολογίσουμε και όσους απέκτησαν την ελβετική υπηκοότητα, αν και γεννήθηκαν στο εξωτερικό, ο αριθμός αυτός προσεγγίζει τα 2,4 εκατομμύρια, δηλαδή το 1/3 του πληθυσμού της χώρας, παρά τους αυστηρούς νόμους απόκτησης της υπηκοότητας, που στην ουσία επιβραβεύουν όσες και όσους έχουν καταφέρει να ενταχθούν. Ένας στους τέσσερις από τον πληθυσμό των μεταναστών, είναι μέλος της δεύτερης ή τρίτης γενιάς μεταναστών, και ένας στους δέκα Ελβετούς πολίτες (530.000) απέκτησαν Ελβετικό διαβατήριο αφού ήρθαν στη χώρα. Το 57% των Ελβετών με καταγωγή από το εξωτερικό, στις ηλικίες 20-24 ετών έχουν γεννηθεί στη χώρα. Στους νέους αυτής της ηλικίας συνολικά, τα παιδιά μεταναστών αποτελούν το ένα τρίτο. Για την πολιτογράφηση, σημαντικό στοιχείο είναι η γέννηση στη χώρα ή τα 12 χρόνια συνεχούς διαμονής και η γνώση της γλώσσας, με την ανάλογη εκπαιδευτική πορεία. Όπως γράφουν οι Fibbi, Lerch & Wanner (2007: 1132) η απόκτηση της υπηκοότητας λειτουργεί ως κοινωνική επιλογή, επιβραβεύοντας τους νέους που κατορθώνουν να αποκτήσουν υψηλές εκπαιδευτικές επιδόσεις, και να προσεγγίσουν τον Ελβετικό μέσο όρο.

Η Ελβετία μόλις τη δεκαετία του '90 γνώρισε άνοδο της ανεργίας, λόγω της βιομηχανικής αναδιάρθρωσης και της

εισόδου μεταναστών και προσφύγων. Και πάλι όμως, το 2000 το ποσοστό της ανεργίας ήταν 2,8% και έφτανε το 8,2% στον ξένο πληθυσμό (Widmer 2005). Επί στοιχείων μόνο για τη δεύτερη γενιά, φαίνεται ότι τα παιδιά ιταλικής και ισπανικής καταγωγής έχουν χαμηλά ποσοστά ανεργίας, όσο και οι νέοι Ελβετοί. Ωστόσο, τα παιδιά των μεταναστών χωρίς υπηκοότητα, με πτυχίο πανεπιστημίου, έχουν διπλάσιες πιθανότητες να συναντήσουν την ανεργία, από τους Ελβετούς συμφοιτητές τους. Και κυρίως, τα παιδιά της δεύτερης γενιάς με τεχνολογική εκπαίδευση έχουν μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας από άλλα πτυχία (Bolzman et al. 2003). Τα παιδιά που κατάγονται από χώρες εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας από τους Ευρωπαίους, ενώ ενδιαφέρον είναι ότι τα παιδιά χωρίς την υπηκοότητα τείνουν να έχουν περισσότερη ανεργία από παιδιά που έχουν την Ελβετική υπηκοότητα, με την εξαίρεση των Αλβανών από το Κόσσοβο. Φαίνεται λοιπόν ότι τα παιδιά μεταναστών χωρίς Ελβετική υπηκοότητα αλλά έχοντας παρακολουθήσει την ελβετική εκπαίδευση, αντιμετωπίζουν τον απευθείας εργασιακό ανταγωνισμό με τους Ελβετούς νέους, έχοντας λιγότερο κοινωνικό κεφάλαιο, οπότε συναντούν μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας, θέλοντας δουλειές ανάλογες των προσόντων τους και αποφεύγοντας τις τυπικές μεταναστευτικές δουλειές (Fibbi, Lerch & Wanner, 2007: 1136). Η πανεπιστημιακή εκπαίδευση φαίνεται ότι είναι προσόν για την είσοδο στην αγορά εργασίας, αλλά περισσότερο για τους άνδρες από τις γυναίκες, οι οποίες, με πανεπιστημιακή εκπαίδευση αντιμετωπίζουν ανάλογο κίνδυνο να βρεθούν άνεργες όσο και οι γυναίκες με τεχνική εκπαίδευση. Οι γυναίκες με υπηκοότητα ωστόσο, τα καταφέρνουν καλύτερα από όσες δεν έχουν υπηκοότητα, αλλά χειρότερα από τις Ελβετίδες. Φαίνεται ότι η απόκτηση υπηκοότητας προστατεύει τους νέους και τις νέες μεταναστευτικής προέλευσης από την ανεργία. Επίσης, η προέλευση από χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης φαίνεται να παίζει σημαντικό ρόλο: οι νέοι από την Ιταλία και την Πορτογαλία χωρίς υπηκοότητα τα καταφέρνουν όσο καλά οι πολιτογραφημένοι Ελβετοί, ενώ οι Τούρκοι, οι Σέρβοι και οι Κροάτες χωρίς υπηκοότητα έχουν σημαντικά υψηλότερη ανεργία από τους συντοπίτες τους με Ελβετική υπηκοότητα. Όσον αφορά τη σχολική επίδοση, οι πολιτογραφημένοι νέοι τα καταφέρνουν καλύτερα από τους άλλους νέους μεταναστευτικής προέλευσης. Όταν έχουν γεννηθεί και στη χώρα, τα καταφέρνουν καλύτερα και από τους Ελβετούς – κάτι που δεν αναγνωρίζεται στην αγορά εργασίας, όπου συναντούν υψηλά ποσοστά ανεργίας (Fibbi, Lerch & Wanner, 2007: 1139).

Ισπανία

Στην Ισπανία, οι Μαροκινοί μετανάστες ήταν οι πρώτοι που έφτασαν παράνομα, στα τέλη της δεκαετίας του 1980, λόγω της εγγύτητας της γεωγραφικής απόστασης. Τότε είχαν το δεκαπλάσιο αριθμό από κάθε άλλη μεταναστευτική ομάδα. Αν και τότε συνήθιζαν να παραμένουν στην περιοχή της Ανδαλουσίας, κοντά στο σημείο αποβίβασής τους, σήμερα προωθούνται και βορειότερα, στις πόλεις της Βαρκελώνης και της Μαδρίτης (López 1993). Αν και σε μεγάλο ποσοστό αγράμματοι, οι άνδρες είχαν τεχνικές δεξιότητες και έβρισκαν εύκολα εργασία, ενώ οι γυναίκες τους απασχολούνταν σε σπίτια ως οικιακοί βοηθοί. Η ομάδα των Δομηνικανών (από την Καραϊβική) διαφέρει αρκετά. Η μεταναστευτική κίνηση ξεκίνησε ως επί το πλείστον με τις γυναίκες, για σύντομη εργασία ως οικιακοί βοηθοί ώστε να μαζέψουν χρήματα και να επιστρέψουν στην πατρίδα τους, αλλά στη συνέχεια εγκαταστάθηκαν μόνιμα. Οι μετανάστες από το Περού θεωρείται ότι έχουν τη χαμηλότερη δημόσια εικόνα, αν και έχουν υψηλότερο κοινωνικο-οικονομικό και

πολιτιστικό επίπεδο σε σχέση με τις δύο άλλες ομάδες. Μπορούν να ενταχθούν ευκολότερα στην Ισπανική κοινωνία λόγω της παρόμοιας γλώσσας, αλλά συχνά αναλαμβάνουν εργασίες κατώτερες των δεξιοτήτων τους και των προσόντων τους, στο δευτερογενή τομέα, όπου η εργασιακή ανασφάλεια και οι χαμηλοί μισθοί δεν τους επιτρέπουν να έχουν ανοδική κινητικότητα (Piove, 1979).

Το πρόσφατο των μεταναστευτικών ρευμάτων στην Ισπανία, όπως και στις άλλες Νοτιοευρωπαϊκές χώρες, συνεπάγεται ότι η δεύτερη γενιά είναι πολύ νέα ακόμα για να έχει αποτελέσει το αντικείμενο πολλών ερευνών. Εδώ θα παρουσιάσουμε μια έρευνα της Rosa Aparicio (2007) για τα παιδιά της δεύτερης γενιάς αυτών των τριών ομάδων στη Μαδρίτη και τη Βαρκελώνη. Μόνο το 11% του δείγματος είχε γεννηθεί στην Ισπανία, και ήταν πραγματικά δεύτερης γενιάς, κυρίως Μαροκινής καταγωγής, ενώ οι ομάδες των Περουβιανών και Δομηνικανών είχαν κατά πλειοψηφία παιδιά που είχαν μεταναστεύσει σε μικρή ηλικία. Τα παιδιά των μεταναστών τείνουν να εγκαταλείπουν το σχολείο και στην Ισπανία νωρίτερα από τους ιθαγενείς μαθητές (Aparicio, 2007: 1175) και να επαναλαμβάνουν τάξεις. Στις ηλικίες των 19-22, το 46% της δεύτερης γενιάς συνέχιζε το σχολείο, έναντι του 51,3% των Ισπανών. Τα παιδιά Μαροκινής καταγωγής εγκαταλείπουν το σχολείο νωρίτερα, των Δομηνικανών αργότερα, και η εκπαιδευτική διαδρομή των Περουβιανών μοιάζει με των Ισπανών μαθητών. Τα παιδιά των Μαροκινών του δείγματος τείνουν να συνεχίζουν στην τεχνική επαγγελματική εκπαίδευση, ενώ των Περουβιανών και Δομηνικανών συνεχίζουν σε πιο ακαδημαϊκά μονοπάτια, κάτι που σημαίνει ότι είναι πιο καλά προετοιμασμένα για την αγορά εργασίας. Πολλά παιδιά από το Μαρόκο ή τη Δομηνικανή Δημοκρατία δεν καταφέρνουν να συνεχίσουν μετά την υποχρεωτική εκπαίδευση, ενώ και οι γονείς τους είχαν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, οπότε λίγη πρόοδος υπάρχει ανάμεσα στις γενιές. Αντίθετα, για την Περουβιανή δεύτερη γενιά, είναι δυσκολότερο να ξεπεράσουν το υψηλό μορφωτικό επίπεδο των γονιών τους, αν και έχουν κοντινά εκπαιδευτικά επίπεδα με τους Ισπανούς.

Από τα παιδιά της έρευνας, μόνο το 27,5% δήλωσε ότι θα ήθελε να βρει δουλειά αμέσως μόλις τελειώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση, ενώ το 44,6% δήλωσε ότι θα ήθελε να πάει στο πανεπιστήμιο, και το 20% ήθελε να παρακολουθήσει την τεχνική επαγγελματική εκπαίδευση. Φαίνεται ότι σε σχέση με τους γονείς τους, που σε ποσοστό 80% έχουν δουλειές χωρίς καμία ειδίκευση, τα παιδιά και από τις ομάδες των Μαροκινών και των Δομηνικανών βρίσκουν εργασίες με κάποια ειδίκευση, στον διοικητικό ή εμπορικό τομέα, που σημαίνει ότι η κατάστασή τους έχει βελτιωθεί συγκριτικά. Αντίθετα, αυτή η βελτίωση δεν παρατηρείται για την ομάδα των Περουβιανών, αν και έχουν τα υψηλότερα εκπαιδευτικά προσόντα, κάτι που δείχνει ότι υπάρχει μια 'γυάλινη οροφή' και για τις εργασίες των παιδιών των μεταναστών, που έχει τοποθετηθεί στο χαμηλότερο σημείο της κλίμακας, όπως και για τους γονείς τους, σε χαμηλής αξίας, κακοπληρωμένες εργασίες (Aparicio, 2007: 1179). Και τέτοιες εργασίες μπορούν να βρουν εύκολα: το ποσοστό ανεργίας και των τριών ομάδων είναι 14,7% έναντι 27,2% των Ισπανών. Η ομάδα των Μαροκινών νέων του δείγματος ξεχωρίζει, καθώς έχουν καλύτερες, σταθερότερες και πιο καλοπληρωμένες εργασίες από τις άλλες δύο, ενώ οι Περουβιανοί νέοι έχουν τις χειρότερες εργασίες.

Όπως αναφέραμε νωρίτερα, η ομάδα των Περουβιανών είναι καλύτερα ενταγμένη στην Ισπανική κουλτούρα. Τα παιδιά από το Περού προτιμούν να κάνουν παρέα με Ισπανούς παρά με άτομα από την ομάδα τους. Αυτό φαίνεται και στην έρευνα, καθώς μόλις το ένα τέταρτο δήλωσε ότι ο καλύτερος φίλος τους ανήκει στην ίδια εθνοτική ομάδα, ενώ το 56% των Μαροκινών και το 53% των Δομηνικανών πιστεύουν το ίδιο. Εξίσου, μόνο το ένα πέμπτο των Περουβιανών παντρεύεται κάποιον ή κάποια από την ίδια εθνοτική ομάδα. Αυτό έχει συνέπεια όμως ως ομάδα να μην έχουν την ίδια κοινοτική συνοχή και τους ίδιους δεσμούς όπως οι άλλες δύο κοινότητες, πράγμα που θα ενίσχυε τη θέση τους στην αγορά εργασίας. Αλλά και οι τρεις ομάδες νιώθουν ότι απειλούνται από το ρατσισμό της Ισπανικής κοινωνίας: ποσοστό άνω του 50% απάντησε ότι οι Ισπανοί ήταν είτε 'πολύ' είτε 'κάπως' ρατσιστές. Βέβαια, οι Δομηνικανοί και μετά οι Μαροκινοί απειλούνται περισσότερο, λόγω χρώματος. Τα στοιχεία της έρευνας για τον 'επιπολιτισμό' (acculturation) δείχνουν παρόμοια αποτελέσματα όπως και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Τα παιδιά και των τριών ομάδων συγκλίνουν προς τα ισπανικά πρότυπα κατανάλωσης, αλλά διατηρούν δεσμούς και με τις παραδόσεις της πατρίδας τους, σε θέματα φαγητού, μουσικής, κλπ. Ενδιαφέρον έχει ότι στη γενιά 1,5 και στη δεύτερη γενιά χάνεται σιγά σιγά το θρησκευτικό αίσθημα των γονιών τους, είτε είναι η μουσουλμανική θρησκεία είτε η Καθολική – τα παιδιά απομακρύνονται από την αυστηρή τήρηση των λατρευτικών πρακτικών, και διατηρούν τα πιο κοινωνικά στοιχεία τους, όπως οι μεγάλες γιορτές. Επίσης, στο αίσθημα του ανήκειν και της ταυτότητας υπάρχουν ενδιαφέροντα αποτελέσματα από αυτή την έρευνα: οι περισσότεροι συμμετέχοντες νιώθουν ότι ανήκουν στην χώρα καταγωγής τους, την χώρα διαμονής ή και τις δύο, και ελάχιστοι νιώθουν ότι δεν ανήκουν πουθενά. Πάνω από τους μισούς Δομηνικανούς και σχεδόν οι μισοί Μαροκινοί ταυτίζονται περισσότερο με την χώρα προέλευσης, αλλά λιγότερο από το ένα τέταρτο των Περουβιανών. Αντίθετα, πάνω από τους μισούς Περουβιανούς και λίγο κάτω από το ένα τρίτο των Μαροκινών και Δομηνικανών ταυτίζονται εξίσου με την χώρα καταγωγής όσο και με τη χώρα υποδοχής. Το 13% των Περουβιανών νιώθουν 100% Ισπανοί και μόνο το 1% των Μαροκινών. Στην ερώτηση “που θα ήθελαν αν ζουν στην ηλικία των 30;” πάντως, το 22% των Δομηνικανών, μόνο το 10% των Μαροκινών και το 5,5% των Περουβιανών απάντησαν ότι θα ήθελαν να επιστρέψουν στη χώρα καταγωγής, δείχνοντας ότι θεωρούν το μέλλον τους να συνδέεται με την παραμονή τους στην Ισπανία (Aparicio, 2007: 1188-1189).

Ολλανδία

Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90, ένα Ολλανδικό ινστιτούτο έθεσε το ερώτημα της διαμόρφωσης μια κατώτερης τάξης στη χώρα, στο οποίο, από άλλους ερευνητές δόθηκε η απάντηση ότι η δημιουργία μιας κατώτερης τάξης θα επηρέαζε μάλλον τους Τούρκους και Μαροκινούς μετανάστες, αλλά ήταν πολύ νωρίς να δώσουν μια σίγουρη απάντηση (Roelandt and Veenman, 1993). Το 1964, η κυβέρνηση της Ολλανδίας υπέγραψε συμφωνίες με τις κυβερνήσεις του Μαρόκου και της Τουρκίας για την προσέλκυση μεταναστών, και την περίοδο 1970-1974 ήρθαν οι περισσότεροι μετανάστες από αυτές τις δύο χώρες. Οι ομάδες των ανδρών κυρίως μεταναστών, απασχολήθηκαν στα εργοστάσια, τα ναυπηγεία ή την βιομηχανία καθαρισμών για 15-20 χρόνια, και μετά η βιομηχανική αναδιάρθρωση

τους έριξε στην ανεργία. Σήμερα, περίπου το 80% της πρώτης γενιάς των ανδρών, στις ηλικίες 50 και άνω, είναι εκτός της αγοράς εργασίας, και οι οικογένειές τους ζούν με ελάχιστα εισοδήματα (Martens and Weijers, 2000:73). Η ομάδα των Μαροκινών νέων διαμένοντας σε παραμελημένες γειτονιές, αρχικά συνδέθηκε με εγκληματική συμπεριφορά, αν και ως ομάδα αντιπροσωπεύονται περισσότερο στην πανεπιστημιακή και ανώτερη εκπαίδευση, ιδιαίτερα οι γυναίκες, που έχουν ποσοστό υψηλότερο των ανδρών. Ερευνητικές ομάδες το απέδωσαν αυτό στην πατρική παραμέληση των αγοριών, σε διαπροσωπική έλλειψη εμπιστοσύνης, και στον ατομικισμό που είναι ενδημικός στη Μαροκινή κοινότητα. Από την άλλη, οι Τούρκοι φαίνεται ότι δίνουν έμφαση στην εθνοτική επιχειρηματικότητα για την επαγγελματική τους αποκατάσταση, που βασίζεται στους ισχυρούς κοινοτικούς δεσμούς και την οικογενειακή συνοχή. Το ποσοστό αυτοαπασχόλησης σε αυτή την ομάδα φτάνει το 10% (Dagevos, 2001: 65). Ωστόσο, οι νεαρές κοπέλες Τουρκικής καταγωγής δεν είχαν τόσο υψηλά ποσοστά εισόδου στην ανώτερη εκπαίδευση, και ήταν πιθανότερο να εγκαταλείψουν το σχολείο για να παντρευτούν ή να εργαστούν, σε σχέση με τις κοπέλες από το Μαρόκο, ενώ τα αγόρια Τουρκικής καταγωγής τείνουν να ακολουθούν βραχύτερα και πιο τεχνικά προσανατολισμένα προγράμματα μέσης εκπαίδευσης, κάτι που δείχνει ότι η ισχυρή εθνοτική συνοχή έχει επιπτώσεις και στους παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους (Crul & Vermeulen (2003: 973-974). Η ομάδα των Μαροκινών λοιπόν, αν και αρχικά θεωρήθηκε ότι θα ακολουθούσε ενσωμάτωση προς τα κάτω, μπορούμε να πούμε ότι ακολουθεί τη μέση οδό ενσωμάτωσης, σε μια μεσαία τάξη, μέσω της εκπαίδευσης και της σκληρής εργασίας. Αντίθετα οι ομάδα των Τούρκων, φαίνεται να έχει ανοδική κινητικότητα μέσω της εθνικής συνοχής. Οι μικρές ομάδες μεταναστών από τις Νοτιοευρωπαϊκές χώρες και τα παιδιά φαίνεται να έχουν ενσωματωθεί ομαλά στην ολλανδική κοινωνία (Lindo, 2000).

Οι Crul & Doornik (2003) σε άρθρο τους παρουσιάζουν τα στοιχεία της έρευνας που έκαναν για τη δεύτερη γενιά Μαροκινών και Τουρκικών στην Ολλανδία. Ξεκινώντας από το σχολείο, δείχνουν ότι στην ηλικιακή κατηγορία των 15-35 ετών, η τουρκική δεύτερη γενιά έχει τα υψηλότερα ποσοστά εγκατέλειψης τους σχολείου χωρίς κάποιο δίπλωμα, 17% για τους άνδρες και 25% για τις γυναίκες. Αντίθετα, οι μαροκινοί άνδρες έχουν 11% και οι γυναίκες 13%. Στην ηλικιακή κατηγορία των 18-22, το 65% της δεύτερης γενιάς των Μαροκινών συνεχίζει να φοιτά στην εκπαίδευση, σε αντίθεση με το 49% των Τούρκων. Ως προς τη γλωσσική ικανότητα, τα παιδιά των δύο αυτών ομάδων έχουν δυσκολίες πριν μούν στο δημοτικό σχολείο, και στην έρευνα φάνηκε ότι το γλωσσικό τους επίπεδο αντιστοιχεί με το επίπεδο των Ολλανδών μαθητών δύο χρόνων νεότερων, πιθανότατα επειδή χρησιμοποιούν την μητρική τους γλώσσα κυρίως στο σπίτι. Οι χαμηλές επιδόσεις των παιδιών των μεταναστών αυτών των δύο ομάδων στο δημοτικό τα οδήγησαν να κατευθύνονται σε σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με μεγάλη συγκέντρωση μεταναστών, όπου υπάρχουν μειωμένες προσδοκίες από τους δασκάλους τους, και δύσκολες συνθήκες μαθήματος. Στα σχολεία αυτά – που λέγονται Vbo και Mavo και είναι κυρίως τεχνικής εκπαίδευσης – κατευθύνθηκε ένα τεράστιο κύμα παιδιών μεταναστών στη δεκαετία του '90. Στο Vbo, που έχει περιγραφεί ως ο σκουπιδοτενεκές του εκπαιδευτικού συστήματος, οι πιο δημοφιλείς κατευθύνσεις είναι η μηχανική για τα αγόρια και η υφαντική ή η νοσηλευτική για τα κορίτσια και τα ποσοστά εγκατέλειψής του είναι υψηλά (Crul & Doornik, 2003: 1051). Στο Mavo, που είναι πιο θεωρητικής κατεύθυνσης, τα παιδιά πετυχαίνουν πιο

συχνά να πάρουν το απολυτήριο και να προχωρήσουν στην Ανώτερη Δευτεροβάθμια Επαγγελματική Εκπαίδευση (Mbo). Παρόλα αυτά, το ένα τρίτο των παιδιών από την Μαροκινή και Τούρκικη δεύτερη γενιά κατορθώνουν να ακολουθήσουν επιτυχείς εκπαιδευτικές διαδρομές. Οι μαθητές αυτοί αναφέρουν ότι είχαν υποστηρίξει στο σπίτι, συνήθως από τα μεγαλύτερα αδέρφια τους, τα ξαδέλφια, ή τους θείους και τις θείες, ειδικά αν και εκείνοι είχαν καταφέρει να αποφοιτήσουν από την εκπαίδευση (Crul, 2000b; Hustinx and Meijnen, 2001).

Στην έρευνα των Tesser, Merens and van Praag (1999: 287) φάνηκε ότι στην ηλικιακή ομάδα 15-24, περίπου οι μισές από τις κοπέλες της δεύτερης γενιάς που δεν εργαζόνταν ασχολούνταν με το νοικοκυριό της οικογένειάς τους, σε αντίθεση με το 30% των Μαροκινών. Οι Alders, Harmsen and Hooghiemstra (2001: 47) σημειώνουν ότι στην έρευνά τους το 15% των κοριτσιών από την Τουρκία ηλικίας 19 ετών και το 25% ηλικίας 21 είχαν ήδη παντρευτεί. Η μετάβαση της δεύτερης γενιάς από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας είναι πρόσφατη, αλλά φαίνεται ότι η κατάσταση για την ομάδα είναι χειρότερη από ότι για την προηγούμενη γενιά. Αν υπάρχει μόνο 4% ανεργία στους Ολλανδούς ηλικίας 15-64, οι Crul & Doornik (2003: 1056) υποθέτουν ότι η ανεργία στις ομάδες των Μαροκινών και Τούρκων θα είναι 5-7 φορές υψηλότερη. Η Ολλανδική κοινωνία με τις φιλελεύθερες κοινωνικές αξίες της έχει μεγαλύτερη επίδραση στην ομάδα των Μαροκινών από την ομάδα των Τούρκων, και ιδίως στις κοπέλες της δεύτερης γενιάς. Σε ζητήματα θρησκείας, γάμου, εργασίας, ανεκτικότητας, τα παιδιά των Μαροκινών φαίνονται κοντύτερα στα Ολλανδικά πρότυπα από την ομάδα των Τούρκων, που παραμένει ακόμη μια εθνοτικά κλειστή κοινότητα.

Μια άλλη ομάδα μεταναστών στην Ολλανδία, προϊόν της αποικιοκρατίας και αρκετά παλιά, είναι οι μετανάστες από την Καραϊβική. Το ρεύμα εγκατάστασης μεταναστών από τις Ολλανδικές Αντίλλες και το Σουρινάμ στην Ολλανδία ξεκίνησε παλιότερα από τη μετανάστευση των Μαροκινών και Τούρκων εργατών, λόγω των ιστορικών δεσμών μεταξύ των αποικιών και της μητρόπολης (van Niekerk, 2007: 1064), ήδη από τη δεκαετία του '60. Η κινητικότητα ανάμεσα στα νησιά αυτά της Καραϊβικής συνεχίζεται και σήμερα, ιδίως όσον αφορά τις Αντίλλες, αλλά υφίσταται και ένα μικρό ρεύμα παλιννόστησης. Λόγω του αποικιοκρατικού παρελθόντος, οι μετανάστες από της Καραϊβική έχουν σε μεγάλο ποσοστό την Ολλανδική υπηκοότητα, όπως και την εξοικείωση με τη γλώσσα, τον τρόπο ζωής και τον πολιτισμό, κάτι που διευκόλυνε αρχικά την προσαρμογή τους στη χώρα. Το γεγονός αυτό δεν σημαίνει ότι έγιναν πλήρως αποδεκτοί από τους Ολλανδούς - στη χώρα τα ρατσιστικά στερεότυπα υπήρχαν ήδη από την αποικιοκρατική περίοδο (βλ. Blake, 1993) – και ένιωθαν πάντα πολίτες δεύτερης κατηγορίας. Ο πληθυσμός καταγωγής από το Σουρινάμ αγγίζει τα 332.000 άτομα, εκ των οποίων το 43% ανήκει στη δεύτερη γενιά, και 20.000 ανήκουν στην τρίτη γενιά. Ο πληθυσμός από τις Αντίλλες προσεγγίζει τα 130.000 άτομα, το 38% των οποίων ανήκει στη δεύτερη γενιά και 10.000 στην τρίτη γενιά (van Niekerk, 2007: 1067). Τα άτομα με καταγωγή από το Σουρινάμ αποτελούν περίπου το 2% του συνολικού Ολλανδικού πληθυσμού και από τις Αντίλλες το 1% περίπου, κατοικούν κυρίως στις μεγάλες πόλεις της δυτικής Ολλανδίας, όπου για παράδειγμα στο Άμστερνταμ και τη Χάγη αποτελούν το 10% των κατοίκων. Μια έρευνα που διεξήχθη στις αρχές της δεκαετίας του '90 στο Άμστερνταμ για τα παιδιά της δεύτερης γενιάς από το Σουρινάμ (van Heelsum 1997) έδειξε ότι

είχαν σχετικά καλύτερη κοινωνική θέση σε σχέση με τους γονείς τους και υψηλότερα εκπαιδευτικά επίπεδα ακόμα και από τους Ολλανδούς συμμαθητές τους. Στην αγορά εργασίας δεν είχαν τόσο συχνή ανεργία όσο η πρώτη γενιά και μόνο λίγο παραπάνω από τους Ολλανδούς της ίδιας ηλικιακής κατηγορίας. Σήμερα ωστόσο, η ανεργία των νέων αγγίζει το 24% σχεδόν το διπλάσιο από την πρώτη γενιά που μετράει 13% ποσοστό ανεργίας (van Niekerk, 2007: 1070). Όσον αφορά τη δεύτερη γενιά από τις Αντίλλες, αυτή μετράει λιγότερο ποσοστό ανεργίας σε σχέση με την πρώτη γενιά, 18% έναντι 23%. Έχει φανεί ότι οι νέοι και νέες δεύτερης γενιάς από τις Αντίλλες που έχουν τελειώσει την εκπαιδευτική τους σταδιοδρομία έχουν υψηλότερες επιδόσεις από τους Ολλανδούς της ίδιας ηλικίας και φύλου, αλλά το εκπαιδευτικό επίπεδο γενικά των μαθητών από τις Αντίλλες είναι χαμηλότερο των Ολλανδών (van Ours et al. 2002: 22 -24). Συνολικά η δεύτερη γενιά από την Καραϊβική μπορεί να υπολείπεται των αυτοχθόνων Ολλανδών αλλά έχει καλύτερες εκπαιδευτικές επιδόσεις από τις μεταναστευτικές ομάδες των Τούριων και των Μαροινών. Συνολικά φαίνεται ότι ανάλογα με το πότε ήρθε μια μεταναστευτική ομάδα στην Ολλανδία κυμαίνονται και οι επιδόσεις της δεύτερης γενιάς της. Τα παιδιά από το Σουρινάμ που ήρθαν με το πρώτο κύμα στην Ολλανδία είχαν στην αρχή καλύτερες εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιδόσεις σε σχέση με τους γονείς τους, αλλά πλέον το επίπεδο αυτό έχει γίνει μειονεκτικό. Επειδή η μετανάστευση από τις Αντίλλες είναι πιο πρόσφατη, τα παιδιά της δεύτερης γενιάς τα καταφέρνουν καλά, αλλά ίσως ακολουθήσουν στο μέλλον τα παράδειγμα των ατόμων από το Σουρινάμ, και συναντήσουν εκπαιδευτικές και κοινωνικές δυσκολίες. Γενικά, όσο νωρίτερη η μετανάστευση στην Ολλανδία για τους γονείς, τόσο καλύτερη η κοινωνικο-οικονομική κατάσταση για το παιδιά τους (van Niekerk, 2007: 1077). Τέλος, οι δύο ομάδες αυτές έχουν κοντινότερη και καλύτερη σχέση με τους Ολλανδούς σε σχέση με τους άλλους μετανάστες, εξαιτίας τους αποικιακού παρελθόντος. Έτσι, το ποσοστό μεικτών γάμων για τους άντρες από τις Αντίλλες και το Σουρινάμ με γυναίκες από την Ολλανδία φτάνει το 48% και το 23% αντίστοιχα (van Niekerk, 2007: 1073), τάση που είναι ακόμα ισχυρότερη για τη δεύτερη γενιά, όπου φτάνει το 80% για τις γυναίκες και το 75% για τους άντρες.

Πορτογαλία

Μετά το αλλαγή του καθεστώτος το 1974 και την ανεξαρτητοποίηση των αποικιών στην Αφρική, το πρώτο μεγάλο μεταναστευτικό κύμα από τις αποικίες ακολούθησε, αποτελούμενο από ανθρώπους Πορτογαλικής, Αφρικανικής ή μιγαδικής καταγωγής. Στη δεκαετία του '90, η Πορτογαλία, όπως και η Ελλάδα, έγινε το σημείο άφιξης νέων μεταναστευτικών ροών από την Ασία, τη Βραζιλία και την Ανατολική Ευρώπη. Οι Βραζιλιάνοι και οι Ουκρανοί είναι οι μεγαλύτερες εθνοτικές ομάδες ξένων κατοίκων. Οι πρώτοι μετανάστες από τη Βραζιλία ήταν έμπειροι τεχνίτες, και μερικοί είχαν και πορτογαλικό διαβατήριο · οι μετανάστες με ελάχιστες δεξιότητες ήρθαν αργότερα και είναι σήμερα η πιο γρήγορα αυξανόμενη ομάδα εισροής. Οι μετανάστες από την Ανατολική Ευρώπη που έφυγαν από την οικονομική κρίση που ακολούθησε την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης είναι λιγότερο ετερογενής ομάδα. Τα εκπαιδευτικά τους πτυχία είναι συνήθως υψηλότερα από το μέσο όρο των Πορτογάλων, εντούτοις οι μετανάστες κατευθύνονται συχνά σε βρώμικες, επικίνδυνες και υποβιβαστικές εργασίες. Η αναδόμηση που προήλθε από τα κοινοτικά κονδύλια και η επακόλουθη οικονομική ανάπτυξη προκάλεσε αύξηση της ζήτησης για εργασία, που την κάλυψαν αυτοί οι μετανάστες.

Η γνώση της πορτογαλικής γλώσσας από τους Βραζιλιάνους οδήγησε στην απορρόφησή τους από τους μοντέρνους τομείς της οικονομίας των υπηρεσιών, κάτι που θεσμοποίησε μια τμηματοποίηση της αγοράς εργασίας ανάλογα με τα στερεότυπα των εργοδοτών και με τα εθνοτικά δίκτυα. Αν και οι άνδρες κυριαρχούν στη μετανάστευση στην Πορτογαλία, στην περίπτωση των Βραζιλιάνων και Ουκρανών, οι γυναίκες είναι πολυπληθέστερες των ανδρών (Marques, Valente Rosa & Martins, 2007: 1148). Ενώ οι ομάδες των Αφρικανών μεταναστών παραμένουν στην περιοχή της Λισαβόνας, οι υπόλοιπες μεταναστευτικές ομάδες είναι πιο εξαπλωμένες γεωγραφικά.

Η γενίκευση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι πρόσφατο φαινόμενο και στην Πορτογαλία, όπως και στην Ελλάδα, και έχει γεωγραφικές ανισότητες ως προς την κατανομή της. Η μητροπολιτική περιοχή της Λισαβόνας, όπου κατοικεί το 56% των ξένων στη χώρα, και το ένα τέταρτο του πληθυσμού, έχει ανώτερα επίπεδα εκπαίδευσης του μέσου όρου της χώρας, ειδικά για τις γυναίκες (Marques, Valente Rosa & Martins, 2007: 1150). Σύμφωνα με στοιχεία από την Πορτογαλική Υπηρεσία Πληροφόρησης και Αξιολόγησης του Εκπαιδευτικού συστήματος, το έτος 2003/4 ένας στους δέκα μαθητές της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης επαναλάμβανε μια τάξη, και το ένα τέταρτο των μεταναστών μαθητών. Το 2005, το ποσοστό των μαθητών που εγκατέλειψαν νωρίτερα το σχολείο ανάμεσα στους ξένους μαθητές ήταν 46% στη χώρα, έναντι 30% στην Ευρώπη, ποσοστό μεγαλύτερο κατά 7 μονάδες των Πορτογάλων μαθητών. Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 2001 που παραπέμπουν οι Marques, Valente Rosa & Martins (2007: 1153) δεν είναι συνηθισμένο για τους νέους Ασιατικής, και κυρίως Αφρικανικής καταγωγής να επιτυγχάνουν ένα δίπλωμα λυκειακής εκπαίδευσης. Συνήθως, όταν φτάνουν τα 15, το τέλος της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, εγκαταλείπουν το σχολείο. Φαίνεται ότι η ζήτηση για εργατικά χέρια χωρίς πολλές δεξιότητες λειτουργεί ως κίνητρο να εγκαταλείψουν το σχολείο (European Commission 2006: 165) για να δουλέψουν σε οικογενειακές ή κοινοτικές επιχειρήσεις ή στην άτυπη (παρα)οικονομία. Τα κορίτσια έχουν λιγότερες πιθανότητες να εγκαταλείψουν το σχολείο πριν το τέλος της υποχρεωτικής σχολικής εκπαίδευσης, σε σχέση με τα αγόρια. Οι Marques, Valente Rosa & Martins (2007: 1153-1154) σημειώνουν ότι τα κορίτσια ίσως αποδέχονται ευκολότερα την ιδέα ότι η μάθηση μπορεί να έχει θετικά και χρήσιμα αποτελέσματα. Το σημαντικά υψηλότερο ποσοστό αποτυχίας των αγοριών φανερώνει αντίθετα, μια βαθιά ριζωμένη νοοτροπία αποσύνδεσης από το σχολείο, ένα θεσμό που θεωρούν ότι είναι πολύ απαιτητικός και έχει πολύ μακρινή σχέση με τις ευκαιρίες εργασίας. Σε έρευνά τους, οι Marques, Valente Rosa & Martins (2007: 1158) στην περιοχή της Oeiras, περιοχή με μεγάλο μεταναστευτικό πληθυσμό, βρέθηκε ότι το 41% των παιδιών μεταναστών που είχαν γεννηθεί στη χώρα και το 51% των γεννημένων στο εξωτερικό είχαν αναγκαστεί να επαναλάβουν μια σχολική τάξη τουλάχιστον μια φορά, σε αντίθεση με το ένα τρίτο των Πορτογάλων. Ωστόσο, ένα μεγάλο ποσοστό των μαθητών αυτών θα ήθελαν να συνεχίζουν τις σπουδές τους, ένα 77% στο πανεπιστήμιο και μόνο το 3% επιθυμεί να εγκαταλείψει το σχολείο μετά την υποχρεωτική εκπαίδευση. Τα κορίτσια έχουν υψηλότερες προσδοκίες από τα αγόρια, και λιγότερες αμφιβολίες ότι θα επιτύχουν το επιθυμητό εκπαιδευτικό επίπεδο. Οι πιο επιτυχημένοι μαθητές έχουν μικρότερη ηλικία, με οικογένεια υψηλού κοινωνικο-οικονομικού στάτους και συνοχής, με ένα από τους γονείς να έχει γεννηθεί στην Πορτογαλία. Οι λιγότερο επιτυχημένοι μαθητές έχουν μεγαλύτερη ηλικία, έχουν γεννηθεί στην Πορτογαλία, είναι αγόρια και έχουν

προγόνους από το Cape Verde (Πράσινο Ακρωτήριο). Η μεσαία επίδοση στο σχολείο συσχετίζεται κυρίως με τα παιδιά μεταναστών που έχουν γεννηθεί στο εξωτερικό. Τα παιδιά που και οι δυο γονείς τους είχαν γεννηθεί στο εξωτερικό βρέθηκε στην έρευνα ότι είχαν τα υψηλότερα ποσοστά επαναλαμβανόμενης αποτυχίας. Τα κορίτσια έχουν λιγότερες πιθανότητες να επαναλάβουν μια τάξη (το 65% σε σχέση με το 58% των αγοριών). Στο δείγμα της περιοχής παρατηρείται μια γενική αισιοδοξία για τη μελλοντική απασχόληση και τις ευκαιρίες στην αγορά εργασίας, καθώς το 60% των μαθητών, ασχέτως της σχολικής τους επίδοσης, επιδιώκουν τεχνικά και διαχειριστικά (management) επαγγέλματα. Οι μαθητές με αποτυχίες έχουν την λιγότερη αισιοδοξία καθώς το ένα τρίτο τους μόνο πιστεύει ότι θα καταφέρει το επάγγελμα που φιλοδοξεί. Υπάρχει μια συνολικότερη έλλειψη εμπιστοσύνης, μεγαλύτερη του 50% για το ρόλο του σχολείου ως δομής ευκαιριών που στηρίζεται σε αρχές ατομικής αξίας. Τα παιδιά της πιο μορφωμένης ομάδας, των Ανατολικο-Ευρωπαϊών μεταναστών, εμφανίζουν σημαντική συστολή έναντι του σχολείου ως οχήματος κοινωνικής κινητικότητας, λόγω της έλλειψης ανταπόκρισης της εκπαίδευσης των γονιών τους και των υποβαθμισμένων εργασιών που απασχολούνται (Marques, Valente Rosa & Martins, 2007: 1161). Από τις έρευνες φαίνεται λοιπόν ότι το σχολείο στην Πορτογαλία δεν έχει καταφέρει να δώσει στα παιδιά της δεύτερης γενιάς τις δυνατότητες και ευκαιρίες να συμμετέχουν πλήρως στο δημόσιο βίο, ούτε να τους εμπνεύσει εμπιστοσύνη ότι μπορεί να καταφέρει ένα τέτοιο καθήκον. Σε αυτή την περίπτωση, οι νέοι στρέφονται στα εθνικά και κοινοτικά δίκτυα, αντλώντας από εκεί τους πόρους και τις ευκαιρίες που τους χρειάζονται για να επιβιώσουν.

Σουηδία

Και ο Westin (2003) στο άρθρο του αναφέρεται στη δεύτερη γενιά Τούρκων μεταναστών στη Σουηδία. Η μετανάστευση Τούρκων για εργασία στη Σουηδία ξεκίνησε από το 1960, και συνεχίζεται μετά τη δεκαετία του 1980 με την εγκατάσταση Κούρδων που ζητούν πολιτικό άσυλο ως πρόσφυγες ή για λόγους οικογενειακής επανένωσης. Στην ομάδα των Τούρκων, εκτιμάται ότι περίπου το ένα τρίτο έχουν Συριακή καταγωγή και είναι χριστιανοί (μια μειονοτική ομάδα), το ένα τρίτο είναι Κούρδοι και το ένα τρίτο εθνικά Τούρκοι. Το 2000, οι Τούρκοι μετανάστες πρώτης και δεύτερης γενιάς αριθμούσαν 60.026, με λίγο παραπάνω από τους μισούς (54%) να έχουν γεννηθεί στην Τουρκία και το 46% να έχει γεννηθεί στη Σουηδία. Στην ηλικιακή κατηγορία 0-17, τα άτομα τουρκικής καταγωγής ανρθμούσαν 23.269 και πάνω από τα μισά κατοικούσαν στην ευρύτερη περιοχή της Στοκχόλμης. Περίπου το 50% των Τούρκων μεταναστών έχουν πολιτογραφηθεί Σουηδοί, αφού η συνεχής διαμονή για πέντε χρόνια στη χώρα και η απουσία ποινικού μητρώου αρκεί ως προϋπόθεση (Westin, 2003: 992-993). Τα παιδιά της δεύτερης γενιάς, όπως και στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, έχουν υψηλά ποσοστά σχολικής εγκατάλειψης, αλλά και υψηλών επιδόσεων, σε σχέση με τους Σουηδούς. Τα ποσοστά ανεργίας, επίσης, είναι υψηλότερα για τη δεύτερη γενιά μεταναστών από ότι είναι για τους Σουηδούς.

Η σουηδική πολιτική της ισότητας, που θεσπίστηκε το 1975, νομοθέτησε την πλήρη ισότητα ανάμεσα σε όλους τους κατοίκους της χώρας, ανεξάρτητα της εθνότητάς τους, εκτός από την ψήφο στις εθνικές εκλογές, που περιορίστηκε

στους Σουηδούς, αν και στους μετανάστες δόθηκε το δικαίωμα να ψηφίζουν στις τοπικές εκλογές. Επίσης, καθιερώθηκαν μαθήματα της σουηδικής γλώσσας, και κυρίως θεσμοθετήθηκε η συμμετοχή των συλλόγων των μεταναστών ως εταίροι σε όλα τα επίπεδα διακυβέρνησης της σουηδικής κοινωνίας. Για τα παιδιά της δεύτερης γενιάς η σουηδική πολιτεία έχει θεσπίσει ειδικά μαθήματα όπου τα σουηδικά διδάσκονται ως δεύτερη γλώσσα, με προαιρετική αλλά προτεινόμενη φοίτηση, με σκοπό να προάγει την ενεργητική διγλωσσία. Το 66,2% των παιδιών των Τούρκων μεταναστών παρακολουθούν αυτά τα μαθήματα. Ωστόσο, περίπου το ένα τρίτο των παιδιών της δεύτερης γενιάς από την Τουρκία εγκαταλείπει το σχολείο, πριν συμπληρώσει τα εννιά χρόνια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, χωρίς απολυτήριο. Μερικά από αυτά τα παιδιά βρίσκουν εργασία στη βιομηχανία των υπηρεσιών, καθαρισμού, ή στα ταχυεστιατόρια. Αρκετά καταλήγουν στην κοινωνική και εργασιακή περιθωριοποίηση, και λίγα αγόρια μπορεί να ακολουθήσουν το δρόμο του εγκληματος (Westin, 2003: 998). Μερικές αιτίες που υποδεικνύει ο συγγραφέας είναι η ελλιπής γνώση της γλώσσας, τα συγκρουόμενα συστήματα αξιών μέσα στην οικογένειά τους, η έλλειψη οικογενειακής υποστήριξης, και η κοινωνική περιθωριοποίηση. Ενώ ποσοστό άνω του 50% των Σουηδών επιλέγει τη θεωρητική κατεύθυνση στο λύκειο, ένα σημαντικά μικρότερο ποσοστό των παιδιών της δεύτερης γενιάς επιλέγει το ίδιο, καθώς οι βαθμοί τους είναι κάτω του μέσου όρου στα γλωσσικά μαθήματα, τη γραμματική, τα σουηδικά και τα αγγλικά. Όπως και στις υπόλοιπες χώρες που εξετάσαμε, τα παιδιά των μεταναστών στρέφονται στην τεχνική επαγγελματική εκπαίδευση, σε προγράμματα που αφορούν τη βιομηχανία των υπηρεσιών (κομμωτική, μανικιούρ, εστιατόρια) και λιγότερο τη βαριά βιομηχανία και τις οικοδομές. Τα προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων είναι μια διέξοδος για τα παιδιά που θέλουν να βελτιώσουν τις επιδόσεις τους για να καταφέρουν να μεταβούν στην ανώτερη εκπαίδευση. Και πολλά από τα παιδιά μεταναστών έχουν εκπαιδευτικές φιλοδοξίες (Virta and Westin, 1999). Η ανώτερη εκπαίδευση – λυκειακή και πανεπιστημιακή – θεωρείται ως διαβατήριο για καλύτερες εργασίες και μέσο για την κοινωνική άνοδο.

Τα ποσοστά ανεργίας είναι μεγαλύτερα για τους ξένους από τους Σουηδούς πολίτες. Το 2000, η δεύτερη γενιά θεωρείται ότι είχε ποσοστό ανεργίας υψηλότερο του 8% αλλά χαμηλότερο από 13%. Τα ποσοστά ανεργίας είναι πολύ υψηλότερα για τους άνδρες απ' ό,τι για τις γυναίκες, κάτι που αντανάκλα την άνοδο της ανεξαρτησίας των γυναικών και τις απώλειες κοινωνικής θέσης και εξουσίας των ανδρών. Παρά την απουσία στατιστικών στοιχείων, ο Westin (2003) σημειώνει ότι η ομάδα των Τούρκων μεταναστών καθιερώνεται στον τομέα των μικρο-επιχειρήσεων, κάτι που φάνηκε και στις άλλες χώρες, με ανάπτυξη εθνοτικών εστιατορίων, καταστημάτων τροφίμων, μπακάλικων και κομμωτηρίων, αλλά επίσης και στην πληροφορική.

Η δεύτερη γενιά όλων των εθνικοτήτων στη Σουηδία φαίνεται να ξεπερνάει γρήγορα τα στερεότυπα των γονιών της και να προχωράει προς μια ομοιογενή αστεακή κουλτούρα, με ιδιαίτερο τρόπο ενδυμασίας, ομιλίας και μουσικής όπως και οι νεαροί Σουηδοί, που μοιάζει με αυτή των αστεακών γκέτο των έγχρωμων στις Η.Π.Α. Η πρόοδος βέβαια, δεν έρχεται χωρίς συγκρούσεις. Ο Westin (2003) αναφέρει τουλάχιστον τέσσερις δολοφονίες κοριτσιών από την Τουρκία από τους γονείς τους, επειδή ντρόπιασαν την οικογένειά τους με τη συμπεριφορά τους και κυρίως τις σχέσεις τους με

Σουηδούς. Σε έρευνα των Virta and Westin (1999) σε παιδιά Χιλιανών, Φινλανδών, Κούρδων, Τούρκων και Βιετναμέζων μεταναστών βρέθηκε ότι τα παιδιά των Τούρκων μεταναστών εξέφραζαν μεγαλύτερη ικανοποίηση από τη ζωή τους, καλύτερη σχολική προσαρμογή, λιγότερα ψυχολογικά συμπτώματα και συμπεριφορικά προβλήματα από τους Σουηδούς συνομηλίκους τους σε στατιστικά σημαντικό βαθμό. Τα αγόρια γενικά εξέφραζαν μεγαλύτερη ικανοποίηση από τη ζωή αλλά χειρότερη κοινωνική προσαρμογή από τα κορίτσια, αλλά το αντίθετο συνέβαινε για τα κορίτσια από την Τουρκία. Τα κορίτσια αυτά φαίνεται να επωφελούνται περισσότερο από το μοντέλο ενσωμάτωσης της Σουηδίας, καθώς μπορούν να αμφισβητήσουν τις πατριαρχικές αξίες της οικογένειάς τους και να ανοίξουν τα φτερά τους, με την γνώση της γλώσσας και τις εκπαιδευτικές επιδόσεις τους.

Ελλάδα

Η μεταναστευτική ιστορία της Ελλάδας ως χώρας αποστολής σημαίνει ότι τις προηγούμενες δεκαετίες, (δεκαετία του '70 και του '80) η ερευνητική παραγωγή για τη δεύτερη γενιά (πχ. Κασιμάτη, 1984) αφορούσε τα παιδιά των Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία, τις Η.Π.Α., τον Καναδά, την Αυστραλία, αλλά και μετά την επιστροφή/παλιννόστηση. Το πρόβλημα της εκμάθησης της γλώσσας της χώρας υποδοχής και της οργάνωσης του σχολικού συστήματος είναι από τα κυρίαρχα στον, ισχύον, προβληματισμό. Ο Χάρης (1980, αναφέρεται στο Κασιμάτη, 1984: 68-69) περιγράφει το σύστημα της Δυτικής Γερμανίας: αρχικά, τα παιδιά των Ελλήνων παρακολουθούν προπαρασκευαστικές τάξεις με πρόγραμμα κατά 2/3 ελληνόγλωσσο και 1/3 γερμανόγλωσσο (που λειτουργούν σε ορισμένα από τα ομόσπονδα κρατίδια), για να προετοιμαστούν για της κανονικές γερμανικές τάξεις. Τις προπαρασκευαστικές τάξεις παρακολουθούσαν το 1980 6.768 μαθητές/τριες. Παρακολουθούν στη συνέχεια κανονικές γερμανικές τάξεις, μαζί με τα γερμανόπουλα, και για 5-6 ώρες την εβδομάδα παρακολουθούν και απογευματινά μαθήματα μητρικής γλώσσας. Το 1980 φοιτούσαν 12.650 παιδιά σε αυτές τις τάξεις αλλά πρέπει να προστεθεί και το μεγαλύτερο μέρος από τα 15.000 παιδιά ηλικίας 6-15 ετών που δεν είναι καταγεγραμμένα από τις ελληνικές εκπαιδευτικές αρχές. Στη Βαυαρία, λειτουργούν ελληνικά σχολεία επιχορηγούμενα από την τοπική κυβέρνηση, γνωστά ως ελληνικά "ιδιωτικά" σχολεία, όπου φοιτούσαν περίπου 5.000 ελληνόπουλα στις τάξεις 1-9. Αίτημα των γονέων σε όλη την Γερμανία ήταν να ιδρυθούν περισσότερα τέτοια σχολεία, ωστόσο συναντούσε την άρνηση των γερμανικών αρχών. Στην ίδια κατηγορία ανήκουν και τα 9 ελληνικά λύκεια που συντηρούνται από το ελληνικό κράτος. Τέλος, υπάρχουν δίγλωσσες τάξεις, δηλαδή τάξεις με ελληνόπουλα μέσα στο γερμανικό σχολείο, με ενιαίο πρωινό πρόγραμμα με δύο μέρη, ελληνόγλωσσο και γερμανόγλωσσο, συντονισμένο σε αναλογία ωρών υπέρ ελληνόγλωσσου στις κατώτερες τάξεις και υπέρ του γερμανόγλωσσου στις ανώτερες. Σε αυτό το πρόγραμμα-μοντέλο, το παιδί ξεκινά τη μάθηση στη μητρική του γλώσσα και καθώς προχωρεί τις τάξεις και μαθαίνει παράλληλα γερμανικά, αυξάνεται στα εκτός της πολιτιστικής του παραδόσεως μαθήματα η διδασκαλία στη γερμανική γλώσσα (Χάρης, 1980). Για τις ανάγκες της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης είχαν αποσταλεί από το ελληνικό κράτος στη γερμανία 1.100 εκπαιδευτικοί, με ειδική επιμόρφωση για τη γλώσσα. Αξίζει να σημειωθεί ότι το γερμανικό εκπαιδευτικό σύστημα είχε τότε διαφορετικές οδηγίες για τις διαφορετικές εθνοτικές ομάδες μεταναστών, ανάλογα και με το ομόσπονδο κρατίδιο εγκατάστασης.

Ωστόσο τα προβλήματα της γλωσσικής ανεπάρκειας και της χαμηλής σχολικής επίδοσης παρέμεναν για τις εθνοτικές ομάδες των μεταναστών, ώστε για τα ελληνόπουλα, σε έρευνα του Edeneir το 1976 στη Δυτική Γερμανία, προέκυψε ότι μόνο το 36% κατορθώνει να πάρει απολυτήριο από την υποχρεωτική σχολική βαθμίδα (Hauptschule), ενώ το ποσοστό για τα γερμανόπουλα είναι 80%. Σε ίδια περίπου συμπεράσματα κατέληξε και μια έρευνα για το Τμήμα Εκπαίδευσης της ελληνικής πρεσβείας της Βόννης, που έγινε σε 2500 μετανάστες από 16-25 ετών το 1978 (Χάρης, 1980: 95-96 αναφέρεται στο Κασιμάτη, 1984, σελ. 73). Σημαντικοί παράγοντες που οδηγούν στη σχολική αποτυχία είναι η έλλειψη προσχολικής αγωγής για τα μεταναστόπουλα, που συντελεί στην κοινωνικοποίηση και τη γλωσσική μάθηση, και η αλλαγή από το ένα εκπαιδευτικό σύστημα σε ένα άλλο, δηλαδή αν έχουν παρακολουθήσει κάποιες τάξεις στην Ελλάδα και μετά μεταβούν στη Γερμανία και συνεχίσουν τη φοίτησή τους. Επίσης, η έλλειψη της βοήθειας στο διάβασμα και των κινήτρων επίτευξης από τους γονείς επιτείνει τις γλωσσικές δυσκολίες και τις δυσχέρειες στη σχολική φοίτηση.

Η κοινωνική απομόνωση των μεταναστόπουλων από τους γηγενείς συμμαθητές τους και η γκετοποίηση των σχολείων όπου αυτά φοιτούν, με την επακόλουθη πτώση της ποιότητας φοίτησης οδηγεί διαχρονικά τα παιδιά στην εγκατάλειψη του σχολείου για εργασία ή στην καλύτερη περίπτωση, την τεχνολογική εκπαίδευση, σε βραχυχρόνια προγράμματα τεχνικής κατάρτισης. Ο Zirotti (1978), έπειτα από έρευνα στην περιοχή των Alpes-Maritimes στη Γαλλία, κατέληξε ότι το 53% του δείγματος παιδιών μεταναστών από διάφορες χώρες έμπαιναν στην τεχνική εκπαίδευση, το 15% εγκατέλειψαν τη σχολική φοίτηση για να γίνουν μαθητευόμενοι τεχνίτες και 32% μπήκαν στην αγορά εργασίας χωρίς κανένα προσόν ή πιστοποιητικό σπουδών. Στην έρευνα του Centre des Recherches Economiques, Sociologiques et de Gestion (1976) που παραπέμπει η Κασιμάτη (1984: 82), αναφέρεται ότι στη Γαλλία, ο τυπικός νεαρός μετανάστης εγκαταλείπει το σχολείο μεταξύ 16-18 ετών, ύστερα από παρακολούθηση των μεταβατικών τάξεων και της δευτεροβάθμιας βαθμίδας. Συχνά είναι ικανός να πάρει μαθήματα από εκείνα που θεωρείται ότι προετοιμάζουν για την ενεργό ζωή, αλλά οι ευκαιρίες που συναντά στην αγορά εργασίας είναι περιορισμένες. Κατά συνέπεια, είναι αναγκασμένος είτε να βρεί ένα επάγγελμα για το οποίο δεν απαιτούνται ιδιαίτερα προσόντα και είναι χαμηλού γοήτρου και κακοπληρωμένο, είτε να συνεχίσει να ψάχνει για καλύτερη εργασία, χωρίς αποτέλεσμα συνήθως. Στη Δυτική Γερμανία, σύμφωνα με στοιχεία της Δασκαλάκη (1980), η τεχνική εκπαίδευση οργανώνεται από τον Κοινωνικό Οργανισμό Νεότητας, που είναι εξουσιοδοτημένος από το Ομοσπονδιακό Υπουργείο Εργασίας και επιχορηγείται από το κράτος και από το Ομοσπονδιακό Ίδρυμα Εργασίας, του οποίου τα προγράμματα αποβλέπουν περισσότερο στην κοινωνική και επαγγελματική ενσωμάτωση των νέων μεταναστών, μέσω της εκμάθησης της γλώσσας και της απόκτησης τεχνικών γνώσεων. Είναι μονοετή, απευθύνονται σε νέους μέχρι είκοσι ετών και περιλαμβάνουν μαθήματα της γερμανικής γλώσσας, μαθήματα για τη συμπλήρωση των κενών στις σχολικές γνώσεις των νέων και συνοδευτικά μαθήματα επαγγελματικής προπαρασκευής σε εργαστήρια και επαγγελματικές σχολές. Με την αποφοίτησή τους μπορούν οι νέοι να βρουν μια κατάλληλη θέση μαθητείας για πρακτική άσκηση και θέση εργασίας, να λαμβάνουν

εκπαιδευτικά επιδόματα και άδειες εργασίας.

Πολύ πρόσφατα, μετά το 2001 αρχίζει η ερευνητική παραγωγή για τα παιδιά των ξένων μεταναστών στην Ελλάδα, κάτι που φιλοδοξεί και η παρούσα έρευνα να συντελέσει. Στην Ελλάδα η νομοθεσία με βάση το “δίκαιο του αίματος” (*ius sanguinis*) είχε ως αποτέλεσμα να χαρακτηρίζονται μετανάστες «δεύτερης γενιάς» ολόκληροι πληθυσμοί παιδιών μεταναστών που έχουν γεννηθεί στη χώρα-δέκτη και συχνά έχουν ενσωματωθεί με επιτυχία ενώ πρόσφατοι μετανάστες που χαρακτηρίζονται ελληνικής εθνικότητας δεν θεωρούνται αλλοδαποί. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα τα επίσημα ποσοστά να απέχουν από την κοινωνική πραγματικότητα, ιδίως σε τομείς όπως η εκπαίδευση, η εγκληματικότητα ή η εργασία. Ξεκινώντας από την εκπαίδευση, όπου υπάρχουν και τα περισσότερα στοιχεία, θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε τα -αναμφισβήτητα αποσπασματικά- βιβλιογραφικά ευρήματα για τη δεύτερη γενιά στην Ελλάδα.

Οι Μαυρομάτης και Τσιτσελίκης (2004) αναφέρουν ότι το 1995 στην ελληνική εκπαίδευση είχαν καταγραφεί περίπου 44.000 αλλόγλωσσοι μαθητές και μαθήτριες, ενώ το 2000 ο αριθμός τους ξεπέρασε τις 86.000 και το 2002 έφτασε τις 120.000, σε γενικό σύνολο ενάμιση περίπου εκατομμυρίων μαθητών, όπου το ποσοστό αλλοδαπών μαθητών στο δημοτικό ανέρχεται στο 10,6%, ενώ μειώνεται στο 5,2% στο Λύκειο, κάτι που δείχνει την έκταση της σχολικής διαρροής, καθώς μόνο το 1/3 των παιδιών που τελειώνουν το δημοτικό συνεχίζει στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Παύλου, 2004). Στην έρευνα του Ινστιτούτου Μεταναστευτικής Πολιτικής (Ι.ΜΕ.ΠΟ.) για τη συγκέντρωση αλλοδαπών μαθητών στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση στις περιφέρειες Αθήνας, Θεσσαλονίκης και Θεσσαλίας⁶ για τα έτη 2004-6, φάνηκε ότι στα γυμνάσια της Αθήνας φοιτούν 14.084 αλλοδαποί μαθητές, δηλαδή ποσοστό 13,1% του συνόλου, ενώ στα λύκεια και ΤΕΕ φοιτούν 9.338, αποτελώντας το 5,8% στο Λύκειο και το 13,2% στα ΤΕΕ (Γιαννίτσας, Μαυρομάτης & Αβραμίδα, 2006). Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι στον αριθμό αυτό συμπεριλαμβάνονται μόνο οι μαθητές που κατάγονται από χώρες εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης και δεν συμπεριλαμβάνονται, για τους λόγους που αναφέραμε, οι παλιννοστούντες. Η μεγάλη πλειοψηφία των μαθητών (80,6%) είναι αλβανικής υπηκοότητας, αν και υπάρχουν 75 διαφορετικές χώρες καταγωγής. Σύμφωνα με τα στοιχεία που έχει συλλέξει το ΙΜΕΠΟ το 6,7% του συνόλου των μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του νομού Θεσσαλονίκης είναι αλλοδαποί. Η εξέταση της αναλογίας των αλλοδαπών μαθητών κατά βαθμίδα εκπαίδευσης αποκαλύπτει σημαντικές διαφορές. Οι αλλοδαποί μαθητές αποτελούν το 8,5% του συνολικού μαθητικού πληθυσμού γυμνασίου. Στο λύκειο οι αλλοδαποί μαθητές αποτελούν μόλις το 3,4% του συνολικού μαθητικού πληθυσμού λυκείου, ενώ στα ΤΕΕ της Θεσσαλονίκης το ποσοστό τους ανέρχεται στο 9,1%. Σύμφωνα με τα στοιχεία η πλειοψηφία των αλλοδαπών μαθητών του Νομού είναι αλβανικής υπηκοότητας. Συγκεκριμένα στο γυμνάσιο το 55,7% των αλλοδαπών μαθητών είναι αλβανικής υπηκοότητας, ενώ για το λύκειο το αντίστοιχο ποσοστό είναι 54% και για τα ΤΕΕ 62,1%. Η αναλογία των αλλοδαπών μαθητών με γεωργιανή υπηκοότητα είναι ιδιαίτερα υψηλή στο Νομό Θεσσαλονίκης. Συγκεκριμένα, στο γυμνάσιο το ποσοστό της είναι 18,9% ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά για το λύκειο και τα ΤΕΕ είναι 17,3% και 14,5% αντίστοιχα.

⁶ Θα αναφερθούμε μόνο στις δύο μεγαλύτερες περιφέρειες, καθώς στις περιοχές αυτές παρατηρείται η μεγαλύτερη συγκέντρωση μεταναστών.

Από τους αλλοδαπούς μαθητές γυμνασίου στην Αθήνα το 13,9% έχουν χρόνο παραμονής στην Ελλάδα μέχρι και τέσσερα έτη, το 28,6% έχουν 5 έως 7 έτη παραμονής, ενώ 8 έως 9 έτη παραμονής στη χώρα έχουν το 24,1%. Ακολούθως, το 20,7% των αλλοδαπών μαθητών γυμνασίου βρίσκονται στη χώρα από 10 έως 12 έτη, το 10,7% έχουν 13 έως 14 έτη παραμονής, ενώ τέλος το 2,1% έχουν περισσότερα από 15 έτη. Σε σχέση με τον αλλοδαπό μαθητικό πληθυσμό στο λύκειο και τα ΤΕΕ παρατηρείται ότι το 9,3% των μαθητών λυκείου και το 11,6% των μαθητών ΤΕΕ έχουν έως και 4 έτη παραμονής στην Ελλάδα. Στη συνέχεια, το 19,4% των μαθητών λυκείου και το 26,6% των μαθητών ΤΕΕ έχουν 5 έως 7 έτη παραμονής στη χώρα, ενώ 8 έως 9 έτη παραμονής έχουν το 20,5% των μαθητών τόσο στο λύκειο όσο και στα ΤΕΕ. Το 25,5% των μαθητών λυκείου και το 20,4% των μαθητών ΤΕΕ βρίσκονται στη χώρα από 10 έως 12 έτη, ενώ το 16,9% των μαθητών λυκείου και το 13,9% των μαθητών ΤΕΕ έχουν από 13 έως 14 έτη παραμονής. Τέλος, το 8,3% των μαθητών λυκείου και το 7,1% των μαθητών ΤΕΕ έχουν περισσότερα από 15 έτη παραμονής στη χώρα. Στη Θεσσαλονίκη, σύμφωνα με τα στοιχεία για τους αλλοδαπούς μαθητές γυμνασίου του Νομού Θεσσαλονίκης το 23,1% έχουν χρόνο παραμονής στην Ελλάδα μέχρι και τέσσερα έτη, το 29% έχουν 5 έως 7 έτη παραμονής, ενώ 8 έως 9 έτη παραμονής στη χώρα έχουν το 22,6%. Ακολούθως, το 19,1% των αλλοδαπών μαθητών γυμνασίου βρίσκονται στη χώρα από 10 έως 12 έτη, το 5,2% έχουν 13 έως 14 έτη παραμονής, ενώ τέλος μόλις το 0,9% έχουν περισσότερα από 15 έτη. Σε σχέση με τον αλλοδαπό μαθητικό πληθυσμό στο λύκειο και τα ΤΕΕ παρατηρείται ότι το 15% των μαθητών λυκείου και το 10,3% των μαθητών ΤΕΕ έχουν έως και 4 έτη παραμονής στην Ελλάδα. Στη συνέχεια, το 15,8% των μαθητών λυκείου και το 24,9% των μαθητών ΤΕΕ έχουν 5 έως 7 έτη παραμονής στη χώρα, ενώ 8 έως 9 έτη παραμονής έχουν το 21,4% των μαθητών λυκείου και το 20% των μαθητών ΤΕΕ. Το 28,2% των μαθητών λυκείου και το 24,8% των μαθητών ΤΕΕ βρίσκονται στη χώρα από 10 έως 12 έτη, ενώ το 12,3% των μαθητών λυκείου και το 14,6% των μαθητών ΤΕΕ έχουν από 13 έως 14 έτη παραμονής. Τέλος, το 7,2% των μαθητών λυκείου και το 1,5% των μαθητών ΤΕΕ έχουν περισσότερα από 15 έτη παραμονής στη χώρα (Γιαννίτσας, Μαυρομάτης & Αβραμίδη, 2006).

Σημειώσαμε πρωτύτερα την κριτική των Πετράκου & Ξανθάκου (2003) για την αναγκαστική συνύπαρξη των παιδιών των μεταναστών με τους γηγενείς, αλλά και το πνεύμα της σύγχρονης ελληνικής εκπαίδευσης δέχεται ιδιαίτερη κριτική για την εθνοκεντρικότητά του και την δυσπροσαρμοστικότητα να δεχτεί και να διδάξει νέες γλώσσες, τις μητρικές, νέες ιστορίες και να εντάξει τα παιδιά των μεταναστών ως ισότιμα σε ένα διαπολιτισμικό πνεύμα. Οι Παύλου & Χριστόπουλος τονίζουν: η εκπαίδευση στην εποχή της νέας μετανάστευσης αντί για “διαπολιτισμική” για όλους τους μαθητές, και παρά τις κατά καιρούς εξαγγελίες και νομοθετικές ρυθμίσεις, έχει καταστεί εξόχως αφομοιωτική για τους μετανάστες της δεύτερης και τρίτης γενιάς. Ωστόσο, ο αποκλεισμός από τον ιδιαίτερο πολιτισμό και τη γλώσσα, όπως έχει τεκμηριωθεί, οδηγεί σε χαμηλή αυτοεκτίμηση των παιδιών, κάτι που επηρεάζει εξαιρετικά δυσμενώς την ομαλή ένταξη της δεύτερης και τρίτης γενιάς. Η ελληνική πολιτεία δεν έχει ακόμη πάρει στα σοβαρά την προηγούμενη διαπίστωση και τις αρνητικές εμπειρίες άλλων ευρωπαϊκών χωρών, εκτιμώντας ότι το καθήκον της περιορίζεται στην

απλή παροχή δυνατότητας εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας στα παιδιά των μεταναστών, χωρίς καν να εξετάζει και τις ιδιαίτερες ανάγκες προσαρμογής της μαθησιακής διαδικασίας σε παιδιά που δεν έχουν μητρική γλώσσα την ελληνική (2004: 36).

Πέρα από τα στοιχεία για την εκπαίδευση, η νεαρή ηλικία των μεταναστών, στην πλειονότητά τους είναι κάτω των 35 ετών, δείχνει και την ύπαρξη μιας μεγάλης νέας γενιάς. Ο Παύλου, στις ηλικιακές πυραμίδες που δίνει για τους μετανάστες στη χώρα (2004: 376), με βάση τα στοιχεία της απογραφής του 2001 δείχνει ότι στις ηλικίες 6-9 υπάρχουν περίπου 40.000 παιδιά, στις ηλικίες 10-14 το νούμερο ξεπερνά τις 60.000, στις ηλικίες 15-19 ξεπερνά τις 80.000 και στα χρόνια 20-24 αγγίζει τις 95.000. Οι γεννήσεις των παιδιών μεταναστών αυξάνουν τους δείκτες γεννητικότητας της χώρας, και συντελούν στην αναπλήρωση του ενεργού οικονομικού πληθυσμού (Παύλου, 2004).

Οι Alvaro, Μαρβάκης, Παρσάνογλου & Πετράκου (2006) σημειώνουν σε άρθρο τους στη εφημερίδα Αυγή ότι σε έρευνα που διενεργούν, το ζήτημα της εργασίας για τους περισσότερους νέους αποτελεί σημερινή πραγματικότητα, όχι μελλοντική υπόθεση καθώς ακόμα και οι φοιτητές με μεταναστευτική προέλευση δουλεύουν part-time, όχι μόνο για το χαρτζιλί τους αλλά και για να βοηθήσουν τις οικογένειές τους. Είναι ένα κεντρικό πρόβλημα της ζωής τους, όσο και ένα μέσο ταυτοποίησης.

Η εγγληματικότητα είναι ένα από τα σημεία που παρατηρείται εντονότερη εμπλοκή της δεύτερης γενιάς μεταναστών σε σχέση με την πρώτη γενιά. Αυτό είναι όμως ένα φαινόμενο που συμβαίνει σε όλες τις χώρες της Ευρώπης που δέχτηκαν μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Φαίνεται ότι “η εξ’ αντικειμένου μεγαλύτερη πολιτισμική ενσωμάτωση της 2ης γενιάς μεταναστών, η ευρεία συμμετοχή στο εκπαιδευτικό σύστημα, η γνώση της γλώσσας και η διαμόρφωση συλλογικοτήτων, ακόμη και η εμφανής καλύτερευση των υλικών συνθηκών διαβίωσης δεν οδηγεί αυτόματα στη μείωση της εγγληματικότητας και παραβατικότητας, όπως θα προσδοκούσε μια κοινωνιολογικά νετερμινιστική αντίληψη. Καθώς οι προσδοκίες αυξάνουν, η καταναλωτική συμπεριφορά μεταβάλλεται, η επιρροή των ΜΜΕ επιβάλλει άλλα αξιακά πρότυπα και προτάγματα, και διαμορφώνεται συνείδηση και συνθήκες διεκδίκησης βασικών δικαιωμάτων, η 2η γενιά των μεταναστών βιώνει πολύ διαφορετικά την αποστέρηση, που έχει πλέον συγκριτικό και όχι απόλυτο χαρακτήρα” (Καρύδης, 2004: 213). Υπάρχουν φυσικά σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των διαφορετικών εθνοτικών ομάδων μεταναστών, με τη μεγαλύτερη ομάδα, τους αλβανούς, να κατέχουν το μεγαλύτερο μερίδιο εγγληματικότητας. Σύμφωνα με τα στοιχεία που δίνει ο Καρύδης (2004: 215), τα ποσοστά συμμετοχής των ανήλικων αλλοδαπών κινούνται σε φυσιολογικά επίπεδα, αλλά υπάρχει μια ιδιαίτερη συγκέντρωση στις παραβάσεις του Κώδικα Οδικής Κυκλοφορίας, μια κατηγορία αδικημάτων που συνιστά άνω του 85% της εγγληματικότητας/παραβατικότητας που εμφανίζουν οι ανήλικοι στη χώρα μας, ενώ παράλληλα αυξάνεται το ποσοστό κατοχής αυτοκινήτων και μηχανών στη μεταναστευτική κοινότητα. Από την άλλη, σχεδόν οι μισοί ανήλικοι που καταδικάστηκαν από το Δικαστήριο Ανηλίκων Αθηνών το έτος 2000 είναι αλλοδαποί, κυρίως αλβανοί, και οι κρατούμενοι αλλοδαποί αποτελούν σήμερα άνω του 50% του πληθυσμού

των κρατούμενων στις φυλακές ανηλίκων της χώρας (Κουράκης, 2004). Ειδικότερα, στις φυλακές ανηλίκων του Αιγίου, το 2003 οι 120 από τους 381 κρατούμενους είχαν αλβανική υπηκοότητα και οι 122 ελληνική, ενώ στο Βόλο, από τους 40 αλλοδαπούς ανήλικους κρατούμενους, οι 37 ήταν αλβανοί. Ένα μεγάλο ποσοστό ανηλίκων μεταναστών διώκεται για ναρκωτικά, ή επαιτεία, και μάλιστα αυτά τα αδικήματα σχεδόν μονοπωλούνται από την αλβανική εθνοτική ομάδα. Σύμφωνα με μια έκθεση του Υπουργείου Δημοσίας Τάξης (2002) που αναφέρει ο Καρύδης (2004: 225) πρόκειται συνήθως για αγόρια, τελευταία όμως εμφανίζονται και πολλά κορίτσια, ηλικίας 5-15 χρονών. Όταν πρόκειται για πορνεία είναι και έφηβοι και νεαροί ενήλικες, κυρίως γυναίκες μέχρι 22 ετών. Τα παιδιά συνήθως πωλούν μικρο-αντικείμενα ή ζητιανεύουν ή κλέβουν. Κάνουν πεζοδρομίο, κάνουν χρήση ναρκωτικών, ή/και παίρνουν μέρος στη διακίνηση ναρκωτικών, ακόμη και σε δολοφονίες...

Με μια πρώτη ματιά στη βιβλιογραφία μπορεί κανείς αβίαστα να συμπεράνει ότι οι νέοι της δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα είναι αντιμέτωποι με την εξής αντίφαση: στο δημόσιο λόγο δεν είναι όλοι οι νέοι "νέοι", αλλά κάποιοι εξ αυτών είναι πρωτίστως "Αλβανοί", "λαθρομετανάστες", "κακοποιοί" και άλλα δεινά (Alvaro et al., 2006). Δεν είναι Έλληνες πολίτες, αν και μπορεί να γεννήθηκαν στην Ελλάδα, μπορούν να παρακολουθούν την εκπαίδευση, αλλά δεν μπορούν να βρουν δουλειά αναλόγως των προσόντων τους.

Βιβλιογραφία Δεύτερης Γενιάς.

Abour, S.-Jacob P. (1976) "la condition de la seconde génération d' immigrés", Centre de Recherches Economiques, Sociologiques et de Gestion, Lille.

Alba, R. (2005) 'Bright vs. blurred boundaries: Second-generation assimilation and exclusion in France, Germany, and the United States', *Ethnic and Racial Studies*, vol. 28:1, pp. 20 – 49.

Alba, R.D. and Nee, V. (2003) *Remaking the American Mainstream: Assimilation and Contemporary Immigration*, Cambridge, MA: Harvard University.

Alders, M., C. Harmsen and E. Hooghiemstra (2010) "Relatievorming van Allochtonen." In *Samenleven. Nieuwe Feiten over Relaties en Gezinnen*. Ed. J. Garssen et al. Voorburg: Statistics Netherlands. Pp. 43-53.

Alvaro, D., Μαρθάκης, Α., Παρσάνογλου, Δ. & Πετράκου, Η. (2006) 'Βιώματα, κοινωνικές ταυτότητες και μορφές συλλογικής έκφρασης νέων μεταναστευτικής προέλευσης', *Αυγή*, 13.03.2006.

Aparicio, R. (2007) 'The Integration of the Second and 1.5 Generations of Moroccan, Dominican and Peruvian Origin in Madrid and Barcelona', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 33:7, 1169 – 1193.

Billson, J.M. (1995) *Keepers of the Culture: The Power of Tradition in Women's Lives*, New York: Lexington.

Blake, A. (1993) *Blacks in the Dutch World: The Evolution of Racial Imagery in a Modern Society*. Bloomington: Indiana University Press.

- Bolzman, C., Fibbi, R. and Vial, M. (2003) *'Secondas y Secondos': le processus d'intégration des jeunes issus de la migration espagnole et italienne en Suisse*. Zurich: Seismo.
- Brubaker, R. (1992) *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Castles, S. and Miller, M. (2003) *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (3rd edition). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Γιαννίτσας, Δ., Μαυρομμάτης, Γ. & Αβραμιδη, Τ. (2006) 'Η Παρουσία των αλλοδαπών μαθητών στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση', εισήγηση στο συνέδριο του Ι.Μ.Ε.Π.Ο., Δεκέμβριος 2006.
- Crul, M. (2000) "Breaking the Circle of Disadvantage. Social Mobility of Second Generation Moroccans and Turks in the Netherlands." In H. Vermeulen and J. Perlman (Eds.) *Immigrants, Schooling and Social Mobility. Does Culture Make a Difference?*, London: Macmillan. Pp. 225-244.
- Crul, M. & Doornik, J. (2003) 'The Turkish and Moroccan Second Generation in the Netherlands: Divergent Trends between and Polarization within the Two Groups', *International Migration Review*, vol. 37(4), pp. 1039-1064.
- Crul, M. and Vermeulen, H. (2006) 'Immigration, education and the Turkish second generation in five European nations: a comparative study', in Parsons, C. and Smeeding, T. (eds) *Immigration and the Transformation of Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, Pp. 235-50.
- Crul, M. and Vermeulen, H. (2003a) 'The second generation in Europe', *International Migration Review*, vol. 37(4): 965-986.
- Crul, M. and Vermeulen, H. (eds) (2003b) 'The future of the second generation: the integration of migrant youth in six European countries'. Special issue of *International Migration Review*, 37(4): 965-1144.
- Cummins, J. (1976) 'The Influence of Bilingualism on Cognitive Growth: A Synthesis of Research Findings and Explanatory Hypotheses', *Working Papers on Bilingualism*, vol. 9, pp. 1-43.
- Dagevos, J. (2001) *Rapportage Minderbeden 2001. Meer Werk*. Rijswijk: Social and Cultural Planning Office (SCP).
- Dasgupta, S.D. (1998) 'Gender Roles and Cultural Continuity in the Asian Indian Immigrant Community in the U.S.' *Sex Roles*, vol. 38 (11-12), pp. 953-974.
- Δασκαλάκη, Κ. (1980) "Εκπαιδευτικά και Επαγγελματικά θέματα των μεταναστών δεύτερης γενιάς", εισήγηση στο "Symposium Migrants de la Deuxieme Generation", οργανωμένο από το Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών, 1-3 Οκτωβρίου 1980, σελ. 174-175.
- De Las Fuentes, C. & Vasquez, M.J.T. (1999) 'Immigrant Adolescent Girls of Colour: Facing American Challenges', in N.G. Johnson, M.C. Roberts & J. Worell (eds.) *Beyond Appearance: A New Look at Adolescent Girls*, Washington DC: American Psychological Association.
- Eccles, J.S. (1994) 'Understanding women's educational and occupational choices', *Psychology of Women Quarterly*, vol. 18, no. 4, pp. 585-609
- Edeneir (1978) "Τα ελληνόπουλα της Γερμανίας σε αδιέξοδο", Πο-, νο 16, σελ. 28-33.

- Elder, G.H., Jr. (1974) *Children of the Great Depression: Social Change in Life Experience*, Chicago: University of Chicago Press
- Elder, G.H., Jr. (1998) 'The life course as developmental theory', *Child Development* vol. 69, no. 1, pp. 1-12.
- European Commission (2006) *Detailed Analysis of Progress Towards the Lisbon Objectives in Education and Training*, 2006 Report. Annex: Available online at: <http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/progressreport06.pdf>
- Farley, R. & Alba, R. (2002) "The New Second Generation in the United States", *International Migration Review*, volume 36(3), pp. 669 – 701.
- Feliciano, C. and Rumbaut, R.G. (2005) 'Gendered paths: Educational and occupational expectations and outcomes among adult children of immigrants', *Ethnic and Racial Studies*, vol. 28:6, 1087 – 1118.
- Fernández-Kelly, P. and Konczal, L. (2005) "'Murdering the Alphabet" Identity and entrepreneurship among second-generation Cubans, West Indians, and Central Americans', *Ethnic and Racial Studies*, vol. 28:6, pp. 1153 – 1181
- Gandara, P.C. (1995) *Over the Ivy Walls: The Educational Mobility of Low-Income Chicanos*, Albany: State University of New York Press.
- Geets, J., Vandenwaeren, E., & Timmerman, C. (2001) *Integrale Jeugdzorg Voor Jongeren uit Etnisch-culturele Minderheidsgroepen met Bijzondere Aandacht voor Buitenlandse Niet-begeleide Minderjarigen*. Antwerpen: OASes - UFSIA.
- Grant, C. A. and Sleeter, C.E. (1988) 'Race, class, and gender and abandoned dreams', *Teachers College Record*, vol. 90, no. 1, pp. 19-40.
- Hakuta, K. (1986) *Mirror of Language: The Debate on Bilingualism*, New York: Basic Books.
- Haug, S. (2002) "Familienstand, Schulbildung und Erwerbstätigkeit Junger Erwachsener. Eine Analyse der Ethnischen und Geschlechtsspezifischen Ungleichheiten - Erste Ergebnisse des Integrations surveys des BiB," *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, vol. 27(1), pp. 1 15-1 44.
- Hermans, P. (1994) *Opgroeien ab Marokkaan in Brussel. Een Antropologisch Onderzoek over de Evolutie, de Leefwereld en Inpassing van Marokkaanse Jongeren*. Brussel: Cultuur en Migratie.
- Hustinx, P. and W. Meijnen (2001) "Allochtone Leerlingen in het Voortgezet Onderwijs. De Rol van Enkele Gezinsfactoren nader Geanalyseerd." In W. Meijen, J. Rupp and T. Veld (Eds.) *Succesvolle Allochtone Leerlingen*. Leuven: Garant. Pp. 47-72.
- Joppke, C. (1999) 'How immigration is changing citizenship: a comparative view', *Ethnic and Racial Studies*, 22(4): 629-52.
- Καρούδης, Β. Χ. (2004) "Το ζήτημα της δεύτερης γενιάς: έγκλημα και μετανάστευση", στο Μ.Παύλου, Δ. Χριστόπουλος (επιμ.) (2004) *Η Ελλάδα της Μετανάστευσης*, Αθήνα: ΚΕΜΟ/Κριτική.
- Κασιμάτη, Κ. (1984) *Μετανάστευση – Παλινοόηση. Η Προβληματική της Δεύτερης Γενιάς*, Αθήνα: Ε.Κ.Κ.Ε.
- Kasinitz, P., Mollenkopf, J. and Waters, M.C. (2002) 'Becoming American/Becoming New Yorkers: Immigrant

- Incorporation in a Majority Minority City', *International Migration Review*, vol. 36, no. 4, pp. 1020 - 37
- Κουράκης, Ν. (2004) 'Οι Ανήλικοι Παραβάτες και η ελληνική νομοθεσία', εισήγηση στο συνέδριο προς τιμή Ι. Μανωλεδάκη, Θεσσαλονίκη 2004.
- Laub, J.H. and Sampson, R.J. (2003) *Shared Beginnings, Divergent Lives: Delinquent Boys to Age 70*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Leopold, W.F. (1949) *Speech Development of a Bilingual Child*. Evanston, IL: Northwestern University Press.
- Lesthaeghe R.(1996) *Diversiteit in Sociale Verandering - Turkse en Marokkaanse Vrouwen in België*. Brussel: VUB Press.
- Lindo, F. (2000) "The Silent Success. The Social Advancement of Southern European Labour Migrants in the Netherlands." In H. Vermeulen and R. Penninx (Eds)(2000) *Immigration Integration. The Dutch Case*. Amsterdam: Het Spinhuis. Pp. 132-152.
- López, B. (ed.) (1993) *La inmigración magrebí a España. El retorno de los moriscos*. Madrid: Mapfre.
- López, N., (2003) *Hopeful Girls, Troubled Boys: Race and Gender Disparity in Urban Education*, New York: Routledge.
- Ma, X. (2002) "The First Ten Years in Canada: A Multi-Level Assessment of Behavioral and Emotional Problems of Immigrant Children", *Canadian Public Policy-Analyse de Politiques*, vol. 28(3), pp.: 395 – 418.
- Marini, M.M. (1984) 'Women's educational attainment and the timing of entry into parenthood', *American Sociological Review*, vol. 49, no. 4, pp. 491- 511.
- Marques, M.M., Valente Rosa, M.J., and Martins, J.L. (2007) 'School and Diversity in a Weak State: The Portuguese Case', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 33:7, pp. 1145 – 1168.
- Martens, A. and F. Caestecker (2001) "De Algemene Beleidsontwikkelingen sinds 1984." In *Komende Generaties. Wat Weten we (Niet) over Alloctonen in Vlaanderen*. Ed. J. Vranken, C. Timmerman and K. Van der Heyden. Leuven: Acco, Minderheden in de Samenleving (10). Pp. 99-127.
- Martens, E. and Y. Weijers (2000) *Integratiemonitor 2000*. Rotterdam: ISEO.
- Μαρβάκης, Α. (2004) "Κοινωνική Ένταξη ή Κοινωνικό Απορτχάνι;", στο Μ.Παύλου, Δ. Χριστόπουλος (επιμ.)(2004) *Η Ελλάδα της Μετανάστευσης*, Αθήνα: ΚΕΜΟ/Κριτική.
- Μαυρομάτης, Γ., & Τσιτσελίκης, Κ. (2004) 'Η εκπαίδευση των μεταναστών στην Ελλάδα (1990-2003). Πολιτικές και Πρακτικές', στο Μ.Παύλου, Δ. Χριστόπουλος (επιμ.)(2004) *Η Ελλάδα της Μετανάστευσης*, Αθήνα: ΚΕΜΟ/Κριτική.
- Neels, K. and R. Stoop (2000) "Reassessing the Ethnic Gap: Employment of Younger Turks and Moroccans in Belgium." In R. Lesthaeghe (Ed.) *Communities and Generations. Turkish and Moroccan Populations in Belgium*. Brussel: W. B. University Press. Pp. 279-319.
- Neckerman, K.M., Carter P. and Lee, J. (1999) 'Segmented Assimilation and Minority Cultures of Mobility', *Ethnic and Racial Studies*, vol. 22, no. 6, pp. 945 - 965.

Neske, M. (2001) "Measuring Structural Integration by Using the British LFS, the French Enquete Emploi and the German Microcensus." In F. Heckmann, H. W. Lederer and S. Worbs (Eds.) *Annex Volume III: Results of Labour Force Survey Analyses and of Secondary Data Analyses*. Bamberg. Pp. 2-1 18 (unpublished).

Olsen, L. (1997) *Made in America: Immigrant Students in Our Public Schools*, New York: The New Press.

Παύλου, Μ., & Χριστόπουλος, Δ. (επιμ.) (2004) *Η Ελλάδα της Μετανάστευσης: Κοινωνική Συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα: Κριτική/ΚΕΜΟ.

Παύλου, Μ., & Χριστόπουλος, Δ. (2004) 'Εισαγωγή των Επιμελητών', στο Μ.Παύλου & Δ. Χριστόπουλος (επιμ.) *Η Ελλάδα της Μετανάστευσης: Κοινωνική Συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα: Κριτική/ΚΕΜΟ.

Perlmann, J. and Waldinger, R. (1997) 'Second Generation Decline?: Children of Immigrants Past and Present- A reconsideration', *International Migration Review*, vol. 31, no. 4, pp. 893 -922.

Πετράκου, Η. και Ξανθόπουλος, Γ., (2003), *Μετανάστευση και Εκπαίδευση στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα Ελλάδος, Τόμος II.

Phinney, J.S. (1990) 'Ethnic Identity in Adolescents and Adults: Review of Research.' *Psychological Bulletin* 108 (November): 499-514.

Piore, M.J. (1979) *Birds of Passage: Migrant Labor in Industrial Societies*. New York: Cambridge University Press.

Portes, A. and Rumbaut, R.G. (2005) 'Introduction: The Second Generation and the Children of Immigrants Longitudinal Study', *Ethnic and Racial Studies*, vol: 28:6, pp. 983 - 999.

Portes, A., Fernández-Kelly, P. and Haller, W. (2005) 'Segmented assimilation on the ground: The new second generation in early adulthood', *Ethnic and Racial Studies*, 28:6, pp. 1000 – 1040.

Portes, A. and Hao, L. (2002) 'The price of uniformity: language, family and personality adjustment in the immigrant second generation', *Ethnic and Racial Studies*, 25:6, 889 – 912.

Portes, A. & Rumbaut, R. (2001) *Legacies: The Story of the Immigrant Second Generation*, Berkeley, CA: University of California Press

Portes, A. and Zhou, M. (1993) 'The new second generation: segmented assimilation and its variants among post-1965 immigrant youth', *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 530(1): 74-98.

Portes, A. and Wilson, K.L. (1976) 'Black-White differences in educational attainment', *American Sociological Review*, vol. 41, no. 3, pp. 414-31.

Qin-Hilliard, D. B. (2003) "Gendered Expectations and Gendered Experiences: Immigrant Students' Adaptation in School.", In C. Suárez-Orozco and I. Todorova (eds.) *New Directions in Youth Development. Special Issue, The Social Worlds of Immigrant Youth*, New York: Jossey-Bass.

Roelandt, T. and J. Veenman (1993) "Ethnic Groups and Underclass Formation in the Netherlands. The Dutch Ethno-class Structure." In H. Entzinger, J. Siegers and F. Tazelaar (Eds.), *Immigrant Ethnic Minorities in the Dutch Labour Market: Analysis and Policies*, Amsterdam: Thesis Publishers. Pp. 47-69.

Roosens, E. (1995) "How Multicultural is the School in 'Multicultural Society' ? A Belgium Case Study," *International*

Journal of Educational Research, vol. 1: 11-22.

Rosenthal D. *et al.* (1996) 'Vietnamese Adolescents in Australia: Relationships Between Perceptions of Self and Parental Values, Intergenerational Conflict, and Gender Dissatisfaction', *International Journal of Psychology*, vol. 31, pp. 81-91.

Rumbaut, R.G. (2005) 'Turning points in the transition to adulthood: Determinants of educational attainment, incarceration, and early childbearing among children of immigrants', *Ethnic and Racial Studies*, vol. 28:6, pp. 1041-1086.

Rumbaut, R.G. (2004) 'Ages, life stages, and generation cohorts: Decomposing the immigrant first and second generations in the United States', *International Migration Review*, vol. 38, pp. 1160-1205.

Rumbaut, R. and Portes, A. (eds)(2001), *Ethnicities: Children of Immigrants in America*, Berkeley, CA: University of California Press.

Sampson, R.J. and Laub, J.H. (1993) *Crime in the Making: Pathways and Turning Points Through Life*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Seifert, W. (2000) "Ausländer in Deutschland." In *Datenreport 1979. Zahlen und Fakten über die Bundesrepublik Deutschland*. Ed. Statistisches Bundesamt. Bonn: Bundeszentrale für Politische Bildung. Pp. 569-580.

Silberman, Roxane, Alba, Richard and Fournier, Irène (2007) 'Segmented assimilation in France? Discrimination in the labour market against the second generation', *Ethnic and Racial Studies*, 30:1, 1 – 27.

Simon, P. (2003) 'France and the Unknown Second Generation: Preliminary Results on Social Mobility', *International Migration Review*, vol. 37(4), pp. 1091 – 1119.

Statistisches Bundesamt (2003) *Ausländerzahl in Deutschland im Jahr 2002 Unverändert*. Press Release, March 13, 2003. Wiesbaden.

Suarez-Orozco C. & Baolian Qin D. (2006) 'Gendered Perspectives in Psychology: Immigrant Origin Youth', *IMR*, vol. 40(1), pp. 165-198.

Suarez-Orozco, C. & Qin-Hilliard, D.B. (2004) 'The Cultural Psychology of Academic Engagement: Immigrant Boys' Experiences in U.S. Schools', in J. Chu (ed.) *Adolescent Boys: Exploring Diverse Cultures of Boyhood*, New York: New York University Press.

Suarez-Orozco, C. & Suarez-Orozco, M. (2001) *Children of Immigration*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Sue, D.W. & Sue, S. (1973) 'Ethnic Identity: The Impact of Two Cultures on the Psychological Development of Asians in America', in S.Sue & N.N. Wagner (eds.) *Asian-Americans: Psychological Perspectives*, Palo Alta, CA: Science and Behavior.

Sung, B.L. (1987) *The Adjustment Experience of Chinese Immigrant Children in New York City*, New York: Centre for Migration Studies.

Tafoya-Estrada, R. (2004) 'The Unintended Consequences of Patriarchy: Mexican Immigrant Culture and

- Education among the Second Generation', Master's Paper, Sociology Department, University of California, Irvine.
- Talbani, A. & Hasanali, P. (2000) 'Adolescent Females between Tradition and Modernity: Gender Role Socialization in South Asian Immigrant Culture', *Journal of Adolescence*, vol. 23(5), pp. 615-627.
- Tesser, P, Merens, J. and van Praag, C. (1999) *Rapportage Minderbenden 1999*. Rijswijk: Social and Cultural Planning Office (SCP).
- Timmerman, C. (2000) "Creativiteit binnen Conformisme: Huwelijksregelingen van Turkse Migrantenmeisjes." In *Liefst een Gewoon Huwelijk? Creatie en Conflict in Levensverhalen van Jonge Migrantenvrouwen*. Ed. K. Luyckx. Leuven: Acco, Minderheden in de Samenleving (9). Pp. 117-138.
- Timmerman, C. (1999) *Onderwijs Maakt het Verschil, Socio-culturele Praxis en Etniciteitsbeleving bij Turkse Jonge Vrouwen*. Leuven: Acco.
- Timmermann, C., Vanderwaeren, E., & Crul, M. (2003) 'Second Generation in Belgium', *International Migration Review*, vol. 37(4), pp. 1065-1090.
- Thomson, M., & Crul, M. (2007) 'The Second Generation in Europe and the United States: How is the Transatlantic Debate Relevant for Further Research on the European Second Generation?', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33:7, pp. 1025 – 1041.
- Valenzuela, A. (1999) 'Gender Roles and Settlement Activities among Children and Their Immigrant Families', *American Behavioral Scientist*, vol. 42(4), pp. 720-742.
- van Heelsum, A. (1997) *De etnisch-culturele positie van de tweede generatie Surinamers*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- van Niekerk, M. (2007) 'Second-Generation Caribbeans in the Netherlands: Different Migration Histories, Diverging Trajectories', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 33:7, pp. 1063 – 1081.
- van Ours, J., Veenman, J. and Verhoeven, W.J. (2002) *Van ouder op kind. Scholing en arbeidsmarktpositie van tweede generatie allochtone jongeren*. Tilburg: Universiteit Tilburg, Departement Algemene Economie; Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam, ISEO.
- Vandenaeren, E. and C. Timmerman (2001) *Hulpverleners over Hulpverlening aan Allochtonen. Inclusieve Hulpverlening in de Centra Algemeen Welzijnswerk Stad Antwerpen*. Antwerpen: OASES - UFSIA.
- VDAB (FLEO) (2001a) "Hoogconjunctuur op de Arbeidsmarkt. Delen Allochtonen in de Pret?" Arbeidsmarkt Topics.
- VDAB (FLEO) (2001b) "Werkzoekende Allochtonen in Vlaanderen," Trends and Cijfers, Arbeidsmarkt Topics.
- Viprey, M. (2002) *L'Insertion des jeunes d'Origine étrangère*. Etude du Conseil Economique et Social, Editions des Journaux Officiels.
- Virta, E. and C. Westin (1999) "Psychosocial Adjustment of Adolescents with Immigrant Background in Sweden." Occasional Papers, No. 2. Stockholm: CEIFO.
- Waldinger, R. and Feliciano, C. (2004) 'Will the new second generation experience 'downward assimilation'? Segmented assimilation re-assessed', *Ethnic and Racial Studies*, vol. 27, no. 3, pp. 376 - 402

- Warikoo, Natasha (2005) 'Gender and ethnic identity among second-generation Indo-Caribbeans', *Ethnic and Racial Studies*, vol. 28:5, 803 – 831.
- Warikoo, N. (2004) 'Cosmopolitan Ethnicity: Second generation Indo-Caribbean identities', in Philip Kasnitz, John Mollenkopf and Mary Waters (eds), *Becoming New Yorkers: Ethnographies of the New Second Generation*, New York: Russell Sage Foundation.
- Weiss, H.J. and J. Trebbe (2001) *Mediennutzung und Integration der Türkischen Bevölkerung in Deutschland Ergebnisse einer Umfrage des Presse-und Informationsamtes der Bundesregierung*. Potsdam: Gzfak Medienforschung.
- Western, B., Kling, J.R. and Weiman, D.F. (2001) 'The labor market consequences of incarceration', *Crime and Delinquency*, vol. 47, pp. 410- 427.
- Western, B. (2002) 'The impact of incarceration on wage mobility and inequality', *American Sociological Review*, vol. 67, pp. 1-21.
- Westin, C. (2003) 'Young People of Migrant Origin in Sweden', *International Migration Review*, vol. 37(4), pp. 987-1010.
- Widmer, L. (2005) 'Chômage et populations étrangères', in Haug, W. and Wanner, P. (eds) *Migrants et Marché du Travail*. Neuchâtel: Office Fédéral de la Statistique, 39-70.
- Willis, P. (1977) *Learning to Labor: How Working Class Kids get Working Class Jobs*, New York: Columbia University.
- Worbs, S. (2003) 'The Second Generation in Germany: Between School and Labor Market', *International Migration Review*, vol. 37(4), pp. 1011 – 1038.
- Worbs, S. (2001) "Identificational Integration." In *Annex Volume II: Results of the Field Surveys*. Ed. F. Heckmann, H. W. Lederer and S. Worbs. Bamberg. Pp. 314-363 (unpublished).
- Χάρης, Κ. (1980) "Η Ελληνική Εμπειρία στο Θέμα της Εκπαιδύσεως των μεταναστών της δεύτερης γενιάς στη Δυτική Ευρώπη", εισήγηση στο "Symposium Migrants de la Deuxieme Generation", οργανωμένο από το Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών, 1-3 Οκτωβρίου 1980, σελ. 100.
- Zambrana, R.E. & Silva-Palacios, V. (1989) 'Gender Differences in Stress among Mexican Immigrant Adolescents in Los Angeles, California', *Journal of Adolescent Problems*, vol. 4, pp. 426-442.
- Zhou, M. and Bankston, C. (1996) 'Social capital and the adaptation of the second generation: The case of Vietnamese youth in New Orleans', pp. 197–220, in A. Portes (ed.) *The New Second Generation*, New York: Russell Sage Foundation.
- Zhou, M. and Xiong, Y.S. (2005) 'The multifaceted American experiences of the children of Asian immigrants: Lessons for segmented assimilation', *Ethnic and Racial Studies*, vol. 28:6, pp. 1119 – 1152.
- Zirotti, J. (1978) "Une Enquête sur l' orientation scolaire des adolescents immigrés: une processus sélectif et original", *Migrants Formation*, no. 19-20.